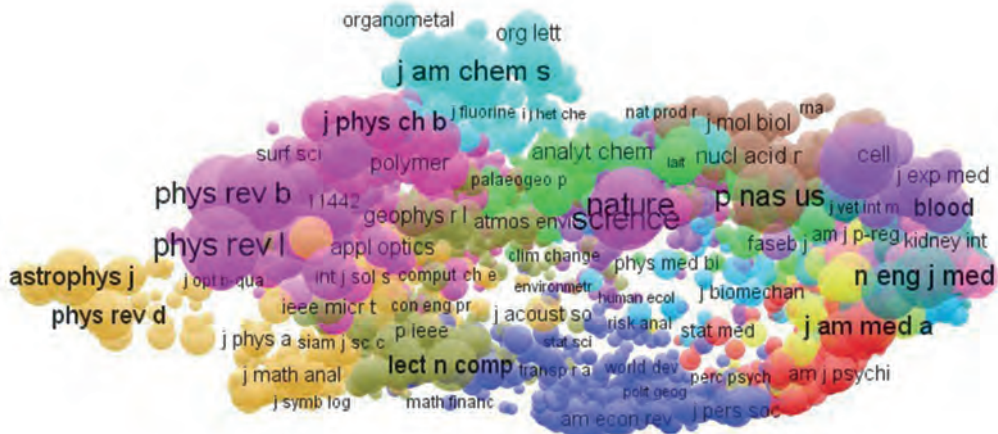

Könyv és Nevelés

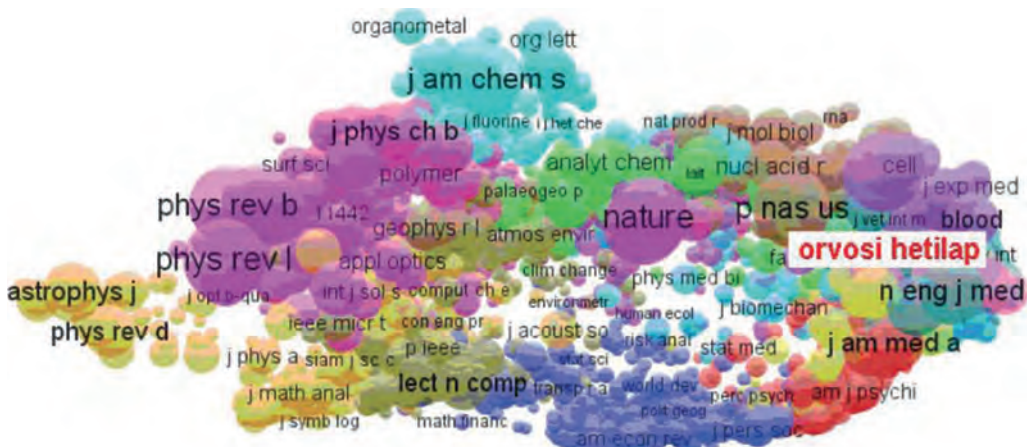
XVII. évfolyam
2015/2.

www.eken.opkm.hu

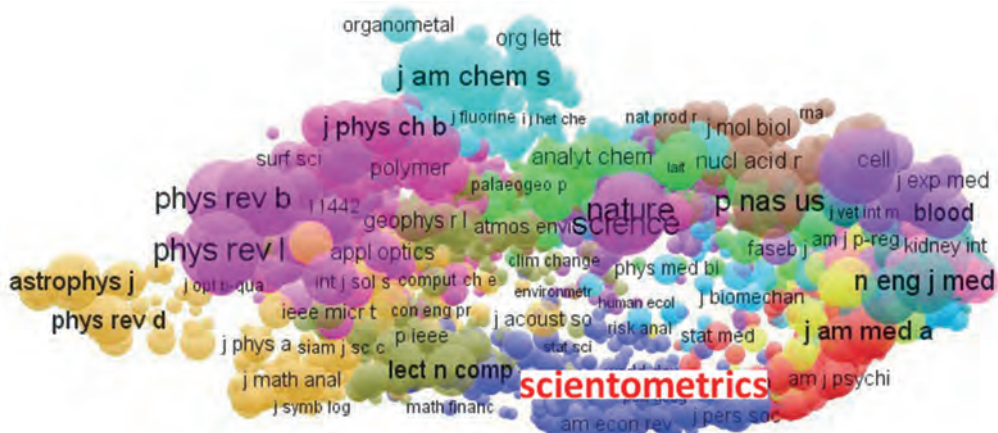

5. ábra A folyóiratok együttidézettségi térképe [27. o.]

6. ábra Az Orvosi Hetilap valószínűsíthető helyzete a folyóiratok együttidézettségi térképén [27. o.]

16. ábra A Scientometrics című folyóirat helyzete a folyóiratok együttidézettségi térképén [40. o.]

Könyv és Nevelés

XVII. évfolyam
2015/2.

Könyv és Nevelés

Az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet folyóirata

Szerkesztőbizottság:

Adamikné Jászó Anna, Dán Krisztina, Fischerné Dárdai Ágnes,
Golnhofer Erzsébet, Kelemen Elemér, Nádasi András

Főszerkesztő:

Csík Tibor

Alapító szerkesztő:

Jáki László

Olvasószerkesztők:

Dobos Zsuzsanna, Gyimesné Szekeres Ágnes, Juhász Zsuzsanna

Layout tervek:

Salt Communications Kft.

Megrendelés:

Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, Kiadói és Kommunikációs Központ

Levélcím: 1143 Budapest, Szobránc u. 6-8.

Hirmondó Ágnes **Telefon:** (06) 1 235-7200/117-es mellék **E-mail:** kiado@ofi.hu

Előfizetési díj 1 évre 2000 Ft plusz postaköltség, egy lapszám ára: 500 Ft.

Szerkesztőség:

Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet

Pedagógiai Könyvtár és Múzeum

1089 Budapest, Könyves Kálmán krt. 40.

Telefon: (06) 1 323 5508

E-mail: ken@opkm.hu

Internet: eken.opkm.hu

Felelős kiadó:

az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet

főigazgatója, Kaposi József

Megjelenik évente négyszer

Terjesztés: Magyar Posta Zrt. és Könyvtárellátó Nonprofit Kft.

Egyes számok megvásárolhatók az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet Pedagógiai Könyvtár és Múzeumban

Nyomda:

Komáromi Nyomda és Kiadó Kft. (2900 Komárom, Igmándi u. 1.)

Terjedelem: 7,75 ív

Készült: 225 példányban

ISSN 0454-3475

E SZÁMUNK SZERZŐI

ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA | *egyetemi tanár, prof. emerita*, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Mai Magyar Nyelv Tanszék, Budapest

BALOGH MIHÁLY | *nyugalmazott főigazgató*, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest

G. GÖDÉNY ANDREA | *adjunktus*, Eötvös Loránd Tudományegyetem Tanító- és Óvóképző Kar, Budapest

JÁKI LÁSZLÓ | *neveléstörténész, bibliográfus*, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest

KOMENCZI BERTALAN | *egyetemi tanár*, Eszterházy Károly Főiskola Médiainformatika Intézet, Eger

KAPRONCZAY KÁROLY | *történész, egyetemi tanár*, Magyar Tudományos Akadémia doktora, Budapest

MEZEI PÉTER | *egyetemi docens*, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Összehasonlító Jogi Intézet, Szeged

ÖRMÉNYINÉ FARKAS ANDREA | *könyvtárostánár, szaktanácsadó*, Újpesti Károlyi István Általános Iskola és Gimnázium, Budapest

PALLOS ZSUZSANNA | *könyvtáros*, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest

SCHUBERT ANDRÁS | *szakértő*, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Tudománypolitikai és Tudományelemzési Osztály, Budapest, schuba@iif.hu

---

TARTALOMJEGYZÉK

---

7 | **Mustra**

KÖNYVTÁR

- 9 | **A könyvtárak és a változó szerzői jog** / MEZEI PÉTER
22 | **A hálózatok tudománymetriája és a tudománymetria hálózatai**
/ SCHUBERT ANDRÁS

OLVASÁSPEDAGÓGIA

- 44 | **Meseország – csodaország. Olvasásprojekt az alsó tagozaton**
/ G. GÓDÉNY ANDREA – KOLLÁTH ERZSÉBET
● | **Kalandozások Meseországban. Feladatok az olvasásprojekthez**
/ G. GÓDÉNY ANDREA – KOLLÁTH ERZSÉBET
54 | **A család, a családi környezet és az olvasás. Példák a magyar szellemi életből**
Csokonaitól Hegedüs Gézáig / JÁKI LÁSZLÓ

IFJÚSÁGI IRODALOM

- 72 | **Jókai időszerűsége. I. rész** / ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA

TANKÖNYV, TANESZKÖZ

- 89 | **Újmédia és neveléstudomány – reflexiók egy tanulmányra** / KOMENCZI BERTALAN

NEVELÉSTUDOMÁNY, OKTATÁSÜGY

- 106 | **Lengyel oktatásügy Balatonbogláron (1939–1944)** / KAPRONCZAY KÁROLY

HÍREK, KIETKINTÉS

- 113 | **Könyvtáros a második legnépszerűbb szakma az Egyesült Királyságban.**
És nálunk? / PALLOS ZSUZSANNA
117 | **Tovább a könyvtártörténeti eltűnt idő nyomában. Ismertető sorok Gerő Gyula**
Kronológiájának 4. kötetéről / BALOGH MIHÁLY
120 | **Izgalmas téma, hatalmas érdeklődés a KTE tavaszi szakmai napján**
/ ÖRMÉNYINÉ FARKAS ANDREA

Felhívjuk Tisztelt Olvasóink figyelmét, hogy a Könyv és Nevelés interneten a nyomdai úton előállított változat megjelenése után 60 nap elteltével válik hozzáférhetővé (eken.opkm.hu).

A tartalomjegyzékben az ● piktogram azt jelzi, hogy az adott írás interneten, a <http://www.eken.opkm.hu/> oldalon jelenik meg.

TABLE OF CONTENTS

---

7 | **Show**

LIBRARY

- 9 | **The libraries and the changing copyright law** / PÉTER MEZEI
22 | **Scientometrics of networks and the networks of scientometrics** / ANDRÁS SCHUBERT
-

PEDAGOGY OF READING

- 44 | **The land of fairytales – a Wonderland. A reading project in the primary school, grades 1-4** / ANDREA G. GÖDÉNY – ERZSÉBET KOLLÁTH
e | **Adventures in fairyland. Tasks for the reading project** / ANDREA G. GÖDÉNY – ERZSÉBET KOLLÁTH
54 | **The family, family background and reading: Examples from Hungarian intellectual greatness from Csokonai to Géza Hegedüs** / LÁSZLÓ JÁKI
-

YOUTH LITERATURE

- 72 | **Jókai's modernity. Part I.** / ANNA ADAMIK JÁSZÓ
-

TEXTBOOK/TEACHING AID

- 89 | **New media and educational science – Reflections on a recent study**
/ BERTALAN KOMENCZI
-

PEDAGOGY, EDUCATION

- 106 | **Polish public education in Balatonboglár 1939–1944** / KÁROLY KAPRONCZAY
-

OUTLOOK/NEWS

- 113 | **Librarian is the second most popular job in the UK. And what about in Hungary?**
/ ZSUZSANNA PALLOS
117 | **Onward in search of lost time of library history. A book review of Chronology Vol. 4.** by Gyula Gerő. / MIHÁLY BALOGH
120 | **Exciting topic, great interest on the Spring Professional Day of the Association of Teacher Librarians** / ANDREA ÖRMÉNYI FARKAS

INHALTSVERZEICHNISS

---

7 | **Muster**

BIBLIOTHEK

- 9 | **Die Bibliotheken und das sich wandelnde Urheberrecht** / PÉTER MEZEI
22 | **Scientometrie der Netzwerke und die Netzwerke der Scientometrie**
/ ANDRÁS SCHUBERT
-

LESESPÄDAGOGIK

- 44 | **Märchenland – Zauberland. Ein Leseprojekt für Unterstufe der Grundschule**
/ ANDREA G. GÓDÉNY – ERZSÉBET KOLLÁTH
e | **Abenteuer in Märchenland. Aufgaben für das Leseprojekt** / ANDREA G. GÓDÉNY –
ERZSÉBET KOLLÁTH
54 | **Die Familie, Familienumgebung und das Lesen. Beispiele aus dem ungarischen
Geistesleben von Csokonai bis Géza Hegedüs** / LÁSZLÓ JÁKI
-

KINDERLITERATUR

- 72 | **Aktualität von Jókai 1. Teil** / ANNA ADAMIK JÁSZÓ
-

LEHRBUCH-LEHRMITTEL

- 89 | **Neue Medien und Erziehungswissenschaft – Reflexionen für eine Studie**
/ BERTALAN KOMENCZI
-

ERZIEHUNGSWISSENSCHAFT, UNTERRICHTSWESEN

- 106 | **Das polnische Unterrichtswesen in Balatonboglár 1939–1944**
/ KÁROLY KAPRONCZAY
-

NACHRICHTEN

- 113 | **BibliothekarIn ist der zweitbeliebteste Beruf in Großbritannien. Und in Ungarn?**
/ ZSUZSANNA PALLOS
117 | **Weiter auf der Suche nach der verlorenen Zeit der Bibliotheksgeschichte.
Buchrezension über Gyula Gerő: Chronologie 4. Band** / MIHÁLY BALOGH
120 | **Aufregendes Thema, reges Interesse in dem Frühlingsberufstag des Verbandes der
Lehrer Bibliothekare** / ANDREA ÖRMÉNYI FARKAS

MUSTRA

A múlt értékeivel, a jelen gondjaival és az előttünk álló jövő kérdéseivel egyaránt foglalkozunk folyóiratunk 2005. évi második számában.

Adamikné Jászó Anna Jókai időszerűsége című tanulmányában az ismert író „lefokozásával” foglalkozva, egyben múlt értékeinek megóvására hívja fel a figyelmet. Aggódásával egyetértünk, sőt, úgy gondoljuk, hogy a felvetett probléma túlmutat Jókain, s kimondatlan is azt az alapproblémát érinti, hogy a pedagógia miként viszonyuljon a múlt értékeihez. A kérdés természetesen nem csak az irodalomtörténetet, nemcsak a pedagógiát, hanem egész társadalmunk jövőjét érinti. Illyés Gyula évtizedekkel ezelőtt zseniális előrelátással ezt így fogalmazta meg: „Allarik hordái nem úzták úgy szét a közösség tagjait, mint Watt és Edison lángelméjének angyalhadai. Pusztításuk klasszikusan végzetes, mert ők a jövőt szolgálják. Mindent meg kell tennünk minél egyetemesebb elterjedésükért, de nincs nemesebb feladat, mint káros hatásuk megállítása.” Illyés Gyula gondolata és Adamikné írása nyomán felmerül bennünk, hogy csorbulhatnak-e azok az irodalmi értékek, melyek többek között Jókai nevéhez fűződnek?

A fentiekkel bizonyos mértékig összefügg Jáki László írása. A család szerepének csökkenése, jelentőségének megkérdőjelezése idején tanulmánya azt bizonyítja, hogy az olvasás megszerettetésében a családnak döntő szerepe volt. A történelmi példák bemutatása nyomán felmerülhet a kérdés, hogy az olvasó diákok számának rohamos csökkenése idején lemondhatunk-e a család ilyen irányú támogatásáról?

Sokak számára ismert tény, hogy a lengyel-magyar barátság egyik lényeges történése volt a II. világháború idején a lengyel menekültek számára felállított balatonboglári iskola. Kevesen tudják azonban, hogy az iskola felszereltségét, működését jelentős állami és társadalmi támogatás segítette. Szempontunkból különösen jelentős az iskola gazdag könyvtára. Igaz, hogy ez csak epizód volt a világháború borzalmai között, de az iskolának nyújtott szellemi és anyagi támogatás több figyelmet érdemel. Kapronczay Károly tanulmánya az iskola munkájának megismerését segíti.

A jelen gondjai között örömmel adtunk helyet Örményiné Farkas Judit írásának, aki beszámol a Könyvtárostanárok Egyesületének „hatalmas érdeklődés” mellett megtartott tavaszi közgyűléséről.

Ugyancsak a könyvtárostanárokat érinti Pallos Zsuzsanna írása, melyben arról számol be, hogy az Egyesült Királyságban a könyvtáros szakma az egyik legnépszerűbb hivatás. A hír érdekes, de felkelti a kíváncsiságunkat is. Felvetődik, hogy mit kellene tenni hazánkban, hogy hasonlóról számolhassunk be?

G. Gődény Andrea és Kolláth Erzsébet egy alsó tagozatos olvasásprojektről számolnak be. Az értő olvasáshoz, az olvasás megszerettetéséhez a mesék világán visz az út. A mesék feldolgozásához, a mese megszerettetéséhez kínál új módszereket az írás.

A tudomány „működése” iránt érdeklődő olvasóink figyelmébe ajánljuk Schubert András A hálózatok tudományometriája és a tudománymetria hálózatai című tanulmányát. A tudománymetria eredményei is megerősítik az együttműködés, a mások munkájára való építés fontosságát a tudományos ismeretek létrehozásában.

A szerzői jog a hagyományos könyvtárosi munkának nem volt szerves része. A tudásközvetítésben végbement technológiai fejlődés megváltoztatta szellemi javakhoz való hozzáférés jogi megítélését is. Erről nyújt tájékoztatást a kérdés kiváló ismerője, Mezei Péter.

Szeretettel gratulálunk **Bencédy József nyelvésznek** – aki rendszeresen megtisztelti folyóiratunkat írásaival – abból az alkalomból, hogy nyelvemvelő munkájáért **Arany Kazinczy-díjban** részesült.

A KÖNYVTÁRAK ÉS A VÁLTOZÓ SZERZŐI JOG

MEZEI PÉTER¹

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

PÉTER MEZEI: THE LIBRARIES AND THE CHANGING COPYRIGHT LAW

Balancing the interests of the different stakeholders – that is, authors, publishers, aggregators, distributors, and other intermediaries, including the libraries – with regards to copyright law is a sensitive issue. Viewed through the lenses of the European Union and Hungary the present paper aims to summarize the obstacles that libraries face and the solutions that they might apply in respect of two separate questions. Firstly, the massive digitization by libraries and the provision of digital copies to the patrons will be covered, and secondly, the problematic of e-lending (lending of e-books) will be discussed. The most recent examples of the US copyright law will be presented as well. Consequently, it will be visible that the European Union is in a disadvantageous situation with regards to the preservation and dissemination of cultural heritage. This is partially due to the more flexible copyright law and practice of the United States.

A digitális technológiák elterjedése számtalan változást eredményezett. Igaz ez a szellemi tulajdonvédelem területére is, ahol akarva-akaratlanul összeütköznek a társadalmi realitások és a jogszabályi rendelkezések. Ebből a szempontból tipikusan a végfelhasználók olyan magatartásai kerülnek a diskurzus célkeresztjébe, mint a jogvédett tartalmak engedély nélküli megosztása, a fájlcsere.²

A digitális technológiák térnyerése a könyviparban is komoly változásokat indukált. A digitális másolatok készítésének a lehetősége kiemelkedő módon járult hozzá a kínálat bővüléséhez. Ez nem csupán a jogosulti oldal számára teremtett új lehetőségeket a fogyasztók megnyerésére, de az olyan kezdeményezések sikerének is megágyazott, mint a világ első nonprofit könyvdigitalizálási programja, a Guten-

---

1 Dr. Mezei Péter, Ph.D., az SZTE ÁJTK stratégiai dékánhelyettese, az Összehasonlító Jogi Intézet docense, a Turkuai Egyetem címzetes egyetemi docense, a Szerzői Jogi Szakértő Testület tagja.

2 Mezei Péter: *A fájlcsere dilemma – a perek lassúak, az internet gyors.* HVG-Orac, Budapest, 2012.

berg-projekt.³ Hasonlóan azonban ahhoz, ahogy valamennyi egyéb digitális tartalom (különösen a filmek, zenék és szoftverek) fogyasztása csak a megfelelő technikai (lejátszó) eszközökkel lehetséges, éppúgy szükségesnek mutatkozott az infrastruktúra fejlesztése a könyvpiarban is. Az e-könyv formátumok szabványosítása, majd az e-könyvek olvasására alkalmas készülékek (e-könyv olvasók,⁴ illetve jelenleg tipikusan tabletek) piacra dobása kellett e piaci szegmens felfutásához.⁵

A keresleti oldalon hasonló módosulások figyelhetők meg. A „digitális bennszülöttek” attitűdje – különösen a zenék, a filmek és a könyvek kapcsán – a tulajdonlás, megőrzés, „könyvtározás” logikájától az azonnali, egyszeri fogyasztás felé mozdult el. Különösen látványos ez a filmiparban: a filmek filmszínházi vetítését követő több hónapos várakozás a DVD lemezre, a televíziós sorozatok több hónapos csúszással – szinkronizálást követően – történő hazai levetítése mind az alternatív – rendre jogellenes – modellek felé tereli a végfelhasználókat. A könyvpiarra némileg más logika irányadó. A magyar átlagfogyasztó nyelvi kompetenciáinak korlátai miatt kevésbé valószínű az eredeti külföldi kiadások kalózmásolatainak az elterjedése. A digitális technológiák előretörése ugyanakkor közvetlen lehetőséget és igényt teremt az olvasóközönség számára, hogy azonnal, olcsón (ingyen) és könnyen férhessenek hozzá a magyar nyelvű írói művekhez.

A közvetítők, különösen a könyvtárak szerepe külön figyelmet érdemel e változó világban.⁶ A könyvtárak hagyományos feladatai közül kiemelkedik a kulturális javak gyűjtése, megőrzése és rendelkezésre bocsátása.⁷ A digitális tartalmak gyűjtése, gyarapítása önmagában még nem feltételez új módszereket a könyvtárak részéről. Az állomány megőrzése (a digitális tartalmak szükségszerű többszörözése miatt), és különösen annak hozzáférhetővé tétele (terjesztése vagy nyilvánosságához közvetítése) azonban már szerzői jogilag releváns magatartásként értékelhető. Ráadásul a könyvtárak egy esetleges liberális szolgáltatási modellel nemcsak a törvény betűivel, hanem a kiadók és egyéb gazdasági szereplők – így a profitorientált viszonteladók – érdekeivel is szembe találhatják magukat.

Az egyes szereplők érdekei közötti egyensúly megtalálása kényes feladat. A jelen tanulmány európai uniós és magyar szemüvegen keresztül szemlélve két fontos

3 A kezdeményezés révén 1971 óta folyik könyvek megőrzési célú tömeges másolása az Egyesült Államokban. Lásd: <http://www.gutenberg.org>.

4 Az első ilyen készülék a *Sony Reader* volt 2006-ban, melyet az *Amazon Kindle* követett 2007-ben, valamint a *Barnes & Noble Nook* készüléke 2009-ben. Lásd: O'Brien, David - Gasser, Urs - Palfrey, John G. (2012): *E-books in Libraries - A briefing document developed in preparation for a workshop on e-lending in libraries*, Berkman Center Research Publication No. 2012-15, p. 4. (http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2111396).

5 2011-ben az *Amazon* weboldalán keresztül már több szépirodalmi és tudományos tárgyú e-könyvet értékesítettek, mint papír alapú kiadványt. Lásd: Miller, Claire Cain - Bosman, Julie (2011): *E-Books outsell print at Amazon*, *New York Times*, May 9. (<http://www.nytimes.com/2011/05/20/technology/20amazon.html>).

6 A könyvtárak digitális környezetben betöltött szerepéről lásd: Sennyei Pongrácz - Kokas Károly (2011): *Hogyan változtatta/változtatja meg a könyvtárak jelenét és jövőjét a számítógépes világhálózatba kerülés?*, *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 58. 10. 419-429.p.

7 Vö. 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről, 55.§ (1) bekezdés.

területen kívánja összegezni a könyvtárak előtt tornyosuló akadályokat, illetve meghatározni a lehetőségeiket. Előbb a könyvdigitalizálás és a digitális példányok szolgáltatásának a lehetőségét, azután az e-könyvek haszonkölcsönzésével kapcsolatos anomáliát foglaljuk össze. Külön ismertetjük az Egyesült Államok szerzői jogából hozható példákat. Ezekből világossá válhat, hogy az *Európai Unió a jóval rugalmasabb tengerentúli joggyakorlat miatt is lépéshátrányba került a kulturális örökség megőrzése és hozzáférhetővé tétele terén.*

A KÖNYVDIGITALIZÁLÁS KIHÍVÁSAI

Az Európai Unió szerzői jogi szabályai világosan behatárolják a könyvtárak szabad mozgásterét a jogvédett tartalmak szolgáltatása terén. Az *InfoSoc-irányelv* alapján a könyvtárak szabadon lemásolhatják a repertoárjukba tartozó műveket, ha ez közvetlenül vagy közvetve sem irányul kereskedelmi vagy gazdasági célra;⁸ valamint a könyvtár látogatói a digitális műpéldányokat az intézmény területén elhelyezett terminálokról megtekintés céljából lehívhatják.⁹ A *Bérllet-irányelv* – már 1992-ben – széles jogosult kör számára rögzítette a haszonkölcsönzés jogát.¹⁰ Ugyanakkor azt is lehetővé tette, hogy e jogot a tagállamok – kizárólagos (engedélyezési) jog helyett – díjigényre szorítsák,¹¹ és esetleg meghatározott intézményeket mentesítsenek a díjfizetési kötelezettség alól (Magyarországon e privilégium az országos szakkönyvtárakat illeti).¹² Az *Árva mű irányelv* értelmében a könyvtárak jogosultak arra, hogy az olyan művek vonatkozásában, amelyeknek szerzője ismeretlen vagy ismeretlen helyen tartózkodik, a szerző előzetes engedélye nélkül is megvalósítsanak bizonyos – a többi irányelv által biztosított mozgástérnél szélesebb hatókörű – felhasználásokat.¹³

Az uniós szintű szabályozás egyértelműen korlátozott. Egyrészt a fentiekben felvázolt felhasználói kedvezmények alapjaiban véve a digitális technológiák XXI. századi felpörgését megelőzően születtek, s ezért nem adnak választ minden modern kihívásra. Másrészt a releváns szabályok kereteit a tagállamok töltik ki tartalommal.

8 Az Európai Parlament és a Tanács 2001/29/EK irányelve (2001. május 22.) az információs társadalomban a szerzői és szomszédos jogok egyes vonatkozásainak összehangolásáról, 5. cikk (2) bekezdés (c) pont. A magyar szerzői jogból lásd: 1999. évi LXXVI. törvény a szerzői jogról, 35.§ (4) bekezdés. (A továbbiakban: *Szjt.*)

9 *Uo.*, 5. cikk (3) bekezdés (n) pont; *Szjt.* 38.§ (5) bekezdés.

10 Az Európai Parlament és a Tanács 2006/115/EK irányelve (2006. december 12.) a bérlési jogról és a haszonkölcsönzési jogról, valamint a szellemi tulajdon területén a szerzői joggal szomszédos bizonyos jogokról (kodifikált változat), 3. cikk.

11 *Uo.*, 6. cikk (1)–(2) bekezdés; *Szjt.* 23/A.§.

12 *Uo.*, 6. cikk (3) bekezdés; *Szjt.* 39.§.

13 Az Európai Parlament és a Tanács 2012/28/EU irányelve (2012. október 25.) az árva művek egyes megengedett felhasználási módjairól; *Szjt.* 41/A-K.§§. Az irányelv hazai átültetésével kapcsolatban legújabbán lásd: Mezei Péter (2014): The new orphan works regulation of Hungary, *IIC - International Review of Intellectual Property and Competition Law*, 8. 940-952. p.

Az érintett vagyoni jogok kivételével az *InfoSoc-irányelv* például nem tárgyalja az érintett műtípusok körét, az engedélyezett másolatok számát, esetleg azt, hogy lehetséges-e a formátum-átalakítással járó többszörözések. Az Egyesült Királyság például mindhárom utóbbi tényezőt megszorító módon értelmezte egészen 2014-ig, s ezzel vészesen beszűkítette a brit könyvtárak mozgásterét.¹⁴ A legújabb angol reform az irányelvi előírásokkal nem ellentétes szélesítést szült.¹⁵ Egy másik példát hozva: az *Szjt.* kizárja a más személlyel számítógépen vagy elektronikus adathordozóra történő másolást a magáncélú többszörözések köréből.¹⁶ Ily módon a hazai könyvtárak kizárólag előzetes felhasználási szerződések kötése alapján nyújthatnak elektronikus dokumentumküldő szolgáltatásokat.¹⁷ S bár e szabályozás nem zárja ki az oktatási célú szabad felhasználásokat,¹⁸ illetve nem akadályozza az archiválási célú digitalizálást, érdemben akkor is szűkíti a könyvtárak tevékenységi körét.

Egyértelmű, hogy az *acquis communautaire* nem tekinthető optimálisnak. Az uniós jogalkotó elvileg háromféleképpen reagálhatna: a *status quo* megőrzésével (egészében a piacra hagyva a probléma megoldását); a könyvtáraknak biztosított korlátozások és kivételek szélesítésével; valamint a könyvtárak és a szerzői jogosultak közötti privát együttműködési megállapodások ösztönzésével. Az első lehetőség nem opció: mindenki belátja, hogy reformok szükségesek ahhoz, hogy a könyvtárak tevékenyen vegyék ki részüket a kultúra digitális megőrzéséből és terjesztéséből. A másik két alternatíva egyaránt megjelent az elmúlt évek legfontosabb uniós dokumentumaiban.¹⁹

A *korlátozott modernizációs* modellt kiválóan példázza az *Árva mű irányelv*, amely bár természetéből adódóan limitált hatókörű, hiszen csak meghatározott műtípusokra, jogosultakra és jogokra vonatkozik, mégis a modernizációt sürgeti, mivel a tagállamok számára *kötelezővé teszi* korlátozás vagy kivétel bevezetését e téren.²⁰ E modell mellett szállt síkra az Európai Bizottság által megrendelt Triaille-

14 Mezei Péter (2008): Szabad felhasználás és kultúra – Észrevételek a Gowers-jelentéssel kapcsolatban. *Debreceni Jogi Műhely*, 1. (http://www.law.klte.hu/jogimuhely/02_hun_index.htm).

15 2014 No. 1372 – The copyright and rights in performances (Research, Education, Libraries and Archives) Regulations 2014 (<http://www.legislation.gov.uk/ukxi/2014/1372/made>).

16 *Szjt.* 35.§ (3) bekezdés.

17 E vonatkozásban figyelmet érdemel a Szerzői Jogi Szakértő Testületnek az Országgyűlési Könyvtár megkeresésére kiadott szakvéleménye. Lásd: SzJSzT 29/2004 – Hazai és külföldi időszaki kiadványok tartalmának digitális archiválásával összefüggő szerzői jogi kérdések, *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 1. (110.) 2005/1. (<http://www.sztnh.gov.hu/kiadv/ipsz/200502/04-valogat.html>).

18 A német Szövetségi Legfelsőbb Bíróság (BGH) 2014-es döntése szerint az oktatási célú szabad felhasználások közé tartozik a jogvédelet tankönyvek tartalmának 12%-át és összességében a 100 oldalt meg nem haladó részletek intraneten keresztül, oktatási célokra történő lehívásra hozzáférhetővé tétele, még akkor is, ha a hallgatók a részleteket lementhetik vagy kinyomtathatják. Lásd: BGH 28.11.2013 (I ZR 76/12) – Meilensteine der Psychologie, *MultiMedia und Recht*, 2014/9. 616-624. p.

19 Lásd többek között: *Az Európai Bizottságnak a kulturális anyagok digitalizálásáról, online hozzáférhetővé tételéről és a digitális megőrzésről szóló 2006-os hatástanulmánya* [Brüsszel, 24.8.2006, COM(2006) 3808 végleges]; *A Bizottság Ajánlása (2006. augusztus 24.) a kulturális anyagok digitalizálásáról és online hozzáférhetőségéről, valamint a digitális megőrzésről* (2006/585/EK); *Zöld Könyv – Szerzői jog a tudásalapú gazdaságban* [Brüsszel, 17.6.2008, COM(2008) 466 végleges].

20 *Árva mű irányelv*, (20) preambulum-bekezdés.

jelentés is. Készítői a társadalmi realitásokhoz való idomulás céljából az *InfoSoc-irányelv* részleges módosítását sürgették. Kiálltak a formátumátalakítás és a tömeges digitalizálás lehetőségeinek az irányelvbe illesztése mellett. Indokoltak látták, hogy a könyvtári kivétel valamennyi műtípusra vonatkozzon, és hogy az intézmények a repertoárjukba tartozó művekről több másolatot készíthessenek. Elfogadhatónak találták a digitalizálási feladatok kiszervezését („*outsourcing*”) köz- és magánszervezetek együttműködési („*public-private partnerships*”) felé. A fenti reformokat pedig kétféleképpen látták megvalósíthatónak: az *Infosoc-irányelv* előírásának kötelezővé tételével vagy az opcionális jelleg megőrzése mellett a szabályozás számottevő kiegészítésével.²¹

A *kooperatív metódus* iránti igény már az Európa Bizottság 2006-os ajánlásában megjelent. Eszerint „[bátorítani kell] a kulturális intézmények és a magánszektor olyan partnerkapcsolatait, amelyek újfajta forrásokat biztosítanak a kulturális anyagok digitalizálásának finanszírozásához”.²² A „Bölcsék Tanácsa” hasonlóképp jelezte, hogy a magánszervezetek általi digitalizálás megállíthatatlan, mivel e cégek valamennyi szükséges anyagi forrással és szakértelemmel rendelkeznek. A köz- és magánszervezetek közötti együttműködés ezért elengedhetetlen.²³ Ugyancsak kiválóan szemlélteti e modellt a szerzők és kiadók képviselői, valamint a közös jogkezelő szervezetek által aláírt *Memorandum of Understanding*. E megállapodás igazolja, hogy az egyes érdekkoldalak nyitottak a kereskedelmi forgalomban nem kapható művekkel kapcsolatos viták egyezségi úton történő rendezésére.²⁴ A *MoU* szellemiségét tükrözi többek között a Magyar Széchényi Könyvtár által uniós forrásokból életre hívott ELDORADO program is, amely az árva művek *Szjt.* szerinti szolgáltatásán túl, jogvédett tartalmak kiadói engedéllyel történő digitális szolgáltatását kívánja lehetővé tenni.²⁵

Valójában egyik vázolt modell sem tekinthető optimális megoldásnak. A kooperatív metódus gyenge pontja a különböző érdekkoldalak digitalizálással és a tartalmak elérhetővé tételével kapcsolatos céljai és stratégiája közötti különbségből fakad. A tartalomszolgáltatók komoly ellenfelet látnak a digitális könyvtárakban, a magánszervezetek pedig gyakran egyedi üzletpolitikával rendelkeznek. Ugyanakkor reformok híján a könyvtárak elveszíthetik a kulturális örökség megőrzésével és terjesztésével kapcsolatos feladataikat a digitális környezetben. Ezért tűnik indokolt-

21 Dussollier, Séverine (2013): The limitations and exceptions to copyright and related rights for libraries, research and teaching uses. In: Jean-Paul Triaille (ed.): *Study on the Application of Directive 2001/29/EC on copyright and related rights in the information society (the „Infosoc Directive”)*, 2013. 292-303. p. (http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/docs/studies/131216_study_en.pdf).

22 Bizottsági Ajánlás 2006/585/EK, 3. pont.

23 Report of the 'Comité des Sages': *The New Renaissance*, 9.3.5.–9.3.6. pontok (http://ec.europa.eu/information_society/activities/digital_libraries/doc/reflection_group/final-report-cdS3.pdf).

24 *Memorandum of Understanding – Key Principles on the Digitisation and Making Available of Out-of-Commerce Works*, 20.9.2011 (http://ec.europa.eu/internal_market/copyright/docs/copyright-infso/20110920-mou_en.pdf).

25 Dancs Szabolcs (2013): „A digitális felvilágosodás felé”. Az ARROW program és az OSZK – digitalizálás, szerzői jog, innovatív megoldások, *Könyvtári Figyelő*, 24. (60.) 3. 465-484. p.

nak, hogy az EU mindenképpen a korlátozott modernizálás mellett tegye le a voksát. Mindezek során tekintettel kell lenni a nemzetközi szerzői jog előírásaira, így különösen az ún. háromlépcsős tesztre, amely általános jelleggel biztosítja, hogy a korlátozásokat és kivételeket csak annyiban vezessenek be, amennyiben azok szűk hatókörűek, nem sérelmesek a művek rendes felhasználására, és indokolatlanul nem károsítják a szerzők jogos érdekeit.²⁶ A testtben foglalt kritériumok bizonyosan nem sérülnének a könyvtári digitalizálások és a tartalmak online elérhetővé tétele esetén, ha a jogalkotó közös jogkezelés keretében érvényesíthető díjigényre szorítaná a jogosultak kizárólagos jogait. Sajnálatos körülmény, hogy a 2013-ban elfogadott *Jedlik-terv*,²⁷ miközben a Magyar Kormány szellemi tulajdonvédelmi stratégiáját fogalmazta meg a 2013–2016 közötti időszakra, semmilyen fogódzót nem adott a könyvtárak számára. Ebből a szempontból a reform lehetősége nem belülről, hanem legfeljebb uniós szintről érkezhethet.

Az uniós joganyag problematikáját hűen tükrözi az Európai Unió Bíróságának (*EUB*) joggyakorlata is. A 2014-ben lezárult *TU Dresden* előzetes döntéshozatali eljárás keretében a *BGH* három kérdéssel fordult az *EUB*-hoz.²⁸ Az első kérdés az *InfoSoc-irányelv* 5. cikk (3) bekezdés n) pontjában található rendelkezés egy fajsúlyos tagmondatára vonatkozott. Eszerint a könyvtári terminálokon kutatási célokból való elérhetővé tétel kizárólag „az adásvételi vagy felhasználási feltételek alá nem eső” kötetekre vonatkozhat. Az alapügy felperese, az Ulmer kiadó úgy érvelt, hogy e feltétel már akkor beáll, ha a kiadó az érintett intézménynek méltányos szerződéskötési ajánlatot tesz. Az *EUB* elutasította ezt az érvelést, és kizárólag a már megkötött megállapodások esetén látta alkalmazhatónak e rendelkezést.²⁹

A *BGH* második kérdésével arra kereste a választ, hogy az említett szabály, melynek szövege „csupán” a nyilvánossághoz közvetítésre tesz utalást, lehetővé teszi-e az érintett intézmények számára az előzetes digitalizálást. Az *EUB* válaszában rögzítette, hogy „a művek e (nyilvánossághoz) közvetítésének joga (...) lényegének java részétől, sőt, akár annak tényleges érvényesülésétől is megfosztottá válna, ha ezen intézmények nem rendelkezhetnének az érintett művek digitalizálására is kiterjedő joggal.”³⁰

A harmadik kérdés annak a gyakorlatnak a megítélésére irányult, mely lehetővé tette az egyetemi terminálokról papíralapú másolat készítését, illetve a digitális műpéldányok USB kulcsra való másolását. Mivel itt már tartós másolatkészítésről van szó, amelyet nem a kedvezményezett intézmény, hanem az olvasó végez el, ezért

26 *Szjt.* 33.§ (2) bekezdés. A jogelv alapját a Berni Uniós Egyezmény 9. cikk (2) bekezdése, a TRIPS Megállapodás 13. cikke, a WIPO Szerzői Jogi Szerződés 10. cikke és a WIPO Előadásokról és Hangfelvételekről szóló Szerződés 16. cikke adja.

27 A Kormány 1666/2013. (IX. 23.) Korm. határozata a szellemi tulajdon védelmére irányuló nemzeti stratégia elfogadásáról és a végrehajtásával összefüggő feladatokról.

28 Az előterjesztést lásd: *BGH* 20.9.2012 (I ZR 69/11) – Elektronische Leseplätze. *Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht*, 2013/5. 503–509. p.

29 *Case C-117/13* – Technische Universität Darmstadt kontra Eugen Ulmer KG, 2014. szeptember 11., ECLI:EU:C:2014:2196, 28. és 32. pontok

30 *Uo.*, 43. pont.

az EUB szerint e szolgáltatás nem illik a könyvtáraknak biztosított kivétel keretei közé. Ugyanakkor elvben alkalmazhatónak látták a bírák az *InfoSoc-irányelv* 5. cikk (2) bekezdés a) vagy b) pontját. Ezek a reprográfiai vagy hasonló eljárás, illetve bármely más módon és más hordozóra történő magáncélú másolás kapcsán engedélyezi a tagállamoknak korlátozás vagy kivétel bevezetését. Más szavakkal: amennyiben a fenti gyakorlat szerint létrehozott másolat után a méltányos díjazás (akár a reprográfiai díj, akár az üres hordozó díja) megfizetésre kerül, és így a szerző jogos érdekeit nem károsítja indokolatlanul a felhasználó magatartása, akkor ez a többszörös is elfogadható.³¹

AZ E-KÖNYVEK HASZONKÖLCSÖNZÉSE

Ahogy arra fentebb utalás történt, a *Béret-irányelv* a haszonkölcsonzést kizárólagos szerzői jogként rendeli elismerni, amely alól két kivételt enged: díjigényre szorítást és/vagy meghatározott felhasználói kör számára szabad felhasználást.³² Miközben ez a szisztéma az analóg világban kiválóan alkalmazható,³³ az e-könyvek piacán más logika érvényesül.

A digitális műpéldányok haszonkölcsonzése ugyanis a kiadók véleménye szerint alkalmas arra, hogy közvetlenül versenyezzen a kiadók fogyasztókért folyó versenyével (amely jelenséget az amerikai irodalom „kannibalizmusnak” nevez).³⁴ Ezért világszerte az a gyakorlat rögzült, hogy a kiadók, illetve az engedélyükkel tevékenykedő aggregátorok kizárólag licencelik az e-könyveket a könyvtárak felé, vagyis *a fizikai műpéldány tulajdonjogával ellentétben az e-könyvet nem veszi meg az intézmény, kizárólag használati jogot szerez rá.*

A piacvezető kiadók az engedélyezés több formáját is kidolgozták. Ismert a határozatlan idejű, az intézménynek meghatározott példányszámot, ugyanakkor egy példányhoz egyidejű egyetlen hozzáférést biztosító modell. Hasonlóképp elterjedt az éves előfizetés alkalmazása, amely korlátlan hozzáférést biztosít a repertoárba tartozó művekre. Ugyancsak ismert, bár messze nem olyan népszerű a *pay-per-view* metódus, ahol az intézmény megtekintésenként fizeti a díjazást a jogosult felé.³⁵ E

31 *Uo.*, 50–57. pontok.

32 *Vö.*: 10–12. lábjegyzetek.

33 Az *Szjt.* 78.§ a hangfelvételek haszonkölcsonzése esetére a hangfelvétel-előállító és a hangfelvételben rögzített előadások vonatkozásában az előadóművészek számára közös jogkezelés keretében érvényesíthető díjazást ír elő. Érdekes, hogy az érintett közös jogkezelő szervezetek (a MAHASZ és az Előadóművészi Jogvédő Iroda) nem érvényesítik ezt a jogot.

34 O'Brien – Gasser – Palfrey (2012), 22. p.

35 *Uo.*, p. 10-21.; Dussolier, Séverine (2015): A Manifesto for an E-lending Limitation in Copyright, *JIPITEC*, 3. 216-217. p.

modellek alkalmazása országoként, kiadónként és könyvtáranként erős eltéréseket mutat.³⁶

A bizonytalanságok elsődlegesen az uniós jog egyes előírásai összeolvasásának³⁷ és a szerződéses gyakorlat értelmezésének a nehézségeiből fakadnak. Emiatt is külön figyelmet érdemel, hogy az elmúlt években számtalan olyan esetben hoztak döntést Európában, amely a licencia és az adásvétel kérdéskörét vizsgálta. A legismertebbek számító *UsedSoft* ügyben az *EUB*-nak arról kellett döntenie, hogy lehetséges-e az interneten keresztül jogszerűen forgalomba hozott számítógépi programalkotások felhasználói licencét továbbértékesíteni. Az *EUB* arra a következtetésre jutott, hogy az alapügy felperese, az *Oracle*, határozatlan időtartamra, tisztességes díjazás ellenében bocsátotta a felhasználók rendelkezésére a kérdéses programokat, amelyeket így azok megvásároltak, és nem licencbe vevőként, hanem tulajdonosként használhattak. Ebből kifolyólag a programokat továbbértékesíthették. Az *EUB* ennyiben a jogkimerülés tételének az online környezetre való alkalmazhatóságát vetítette előre.³⁸

Az ítélet komoly figyelmet (és kritikát) kapott egy teljesen más dimenzióban: az e-könyvek szemszögéből. Két német tartományi fellebbviteli bíróság ugyanis rögzítette: a *UsedSoft* döntés ún. *lex specialis*, vagyis speciális jogot alkalmazott, és így más műtípusokra, például hangoskönyvekre és e-könyvekre nem alkalmazható.³⁹ Utóbbi ítéletek fényében az e-könyvek kiadói továbbra is sikerrel köthetnek és érvényesíthetnek felhasználási szerződéseket a könyvtárakkal.⁴⁰

Biztosat persze csak azt követően tudunk mondani, ha a holland közkönyvtárak egyesülete (*Vereinigung van Openbare Bibliotheken*) által indított próbaper nyomán az *EUB* elé utalt ügyben a luxembourgi fórum választ ad arra a kérdésre, hogy az e-könyvek haszonkölcsönzése beilleszthető-e az *acquis communautaire* keretei közé.⁴¹ Egyes jogirodalmi álláspontok mindenesetre egy ilyen irányú reformot sürgetnek.⁴² Az Egyesült Királyság Kulturális, Média és Sport Minisztériuma által

36 Hartmann Thomas (2012): Weiterverkauf und „Verleih“ online vertriebener Inhalte – Zugleich Anmerkung zu EuGH, Urteil vom 3. Juli 2012, Rs. C-128/11 – *UsedSoft* ./ *Oracle*, *Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht*, 11. 987. p.

37 Lásd különösen az *InfoSoc-irányelv* (40) preambulumbekzdését: „ez az irányelv nem érinti a tagállamok lehetőségét arra, hogy a kizárólagos nyilvános haszonkölcsönzési jog alól a 92/100/EGK irányelv 5. cikke alapján kivételeket állapítsanak meg. Ennek következtében olyan egyedi szerződések megkötését, illetve engedélyek megadását kell elősegíteni, amelyek kiegyensúlyozott módon részesítik előnyben ezeket az intézményeket, valamint a kultúra terjesztésére irányuló feladatuk megvalósulását.”

38 *Case C-128/11 – UsedSoft GmbH kontra Oracle International Corp.*, 2012. július 3., ECLI:EU:C:2012:407. A magyar jogirodalomból lásd: Farkas Henrietta Regina (2013): A „használt” szoftverek értékesítésének jogi megítélése az Európai Unióban: a *UsedSoft* kontra *Oracle* ügy, *Infokommunikáció és Jog*, 2013. december. 56. 126-129. p.

39 OLG Stuttgart 03.11.2011 (2 U 49/11) – Keine Erschöpfung bei Online-Vertrieb von Hörbüchern, *Computer und Recht*, 2012/5. 299-305. p.; OLG Hamm 15.05.2014 (22 U 60/13) – Keine Erschöpfung bei Audiodataien – Hörbuch-AGB, *Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht*, 2014/9. 853-863. p.

40 Hartmann (2012), 987-988. p.

41 Dussolier (2014), 214. p.

42 *Uo.*, 219-226. p.

rendelt tanulmány is jelzi: „bármilyen elemzés is készüljön az e-haszonkölcsönzésnek a könyvtári zajok erősségére gyakorolt hatásáról, az világos, hogy ha a könyvtárak számára nem lesz lehetséges az e-haszonkölcsönzés, akkor a jelentőségük relatíve rövid idő alatt nagyon megcsappan.”⁴³

A joggyakorlat fentiekben ismertetett fejlődése a magyar könyvtári viszonyokat és kiadói mentalitást ismerve nem szükségképpen szerencsés. Elvértve ismerünk olyan megállapodásokat könyvtárak és kiadók között, amelyek az e-könyvek haszonkölcsönzését lehetővé teszik (a Szegedi Tudományegyetem Klebelsberg könyvtára például biztosít ilyen szolgáltatást). Egyetértve a hivatkozott szakértői véleményekkel, a szerződéses gyakorlatot felülíró, uniós szintű korlátozás bevezetése egyértelműen indokoltnak látszik, amennyiben szeretnénk megőrizni a könyvtárak relevanciáját a haszonkölcsönzés terén.

RUGALMAS SZERZŐI JOG AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN

Az Egyesült Államok szerzői joga a fenti témaköröket illetően az európai következtetésekkel homlokegyenest szembemegy, rugalmas jogalkalmazást lehetővé téve, a kreatív vállalkozásoknak kedvezve. E helyütt a *Google Books* szolgáltatással kapcsolatos két nagy per és a haszonkölcsönzésre vonatkozó jogszabályi előírások érdemelnek figyelmet.

A *Google* akadémiai és szépirodalmi kiadókkal 2003 végén kötött megállapodása révén írói művek részletei váltak hozzáférhetővé az interneten.⁴⁴ A *Google Print* névre keresztelt projekt sikerén felbuzdulva 2004-ben útjára indította a *Google Books Library Projectet*, melynek keretében a *Google* negyvennél több könyvtár állományba tartozó kötetek digitalizálását vállalta.⁴⁵ A másolatokból a könyvtárak kaptak egy példányt és a *Google* is elérhetővé tette a *Google Books* weboldalon. Itt a felhasználók rákereshettek bármely kulcsszóra és megtekinthették a találati eredményeket. Közkincsbe tartozó könyvek esetén a teljes tartalomhoz, jogvédett művek esetén a keresett kifejezést körülölelő részletekhez („*snippets*”) nyílt hozzáférés.⁴⁶ Abban az esetben, ha a keresett kulcsszó az adott műben többször is előfordult, a *Google* legfeljebb három részletet jelenített meg. A weboldalon a kötet legközelebbi könyv-

43 Sieghart, William: *An independent review of e-lending in public libraries in england*, March 2013. 7. p. (<https://www.gov.uk/government/publications/an-independent-review-of-e-lending-in-public-libraries-in-england>).

44 Vaidhyanathan, Siva (2007): The googlization of everything and the future of Copyright. *U.C. Davis Law Review*. 40. 1215. p.

45 Hüttner, Sabine – Ott, Stephan (2010): Schachern um das Weltkulturerbe – Das Google Book Settlement. *Zeitschrift für Urheber- und Medienrecht*. 54. 378-384. p.

46 Na, Nari (2007): Testing the boundaries of copyright protection: The Google Books Library Project and the fair use doctrine, *Cornell Journal of Law and Public Policy*. 16. 2. 420. p.

tári elérhetőséget is feltüntessék, valamint az, hogy mely könyvesboltban vásárolható meg.⁴⁷

2005 szeptemberében három magánszemély, valamint az írók képviselőjére hivatott *Authors Guild* csoportos perlési eljárást indított a *Google*-l szemben.⁴⁸ Egy hónappal rá a cég öt kiadó keresetlevelét is kézhez kapta.⁴⁹ Az érdemben összefüggő kereseteket a bíróság 2006-ban egyesítette. Még ugyanebben az évben tárgyalóasztalhoz ültek a felek annak érdekében, hogy egyezségi megállapodással rendezzék a vitát. Végül e törekvés nem vezetett sikerre.⁵⁰

A 2013 őszi megszületett elsőfokú döntés az alperesnek kedvezett. A bíróság szerint a *Google* engedély nélküli szolgáltatásával megsértette a jogosultak többszöröségi jogát (a szkenneléssel), terjesztési jogát (a letöltésre felkínálással) és nyilvános előadási jogát (ami a „snippet”-ek mechanikai eszközökkel történő kivetítése útján valósult meg). E jogsértésekért ugyanakkor kizárta az óriáscég felelősségét Chin bíró, mivel alkalmazhatónak találta az Egyesült Államok szerzői jogának legfontosabb felelősségkorlátozási tételét, a *fair use* tesztet.⁵¹

Ennek alkalmazhatósága négy tényező egyensúlyozásától függ. Az első faktor egyszerre két körülményt vizsgál: transzformatív/átalakító jellegű-e, illetve profitorientált-e a felhasználó magatartása. Transzformáción olyan felhasználásokat kell érteni, ahol az eredeti művet új formában vagy új jelentéstartalommal hasznosítják.⁵² Évekkel a *Google Books* döntést megelőzően megállapítást nyert az átalakító jelleg több olyan esetben, mikor keresőmotorok nagy felbontású fotókról készült miniatürizált képeket („*thumbnail*”) tettek elérhetővé.⁵³ Chin bíró – hivatkozással arra, hogy a „*snippet*” szolgáltatás milyen előnyös a felhasználóknak és a könyvtárosoknak – alkalmazhatónak találta e precedenseket a *Google Books*-ügyben.⁵⁴ Az első faktor másik tételét illetően Chin bíró elismerte, hogy a *Google* ugyan önmagában profitorientált, azonban a „*snippet*”-ek kivetítése során nem helyezett el reklámokat, a másolatokat és a részleteket sem értékesítette.⁵⁵ Végül soron a bíróság az első faktort a *Google* javára értékelte.

A *fair use* teszt második faktora a forrásművek természetét veszi szemügyre. Chin bíró e ponton azzal érvelt, hogy a „*fictional*”, vagyis a kitalált történetek szélesebb

47 Paul Ganley (2006): *Google Book Search: Fair Use, Fair Dealing, and the Case for Intermediary Copying* (kézirat), 3-5. p., (http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=875384)

48 *Authors Guild v. Google, Inc., No. 05 Civ 8136* (S.D.N.Y. Sept. 20, 2005).

49 *McGraw & Hill Cos., Inc. v. Google, Inc., No 05 Civ 8881* (S.D.N.Y. Oct. 19, 2005).

50 Mezei Péter (2011): A szerzői jog jövője (is) a tét – Gondolatok a *Google Books* könyvdigitalizálási projektről, *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle* 6. (116.) 5. 5-47. p.

51 Mezei Péter (2008): Mítől *fair* a *fair*? Szerzői művek felhasználása a *fair use* teszt fényében. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 3. (113.) 6. 26-68. p.

52 *The Authors Guild et al. v. Google, Inc., 954 F.Supp.2d 282* (2013), p. 290.

53 Leslie A. Kelly, et al., v. *Arriba Soft Corporation, 336 F.3d 811* (2003); *Perfect 10, Inc., v. Amazon.com, Inc., 487 F.3d 701* (2007).

54 *Authors Guild v. Google*, p. 291.

55 *Uo.*, p. 291-292.

jogokat élveznek, mint a „*non-fictional*” (például tudományos) alkotások, s a *Google* adatbázisában többségében utóbbi kötetek találhatóak.⁵⁶ A harmadik faktor a felhasznált rész mértékét és lényegességét vizsgálja. Bár Chin maga is egyetértett azzal, hogy a *Google* könyvek millióit szkennelte, ennek ellenére visszanyúlt a transzformáció gondolatához, és közölte, hogy „a könyvek egész szöveges keresése és teljes többszörözése elengedhetetlen a *Google Books* működéséhez”.⁵⁷ A negyedik faktor a felhasználásnak az eredeti mű piacára vagy értékére gyakorolt potenciális hatásait elemzi. E ponton a bíró a társadalmi realitásokra is tekintettel közölte, hogy „a *Google* nem adja el a digitális példányokat, s azok nem is helyettesítik a könyveket. (...) Épp ellenkezőleg, a tények ésszerű elemzője csakis arra juthat, hogy a *Google Books* erősíti a könyvek értékesítését, ezzel is kedvezve a szerzői jogosultaknak”.⁵⁸

Mint arra fentebb utaltunk, a partneregyetemek könyvtárai is kaptak egy példányt a digitalizált művekből. A közel 10 millió, 73%-ban jogvédett kötethez a *HathiTrust* – kulcsszavas keresés végett,⁵⁹ belső, egyetemi rendszeren keresztül olvasási képességeikben korlátozott személyek javára,⁶⁰ valamint megőrzési célokból⁶¹ – teljes hozzáférést biztosított a partnerintézmények részére. A *University of Michigan* által tervezett árva mű projekt, mely az oktatók és a hallgatók részére biztosított volna korlátlan elérést, sosem indult be.

Az *Authors Guild* és pertársai a fenti négy felhasználásra tekintettel perbe fogta a *HathiTrustot* és annak alapítóit.⁶² A felperesek annak megállapítását kérték, hogy a könyvtári felhasználások szerzői jogsértést eredményeznek, s indítványozták, hogy a bíróság tiltsa el a *HathiTrustot* a művek felhasználásától, a *Google*-vel való további együttműködéstől, bármely árva mű projekt beindításától, valamint hogy kerüljön sor valamennyi digitális másolat lefoglalására.

A 2014-ben megszületett jogerős döntés a *HathiTrustnak* kedvezett. Az első vitatott felhasználási módot „kvintesszenciális átalakító felhasználásnak” nyilvánította a bíróság, mivel a kulcsszavas indexálás a könyvek eredeti rendeltetésétől eltérő új funkció. A transzformatív felhasználás pedig szükségessé tette a teljes terjedelmű többszörözést. A bíróság szerint e szolgáltatás nem képes a művek rendes piaci funkcióját helyettesíteni. A második modell vonatkozásában a bíróság jelezte, hogy a Kongresszus pont ilyen célokból iktatta törvénybe a fair use tesztet 1976-ban. A harmadik felhasználási típust illetően a bíróság elvetette az aktív legitimációt (vagyis nem ismerte el a felperesek perlési jogát). Végül a bíróság az egyébként sosem

56 *Uo.*, p. 292.

57 *Uo.*

58 *Uo.*, p. 292-293.

59 A kulcsszavas keresés lehetővé tette, hogy a digitalizált tartalomról a felhasználó listázza a kulcsszó előfordulási helyeit és előfordulási számait, azonban nem engedett hozzáférést a jogvédett tartalmakhoz.

60 Ezt a lehetőséget csak a *University of Michigan* biztosította két számjegyű beiratkozott hallgatójának.

61 A partner könyvtárak másolatot készíthettek a digitális tartalmakról arra az esetre, ha saját eredeti példányuk elveszett vagy megrongálódott volna.

62 Ez a következők voltak: *University of Michigan*, *University of California*, *University of Wisconsin*, *University of Indiana* és a *Cornell University*.

élesített árva mű projekt vonatkozásában megfogalmazott kifogásokat hipotetikusnak nyilvánítva ugyancsak elutasította.⁶³

A haszonkölcsönzés témaköre is kiválóan példázza, hogy egy társadalmi jelenséget mennyire másként szabályozhat két ország. Az Egyesült Államok nem ismeri általános jelleggel a haszonkölcsönzés jogát. Hogy az mégis része az USA szerzői jogának, egy másik jogelvezhő köthető. A művek *terjesztésére* a szerzők, illetve az ő felhatalmazásuk alapján mások jogosultak. Terjesztésen a művek eredeti vagy másolt példányainak forgalomba helyezését értjük, történjen az a tulajdonjog visszatértes átruházásával, ajándékozással, cserével, esetleg tulajdonjog átruházásával nem járó kölcsönzéssel vagy haszonkölcsönzéssel. A jogkimerülés – illetve angol szóhasználatlaltal *first sale doctrine* – e kizárólagosságot törli meg a tulajdon-átruházással járó terjesztések esetén. Ez alapján *a szerzői jogosult köteles túrni az általa, illetve az ő engedélyével más által jogszerűen, adásvétel útján vagy a tulajdonjog bármely más átruházása révén forgalomba hozott szerzői művek adott műpéldányainak utólagos – akár haszonszerzési célú – terjesztését, amennyiben a műpéldány értékesítéséért megfelelő díjazásban részesült.*⁶⁴

Az 1980-as és 1990-es évek technológiai robbanásának köszönhetően az Egyesült Államokban gombamód elszaporodtak a hanglemezek, videokazetták és játékszoftverek kölcsönzésére szakosodott üzletek. A szerzői jogosultakat ily módon ért gazdasági veszélyekre válaszul a Kongresszus 1984-ben a hangfelvételek, 1990-ben pedig a számítógépi programalkotások vonatkozásában korlátozta a *first sale doctrine* hatókörét, melyből így kizárta a tartalmak kölcsönzés és haszonkölcsönzés útján történő terjesztését. Más műtípusok esetén – így az audiovizuális tartalmak vagy az írói művek vonatkozásában – azonban nem korlátozta a Kongresszus. Ezért a könyvtári haszonkölcsönzés az Egyesült Államok kiterjedt és teljességgel ingyenes közkönyvtári rendszerének egyik legmeghatározóbb jellegzetessége napjainkban is. *A korlátozott haszonkölcsönzési jog ily módon az olcsó beszerzést, az intézmények takarékos működtetését, végső soron a társadalom bármely tagja számára a szerzői művek közkönyvtári rendszeren keresztül történő ingyenes elérését biztosítja.*

Az e-könyvek vonatkozásában ugyanakkor nem fedezhető fel érdemi különbség az európai és az amerikai tapasztalatok között. Ellentétben a *UsedSoft*-döntés által Európában generált hullámmokkal, a licencia kontra adásvétel problematikát nem rendezték megnyugtatóan az Egyesült Államokban.⁶⁵ Erre is tekintettel az e-könyvek könyvtáraknak történő licencelése továbbra is domináns. A hat piacvezető kiadó közül ugyanakkor kizárólag a *Random House* engedélyez korlátlan haszonkölcsönzést a kiadványaira. A *Hachette* a „B-listás” kötetek haszonkölcsönzését teszi lehetővé, a *HarperCollins* pedig 26 kölcsönzést követően az e-könyv új példányának a

63 Authors Guild, Inc., et al., v. HathiTrust, et al., 755 F.3d 87 (2014), p. 101-105.

64 Goldstein, Paul – Hugenholtz, P. Bernt (2010): *International copyright – Principles, law and practice*. Second Edition, Oxford University Press, Oxford – New York, 305. p. A jogelv törvényi szabályozását az Egyesült Államokban lásd: 17 U.S.C. §109(a).

65 Mezei Péter (2014): A jogkimerülés intézményének kialakulása és fejlődése az Egyesült Államokban, *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle*, 9. (119.) 2. 34-43 p.

beszerzését írja elő. A *Penguin* 2012-ben pilot jelleggel indította útjára saját modelljét, a *Macmillan* és a *Simon&Schuster* pedig egyáltalán nem engedélyezi az e-könyvei használatát.⁶⁶ A könyvtárak 68 százaléka időben korlátlan hozzáférésre szerződik, 27 százalékuk pedig az éves előfizetési modelleket preferálja.⁶⁷

BEFEJEZÉS

Kurt Vonnegut a Wheaton College könyvtárának 1973-as újraavatásakor azt mondta, hogy „ha a Wheaton könyvtára leégne, az nem lenne akkora kulturális katasztrófa, mint amikor az alexandriai könyvtár égett le Egyiptomban. Alexandriában a legtöbb könyvnek nem volt másolata. Azóta a mi civilizációnk a másolatkészítés mániájába esett. Mindenből olyan sok másodpéldány létezik, hogy a kultúránkat tűzállónak is nevezhetjük.”⁶⁸ Bár Vonnegut gondolatai még az analóg korból származnak, tökéletesen mutat rá az emberiség történelmének két alapvető vonására: az (írott) örökség megőrzése iránti vágyra, valamint e vágy törekénységére. Az első egyszerűen bele van kódolva az emberbe, már ősidők óta, a másikat pedig kiválóan példázza az említett alexandriai katasztrófa. A digitális technológia megjelenése és előretörése gyakorlati garanciája lehet ugyanakkor a két célkitűzés párhuzamos érvényesülésének. A digitális másodpéldányok elpusztíthatatlan (és egyszerre akár több) hordozón történő tárolása egy életre megoldhatja a kulturális örökség megőrzését. Ha azonban nem akarjuk, hogy emlékeink csak egy virtuális térben létezzenek, érdemi kapcsolat nélkül a társadalommal és a realitással, haladéktalan intézkedés szükséges e tartalmak hozzáférhetővé tétele érdekében. Az elektronikus használat épp erre adhat kiváló lehetőséget. A 2014-ben összeállt új Európai Bizottság digitális területért és társadalomért felelős biztosa, Günther Oettinger a szerzői jog reformját jelölte meg egyik prioritásaként.⁶⁹ Julia Reda európai parlamenti képviselő pedig 2015. január 14-én tette közzé jelentését az *InfoSoc-irányelv* reformjának a koncepciójáról, amelyben kifejezetten kiállt az e-használat kivételként történő meghatározása mellett.⁷⁰

---

66 O'Brien – Gasser – Palfrey (2012), 9. p.

67 Uo., 11. p.

68 Vonnegut, Kurt (2011): Mi a jó Amerikában. In: *Vámpéterek, foma és nagybömbök*, Maecenas Könyvkiadó, Budapest. 259. p.

69 Oettinger playing 'catch-up' on EU digital infrastructure, EurActive, 2015. január 16. (<http://www.euractiv.com/sections/innovation-enterprise/oettinger-playing-catch-eu-digital-infrastructure-311325>)

70 *Draft report on the implementation of Directive 2001/29/EC of the European Parliament and of the Council of 22 May 2001 on the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in the information society* (2014/2256(INI)), 2015. január 14., 20. pont (https://pub.juliareda.eu/copyright_evaluation_report.pdf).

A HÁLÓZATOK TUDOMÁNYMETRIÁJA ÉS A TUDOMÁNYMETRIA HÁLÓZATAI

SCHUBERT ANDRÁS

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

A tudományos együttműködés egyre nagyobb mértékű elterjedésével a tudományos kutatást vizsgáló, elemző, értékelő tevékenységekben, így a tudományometriában is nélkülözhetetlenné vált a hálózati szemléletmód. A hálózatelemzés módszerei, a centralitás fogalma és mérőszámai, a hálózatok kialakulásának dinamikája új dimenziókat nyitnak a tudomány mint társadalmi tevékenység leírásában, modellezésében. A cikk összefoglalja az elmúlt évtizedek néhány fejleményét a hálózati tudománymetria területén, különös tekintettel a Magyar Tudományos Akadémia keretében folyó kutatások eredményeire. A tudománymetria különféle területein használt hálózati modellek és mutatószámok mellett külön fejezet foglalkozik magának a tudománymetriának mint kutatási területnek és az azt művelő kutatóknak és intézményeknek a hálózati sajátosságaival.

ANDRÁS SCHUBERT: SCIENTOMETRICS OF NETWORKS AND THE NETWORKS OF SCIENTOMETRICS

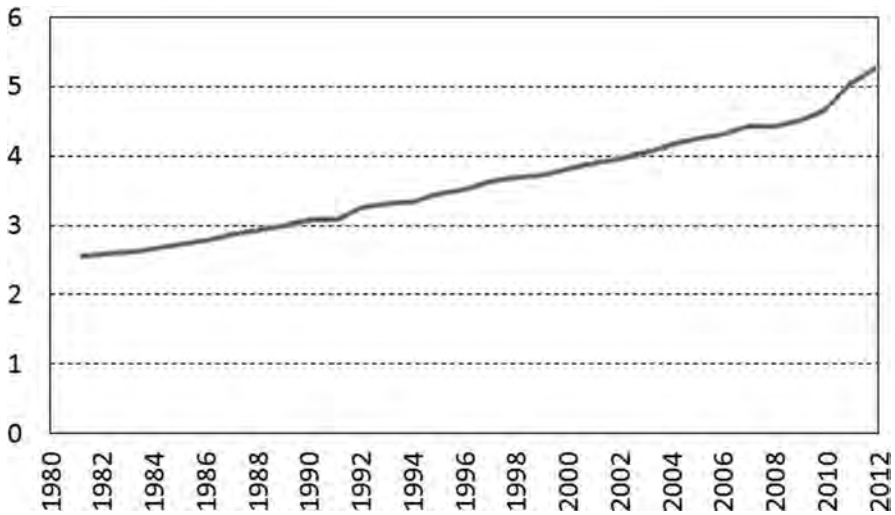

With the ever growing spread of scientific collaboration, network approach became a necessity in activities studying, analyzing, evaluating scientific research, such as in scientometrics. The toolkit of network analysis, the concept and measures of centrality, the dynamics of network evolution open new dimensions in the description and modelling of science as social activity. The paper surveys some of the developments in the past decades in the area of network scientometrics with special regard to the results of the research performed at the Hungarian Academy of Sciences. In addition to the network models and measures used in the various areas of scientometrics, a separate chapter is devoted to the network features of scientometrics as a research field and of the researchers and institutions active in this field.

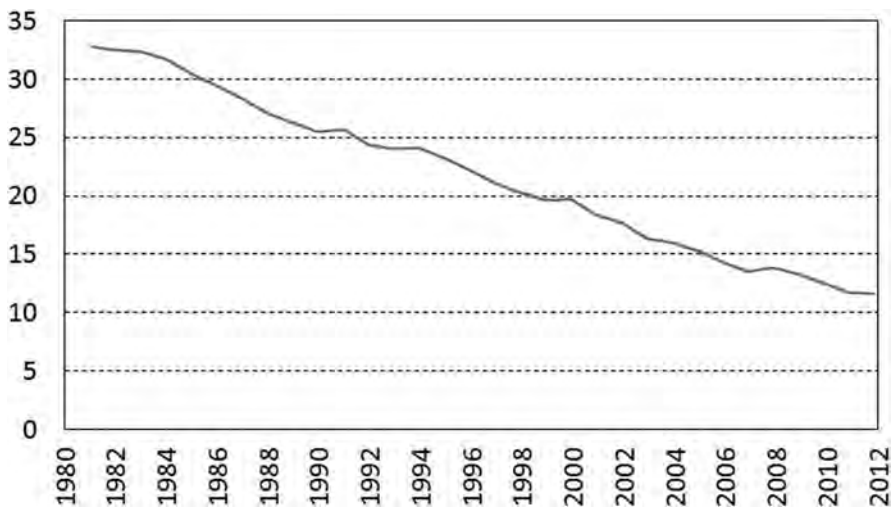

BEVEZETÉS

Ha van egyetemes tendencia a tudományok fejlődésében az utóbbi évtizedek során, akkor az együttműködés uralkodóvá válása mindenképpen az. Akár az egyes kutatókat tekintjük, akár az intézményeket vagy az országokat, a kutatási eredmények egyre növekvő arányban közös erőfeszítések gyümölcsei.

1. ábra A folyóiratcikkek átlagos szerzőszámának alakulása 1981–2012 között (A Science Watch 2013. szeptemberi adatai alapján [1])

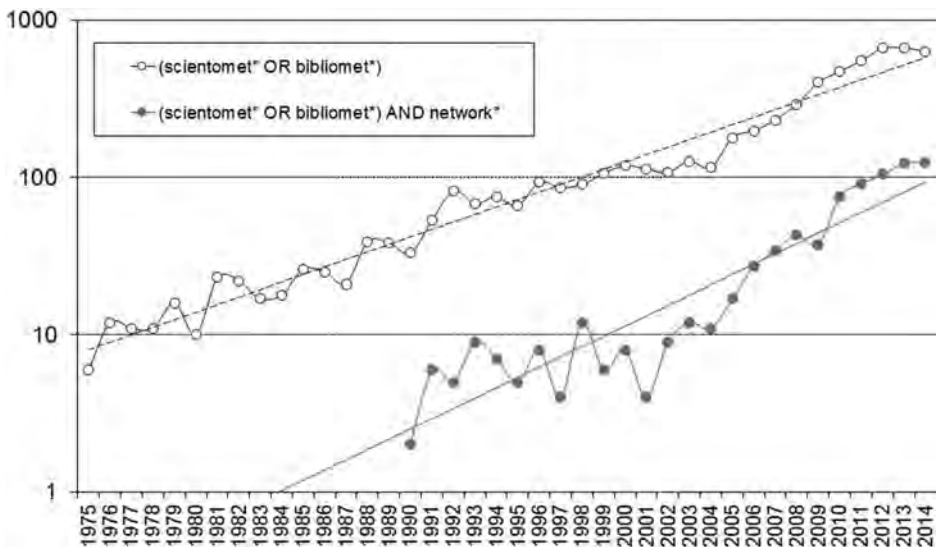
2. ábra Az egyszemélyes folyóiratcikkek arányának alakulása 1981–2012 között (A Science Watch 2013. szeptemberi adatai alapján [1])

Ahogy az 1. és 2. ábra mindennél szemléletesebben mutatja, 1981 és 2012 között a társszerzők átlagos száma hozzávetőleg megduplázódott, a társszerző nélkül írt, egyszerűs cikkek aránya pedig harmadolódott.

Hogy az együttműködési készség növekedése szükségszerűen együtt jár-e a hatékonyság vagy a minőség javulásával, az viták (illetve behatóbb vizsgálatok) tárgyát képezheti (lásd pl. [2]), de a jelenség vitathatatlan.

Hozzátehetjük, hogy annak a felismerése, hogy a tudomány minden egyes eredménye – bár egyes kutatók nevéhez köthető –, voltaképpen a tudományos közösség egészének tulajdonítható, nem a legutóbbi időszak fejleménye. Furcsa módon éppen Alan Turing, egy olyan tudós, akinek a kora különleges, sőt, deviánsnak bélyegzett, írta 1948-ban: „Az elszigetelt egyén nem képes intellektuális teljesítményt kifejteni. Szükséges számára, hogy körülvegye őt olyan emberek környezete, akiknek a technikáit elsajátíthatja élete első húsz évében. Ezután talán folytat némi önálló kutatást és tesz néhány felfedezést, amit továbbad másoknak. Ebből a szempontból a kutatást nem a különálló egyének, hanem az emberi közösség egésze folytatja.” [3]

A kutatók, intézmények, országok közötti együttműködés uralkodóvá válása megkövetelte, hogy a tudományos kutatás vizsgálata, elemzése, értékelése is az egyének helyett egyre inkább a közöttük fennálló kapcsolatok felé fordítsa a figyelmét.

3. ábra A tudományometriával és bibliometriával, illetve azok hálózati aspektusaival foglalkozó folyóiratcikkek száma 1975–2014 között (a Thomson-Reuters Web of Knowledge adatbázis adatai alapján)

Ezt a tendenciát nyomon követhetjük a tudománymetria szakirodalmában is. A 3. ábrán láthatjuk, hogy a tudományometriával és bibliometriával foglalkozó folyóiratcikkek száma 1975 és 2014 között kb. 20 éves kétszereződési idővel növekedett. Ezen

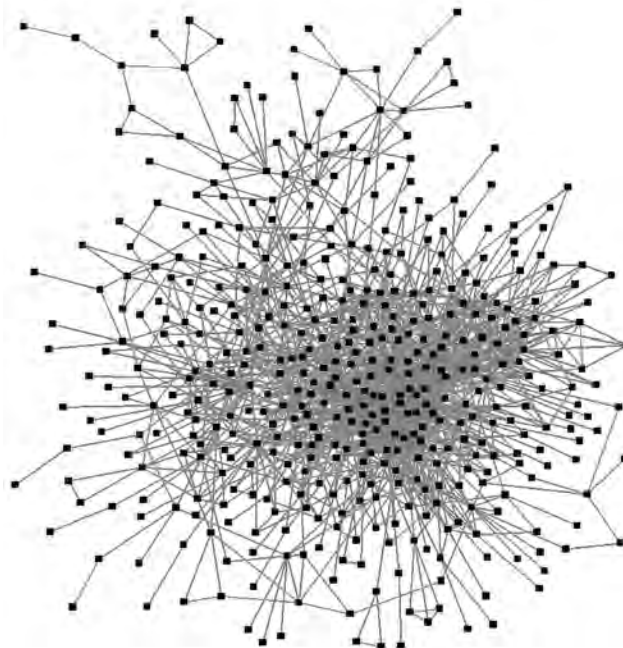
a kutatási területen belül a hálózati kapcsolatokat expliciten figyelembe vevő cikkek 1990-ben tűntek fel, és számuk azóta kb. másfélszer gyorsabban növekszik, mint a terület egésze. A szakterület legfontosabb nemzetközi publikációs fórumának számító *Scientometrics* című folyóiratban 2014-ben a cikkek több, mint negyedében szerepelt a „network” kifejezés a kulcsszavak között.

A hálózatok tehát ténylegesen „behálózzák” a tudományos kutatás mint intellektuális tevékenység egészét, és vizsgálatukat a tudománymetria kiemelkedően fontos elemének kell tekintenünk.

A HÁLÓZATELEMZÉS HELYE A TUDOMÁNYMETRIÁBAN

A tudománymetriát rövid, de intenzív története során számos különféle módon kísérelték meg osztályozni. Az egyik lehetőség a következő:

- Strukturális tudománymetria: A tudományos közösségek, dokumentumhalmazok, fogalmak strukturális térképezése;
- Dinamikus tudománymetria: A tudományos információ tér- és időbeli viselkedésének tanulmányozása;
- Evaluatív tudománymetria: A tudományos kutatás szereplői (országok, intézmények, folyóiratok, egének, stb.) tudományos teljesítményének megítélése.

4. ábra Erdős Pál társszerzőségi hálózata

A hálózatelemzés első látásra az első kategóriába, a strukturális vizsgálatok területébe sorolható. Kétségtelen, hogy a hálózatelemzés módszerei a történeti kezdetektől fogva mind a mai napig hasznos elemei a tudomány szereplői („aktorai”) közötti kapcsolatrendszernek térképezésének, elemzésének. Amint látni fogjuk azonban, ezek a módszerek mindinkább helyet kapnak a dinamikai és az evaluatív vizsgálatok eszköztárában is.

Érdekes módon a hálózati tudománymetria egy korai – mondhatni úttörő – kísérlete nem volt mentes az értékelési felhangoktól. Ez pedig az Erdős-szám [4].

Erdős Pál (1913. március 26., Budapest – 1996. szeptember 20., Varsó), a XX. század egyik legkiemelkedőbb matematikusa volt. Kivételes nagysága nemcsak saját tudományos eredményeiben mutatkozott meg, hanem abban is, hogy rengeteg nehezen bizonyítható, de különlegesen fontos problémát („sejtést”) fogalmazott meg olyan módon, hogy tanítványai, kollégái, követői azokat azután bizonyítani tudták. Ezek az eredmények Erdőssel közös társszerzős cikkeként jelentek meg, ezért azután Erdős Pálnak kivételesen nagy és szerteágazó társszerzői hálózata lett (lásd a 4. ábrát, amely 1416 cikk 509 társszerzőjét tartalmazza [5]).

Erdős társszerzőjének lenni nagy dicsőségnak számított a matematikusok között, ennek elismeréseként alkották meg az Erdős-számot.

Definíció: Erdős Pál Erdős-száma 0. Egy szerző Erdős-száma n , ha társszerzőinek Erdős-száma közül a legkisebb érték $n-1$.

Közérthetőbb megfogalmazásban: Erdős társszerzőinek Erdős száma 1. Azoknak a szerzőknek, akiknek nem volt Erdőssel közös cikke, de társszerzői voltak egy 1-es Erdős számú kutatónak, az Erdős-száma 2, és így tovább.

A kis Erdős-számnak értékmérő szerepet lehet tulajdonítani. A Nobel-díjasoknak és a tudományos közösség kiemelkedő személyiségeinek az Erdős-száma általában 2–4 között van (Albert Einstein: 2, Neumann János: 3, Linus Pauling: 4, John Eccles: 3, Bill Gates: 4; jelen cikk szerény szerzőjéé: 3).

Az Erdős-szám sikere sok érdekes kérdést vetett fel a matematikában és azon kívül is. Ezek egy része arra vonatkozott, hogy milyen sajátosságokkal kell rendelkeznie egy társszerzői hálózatnak ahhoz, hogy központi figurája egy Erdős-szám jellegű értékmérő mutatószám alapjául szolgálhasson. A társszerzők elegendően nagy száma mellett a hálózat szerkezete sem közömbös.

A legkiterjedtebben vizsgált ilyen hálózati sajátosság a centralitás.

A hálózatok elemeinek („csomópontjainak”) centralitása azt méri, hogy az illető elem mennyire foglal el központi (centrális) vagy perem- (periferiális) helyzetet a hálózatban. A centralitás mérésére számos különféle mutatószámot használnak a hálózatelemzésben. Néhány példa:

- fokszám centralitás (hány szomszédja van);
- közelségi centralitás (átlagosan hány lépésben érhető el a többi elemtől);
- közbülsőségi centralitás (hány másik elem között helyezkedik el közvetve vagy közvetlenül);
- sajátérték centralitás (mennyire centrálisak, illetve periferiálisak a szomszédai).

Egy hálózat egészének centralizáltsága az egyes csomópontok centralitásának egyenlőtlenségével mérhető. A centralizáltság mértéke csillaggráfokban (ahol egymással kapcsolatban nem álló elemek mindegyike egyetlen központi elemhez kapcsolódik) maximális („egyszemélyi diktatúra”), teljes gráfokban (ahol minden elem minden másikkal össze van kötve) minimális („teljes demokrácia”).

Érdekes megfigyelés, hogy bár természetesen Erdős Pál centralitása társszerzői hálózatában kétségkívül kiemelkedő, de magának a hálózatnak a centralizáltsága nem kiemelkedően nagy. Tekintve az Erdős Pál körül kialakult szerzői hálózat eredményes működését, ez a tapasztalat azt sugallja, hogy a hálózatok centralizáltságának létezhet valamiféle működési optimuma.

Krebs [5] ezt írja: „A szakértők régóta vitáznak egy személy szakmai hálózatának optimális szerkezetén. Vannak, akik azt mondják, hogy a sűrű, összetartó hálózatok nagyobb társadalmi tőkét képviselnek, mások szerint a lazább, sugaras szerkezetű hálózatok eredményesebbek, amelyek nagyobb lehetőséget adnak az innovatívabb és vállalkozóbb tevékenységeknek. Erdős hálózata mindkét mintázatot tartalmazza: egy sűrűn összekapcsolt magból lazább szerkezetű sugaras ágak nyúlnak ki. Ron Burt – a társadalmi tőke vezető szakértője – szerint ez a szerkezet lehet az optimális mintázat a sikerhez. Burt szerint a sugárirányú nyúlványok változatos információkat és tudásanyagot érnek el, míg a sűrű, megbízható központi kapcsolatrendszer a felismert lehetőségekben rejlő értéket biztosítja.” (A részletes elemzés Burt nagy hatású munkájában [6] található.)

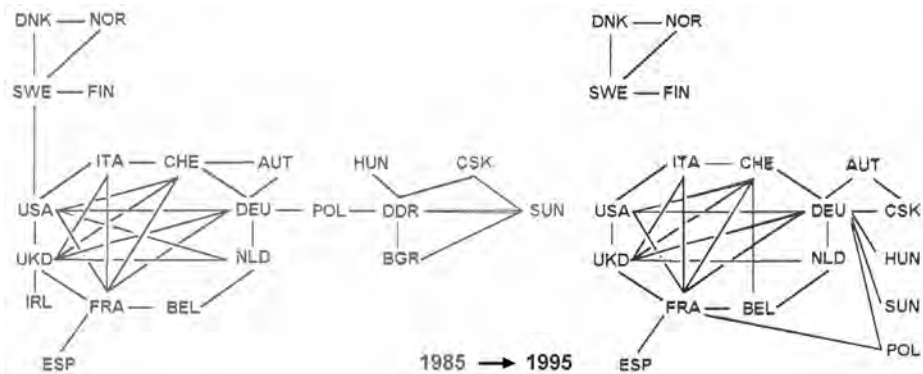
A tudománymetria egy másfajta kategorizációja szerint a hálózatokat (is) a szereplők („aktorok”) mérete szerint osztályozhatjuk. Alulról felfelé haladva, vannak

- mikroszintű,
- mezoszintű és
- makroszintű hálózatok.

Az Erdős-szám alapjául szolgáló hálózat mikroszintű: elemeit egyének alkotják. Mikroszintűnek tekinthető még a kutatócsoportok hálózatainak vizsgálata is.

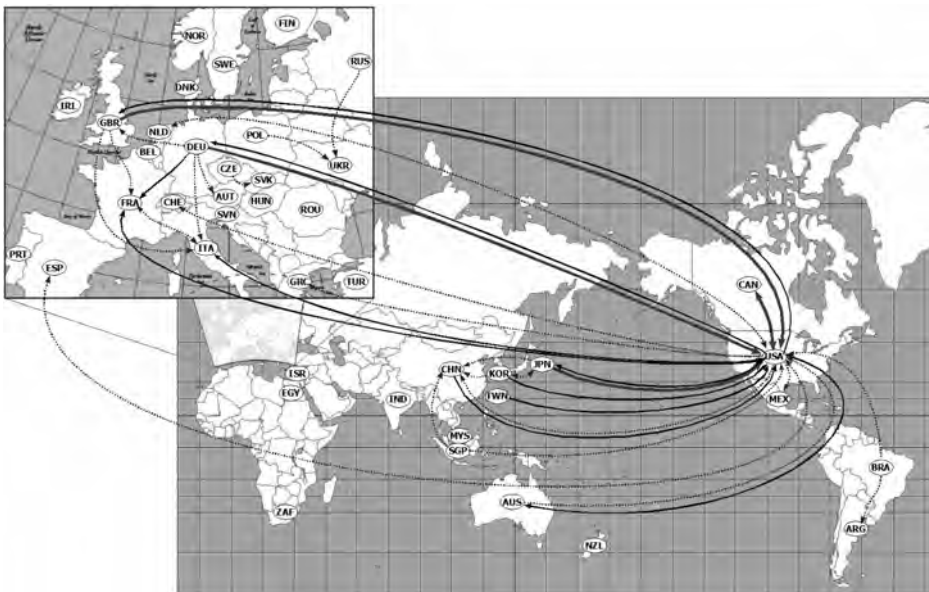
A mezoszintű hálózatokban a kapcsolatok intézmények vagy például folyóiratok között jönnek létre. Ha a folyóiratoknál maradunk, azok között is számtalan kapcsolati forma vizsgálható: közös szerzők, szerkesztők, kulcsszavak, hivatkozások/ idézetek stb. Az 5. ábrán (A folyóiratok együttlétezési térképét lásd a belső borítón.) a világ körülbelül 5000 vezető tudományos folyóiratának térképe látható, amelyet az együttlétezés („co-citation”) alapján készítettek el, vagyis két folyóirat távolságát szerint állapították meg, hogy milyen mértékben fordulnak elő együtt az őket idéző cikkek irodalomjegyzékében [7, 8].

Az ilyen térképek hasznosak a könyvtár- és információtudomány számára abban, hogy a folyóiratokat a valósághoz minél jobban idomuló besorolási rendszerbe illeszthessük. Hasznosak továbbá az egyes folyóiratok számára is, hogy pontosan megtalálják, meghatározzák helyüket a folyóiratok rendszerében. Ezt kíséreltük meg például az Orvosi Hetilap című folyóirat esetében [9] (Az Orvosi Hetilap valószínűsíthető helyzete a folyóiratok együttlétezési térképét lásd a belső borítón.), annak ellenére, hogy ez a folyóirat egyáltalában nem szerepel az eredeti térképen.

7. ábra A nemzetközi társszerzőségi kapcsolatok alakulása 1985–1995 között

A makroszintű vizsgálatok tárgyát az országok, geopolitikai régiók képezik. Az egyre növekvő nemzetközi társszerzőség kedvező feltételeket teremt az országok közötti hálózati kapcsolatok vizsgálatához. Tanulságos eredményt hozott például az a vizsgálat, amely az 1990-es évek elejének világpolitikai változásainak hatását követte a nemzetközi társszerzői kapcsolatok alakulásának tükrében [10]. A legdrámaibb változás természetesen a Közép-Kelet-Európai régiót érintette: a relatív izoláltság után ezek az országok a centralitásában jelentősen megerősödött Németországhoz kapcsolódva találták meg új helyüket a térképén.

8. ábra A konferenciák rendezési helye és konferenciakiadványok szerzőinek nemzeti hovatartozása alapján készített „szcientopográfiai” térkép

---

Megjegyezhetjük, hogy ezt a vizsgálatot az időbeliség figyelembevétele miatt a strukturális-dinamikai hálózati tudománymetria példajaként tekinthetjük.

Az eddig példaként tekintett hálózatok szimmetrikus kapcsolatokon alapultak (ha egy szerző társszerzője egy másiknak, akkor a másik is társszerzője az egyiknek). A tudománymetriában azonban nagy jelentőségük van az aszimmetrikus kapcsolatokon alapuló hálózatoknak is. Legelső példaként mindjárt az idézettségi kapcsolatot említhetjük. Bármilyen aktorokat (szerzőket, országokat, folyóiratokat) vizsgálunk is, az egymásra való hivatkozások kölcsönössége lehetséges, de nem szükséges sajátosság. Két kutató idézheti egymást rendszeresen kölcsönösen, de lehet, hogy ez a „vonzalom” csak egyirányú. A különbség nemcsak személyes tényezőkön múlhat, hanem erősen befolyásolhatják például a művelt kutatási témák is. A kapcsolatok szimmetriája, illetve aszimmetriája a tudománymetriai hálózatok vizsgálatának hálás témája (a folyóiratok esetére lásd pl. [11]).

Szimmetrikus és aszimmetrikus kapcsolatokat egyaránt találhatunk abban a hálózatban is, amelyet az egyes országok kutatóinak más országokban tartott tudományos konferenciáin való részvételi statisztikáiból szerkeszthetünk [12]. E hálózat látványos világtérképét mutatjuk be a 8. ábrán.

MINDEKÖZBEN OTTHON A TANYÁN... [13], AVAGY KI, KIVEL, HÁNYSZOR?

Egy korábbi cikkben [14] megkíséreltem áttekinteni a tudománymetria magyarországi történetének kezdeti időszakát. Most visszatérnék erre a témára abból a szempontból, hogy hogyan jelentkeztek akkori munkáinkban a hálózatok vizsgálatára irányuló törekvések.

A 80-as évek közepén kezdtünk két matematikus kollégámmal, Glänzel Wolfganggal és Telcs Andrással az úgynevezett „halmazódó előnyök” jelenségének elméletével foglalkozni, ami olyan közkeletű bölcsességeket próbált egzakt formába önteni, mint hogy „akinek van, annak adatik” vagy „a pénz oda megy, ahol már úgysis van”. Az ilyen modellek a közgazdaságtanban már régen ismertek voltak (Pareto, Gibrat, Herbert Simon is foglalkoztak például vele), de úgy éreztük, hogy tudunk új gondolatokat, matematikai eredményeket hozzátenni a már meglévőkhöz. És úgy is lett. Példáinkat nem annyira a közgazdaságtan, mint inkább a szociológia, a nyelvtudomány és természetesen a tudománymetria területéről vettük [15, 16, 17]. Minél több cikket publikált valaki, annál könnyebben írja meg a következőt. Minél több idézetet kapott valaki, annál könnyebben kap újabbakat. Saját példánkon is tapasztalhattuk ezt: egyre könnyebben írtuk az újabb cikkeket, és kaptuk rájuk az idézeteket.

Kínálkozott a módszer kiterjesztése a társszerzői kapcsolatokra is. Minél többször írt már korábban két kutató közös cikket, annál könnyebben írnak újra együtt. Itt azonban közbeszólt a két matematikus kollégám. Hohó, ez nem ugyanaz! A koráb-

ban vizsgált jelenségek, úgymond, egydimenziósak voltak: a „halmozódás” mindig egyetlen mennyiségre – pénz, cikkszám, idézetszám – korlátozódott. A társszerzőség esetében viszont egy két-, sőt, többdimenziós hálózatot kell vizsgálni, és ez matematikailag teljesen más feladat. Meggyőztek – és szakmailag teljesen igazuk volt –, hogy a jelenség vizsgálatához szükséges matematikai, gráfelméleti apparátus valójában nem is létezik; néhány éppen akkoriban megjelent matematikai cikk tartalmazott az érdemi vizsgálatokra még távolról sem alkalmas kezdeti eredményeket. Vegyészként én persze engedtem volna a szigorúságból, és ha matematikailag modellezni nem tudtunk is, empirikus mérésekkel, közelítésekkel próbálkoztam volna, de ezzel legkedvesebb kollégáim súlyos rosszallását hoztam volna a fejemre. Minthogy számos más izgalmas kutatási feladatunk is volt, ezt a témát lezártuk.

Barabási László, az Erdélyből az Egyesült Államokba származott fizikus a 90-es végén kezdett foglalkozni az általa „kedvezményezett kapcsolódásnak” (preferential attachment) nevezett mechanizmus révén létrejött hálózatok tulajdonságaival. Ez lényegében azonos volt azzal, amit mi annak idején „halmozódó előnyök” néven vizsgáltunk. Barabási „halmozottan előnyös” helyzetben volt ahhoz, hogy sikert érjen el ott, ahol mi elakadtunk. Fizikusként felületi struktúrák kialakulásával foglalkozott, ezért járatos volt olyan modellek használatában, amelyek a még akkor is hiányzó szigorú gráfelméleti alapokat saját maga és mások számára is meggyőzően tudták helyettesíteni. Ezeknek a modelleknek a jellemzője a „reciprok hatványfüggvény” szerinti viselkedés, akármit jelentsen is ez. Modelljének bemutatására pedig olyan példákat talált, amelyek sokkal nagyobb érdeklődést keltettek, mint a társszerzőség körömlerágató izgalmai: a World Wide Web szerkezetét vagy a hollywoodi színészek közös filmszereplésének hálózatát. Mindemellett egy jóhírű amerikai egyetem (University of Notre Dame, Indiana) munkatársa volt. Az 1999-től a Nature-ben, a Science-ben és hasonló színvonalú folyóiratokban megjelent hálózatelméleti cikkei több tízezres idézettséget és világhírnevet szereztek neki. Népszerű könyvével [18] a szélesebb magyarországi ismertséget is megszerezte.

Személyesen 2000-ben ismerkedtem meg vele, amikor a Collegium Budapest vendégkutatója volt, akkor meséltem el neki a 80-as évekbeli próbálkozásainkat. Ennek eredménye lett két 2002-ben megjelent közös publikációnk [19, 20], melynek egyikében („Tudományos együttműködések társadalmi hálózatainak fejlődése”) egyik 1984-es „egydimenziós” cikkünk [15] is bekerült a hivatkozásjegyzékbe. A kék norvég nem halt meg, csak mélyen aludt...

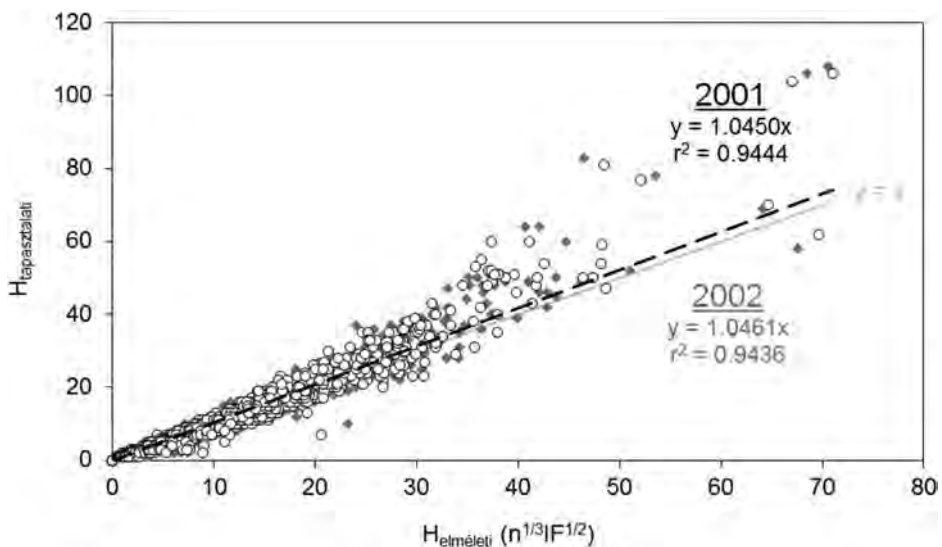
A következő inspiráció is egy amerikai fizikustól jött. Őt Jorge E. Hirsch-nek hívják, és az UCSD (University of California, San Diego) professzora. Argentínai születésű, magyar vonatkozásáról nem tudok azon kívül, hogy 1977-ben a Chicagói Egyetemen elnyerte a legjobb jelölti vizsgáért (Best Candidacy Examination) járó Telegdi díjat. Kiemelkedő kvantumfizikai munkásságán kívül, a nukleáris háború veszélye elleni aktív kiállásáról ismerhették egészen 2005-ig, amikor is megjelent „Az egyének tudományos kutatási teljesítményének mérésére szolgáló index” című írása. Először az arXiv nevű és a fizikusok között alapvető kommunikációs csatorná-
nak számító preprint-gyűjteményben, majd miután a Nature egyik belső munka-

társa felhívta rá a figyelmet egy kis írásban, a Proceedings of the National Academy of the Sciences of the USA című igen tekintélyes folyóiratban [21]. Ez a cikk azóta több, mint ezer idézetet kapott, és a benne javasolt h-index (és alkotója) számára a szentté avatástól a kerékbe törésig már mindent ajánlottak.

Az index rendeltetészerű használata kevéssé keltette fel az érdeklődésemet, bár szerkesztőként, bírálóként, alkalmazási tanácsadóként többet kellett vele foglalkoznom, mintha csak érdekelt volna. Igazán izgalmasnak azt a matematikai-statisztikai ötletet találtam, ahogyan az indexet ki kell számítani. Hirsch javaslata szerint a publikációkat csökkenő idézettségük szerint sorba kell rendezni, és meg kell keresni azt a legnagyobb sorszámú cikket, amelynek sorszáma nem nagyobb az idézettségénél. Ez a sorszám a h-index. Ha tehát valakinek a tizedik legidézettebb cikke éppen tíz idézetet kapott, akkor a h-index értéke 10. Két kérdés izgatott. Vajon hol van a helye a h-indexnek, milyen kapcsolatban áll az átlaggal, a mediánnal, a szóródás mérőszámaival, stb. a statisztikai mutatószámok kiterjedt családjában? És vajon mi mindenre lehet még egy ilyen módon definiált indexet használni a tudományelemzésben, a sportstatisztikákban, a közgazdaságtanban vagy bárhol másutt?

A második kérdéshez érdekes adalékkal szolgált a Nature egy olvasói levele [22], amelyből kiderült, hogy a levélíró baráti társasága az 1960-as években egy ilyen elven kiszámított mutatószámot használt (az ötletet a neves asztrofizikusnak, Arthur Eddingtonnak tulajdonítva) kerékpározási teljesítményük nyilvántartására. A lehetőségek tehát valóban korlátlanok.

9. ábra Folyóiratok elméleti és tapasztalati h-indexe

Az első kérdés megválaszolása komolyabb szakértelmet kívánt. A máig is legalapvetőbb eredményt ebben a témában 2006-ban Glänzel Wolfgang (akkor már a Leuveni Katolikus Egyetem professzora) publikálta. A h-index rokonait az úgyneve-

zett extrémérték statisztikákban találta meg, vagyis a „szélsőséges” jelenségek (árvizek, sportrekordok, tőzsdei kilengések) leírására használt formulákban. Ennek alapján egy egyszerű és hasznos összefüggést talált a h-index (h) az átlagérték (x) és a mintanagyság (n, alapesetben a cikkek száma) között: $h = c n^{1/3} x^{2/3}$; ahol c 1 nagyságrendű pozitív állandó [23]. Ezt a formulát nagy empirikus mintán, a Thomson-Reuters Web of Science folyóiratbázisának példáján igazoltuk először [24] – a 9. ábra tanúsága szerint sikerrel.

Ez az egyszerű összefüggés azért is jelentős, mert rámutat arra, hogy a h-index nem egy minden mástól független varázsszer, hanem a jól ismert statisztikai mutatószámok családjának egy kissé különc tagja. Az összefüggés érvényességének természetesen vannak matematikai feltételei, amelyek közül az egyik pontosan a „reciprok hatványfüggvény” szerinti viselkedés! Ezt szinte felhívásnak éreztem, hogy megpróbáljuk a Barabási-féle hálózatokat Hirsch-típusú mutatószámokkal jellemezni. A próbálkozás sikeres volt, Telcs Andrással (akkor már a BMGE professzora) és Korn Andrással írt cikkeinkben többek között társszerzőségi hálózatokat és az internet részhálózatait jellemeztük ilyen módon [25, 26].

A h-indexet sokféleképpen alkalmazhatjuk hálózatokra, az egyik lehetőség a következő. Tekintsünk egy közösséget, amelynek tagjai egymással egy vagy több alkalommal partnerkapcsolatra léphetnek. Ez lehet kutatók közötti társszerzőség, művészek közötti együttes játék vagy alkotás, vagy éppenséggel szexuális partnerek közötti együttlét. Egy személy partnereit sorba rendezhetjük a kapcsolati alkalmak csökkenő száma szerint, és megtalálhatjuk azt a h-indexet, ahol a sorszám éppen „keresztezi” a kapcsolatok számát. Ezt nevezhetjük az illető személy partnerkapcsolati (φ) indexének. Ez az index érdekes jellemzést ad a személyeknek a hálózatban elfoglalt helyzetéről, és a hálózati helyzetnek más tulajdonságokkal (például produktívitas, népszerűség) való kapcsolatáról. Saját közölt eredményeim a tudományos társszerzőségről és a dzsessz-zenészek közös lemezfelvételeiről szóltak [27, 28]; a társszerzőség modelljén alkalmazták az indexet az eddigi legnagyobb elemszámú (egymillió!) mintán [29], de érdekes visszajelzéseket kaptam a világ különböző részein a legkülönbözőbb hálózatokon végzett vizsgálatokról.

Szinte minden partnerkapcsolatra igaz az, hogy az „egyéjszakás kalandok” kevésbé járulnak hozzá a valódi tapasztalatok megszerzéséhez. A Hirsch típusú partnerkapcsolati index érdekes tulajdonsága, hogy az értéke 1, ha a személynek 1 partnerrel volt kapcsolata tetszőleges alkalommal és/vagy tetszőleges számú személlyel 1-1 alkalommal. Az index értéke annál nagyobb, minél több a tartós kapcsolatok száma. Lehet, hogy ez mérné az igazi tapasztaltságot?

AZ INFORMÁCIÓS HÁLÓZATOK HATÉKONYSÁGA

Arthur Koestler az intellektuális alkotásról szóló monumentális esszéjében [30] vezeti be a „biszociáció” fogalmát, mint a tudományos és művészi kreativitás,

valamint a humor közös forrásmechanizmusát. Biszociáció akkor történik, ha két külön-külön jól ismert dolog, fogalom váratlan kapcsolatba lép egymással. Koestler könyvében oldalak százain sorakoznak a meggyőző példák arra, hogy hogyan vezethetők vissza a nagy tudományos felfedezések, művészi alkotások és a legjobb viccek egy-egy sikeres biszociációra.

Érdekeségként megemlítem, hogy a biszociációt meg lehet próbálni nyomon követni tudományometriai eszközökkel – ha úgy tetszik, a tudományometriai hálózat-elemzés módszerével. Két külön-külön gyakran előforduló kulcsszó együttes megjelenése, két külön-külön gyakran idézett cikk együttes idézése lehetnek például olyan események, amelyek valamilyen számottevő új gondolat megjelenését indikálhatják. Természetesen ha a biszociációt nem a múltban, hanem a jelenben keressük, akkor megkísérelhetjük a jelentős felismerések, „áttörések” előrejelzését is. Egy ilyen előrejelzéssel próbálkoztunk a szervesetlen kémia egyik legjelentősebb folyóiratának vizsgálatára során [31], és ezeknek az előrejelzéseknek a nagy része egy 18 éves nyomkövetés után be is igazolódott [32].

A biszociációt valójában most csak azért hoztam szóba, hogy aláhúzzam vele a jelen fejezet témának potenciális jelentőségét. Elcsépett közhelynek számít az, hogy az információ korát éljük, és az is, hogy a hatékonyság napjaink egyik fő jelszava. A biszociáció szellemében azt várhatjuk tehát, hogy az *információ hatékonysága* korunknak mintegy kvintesszenciája lehetne. Ha azonban alaposabban utánajárunk a kérdésnek, akkor árnyaltabb képet kapunk [33].

Hatásfok és hatékonyság

Az angol „efficiency” kifejezésnek a magyarban két megfelelője is van: hatásfok és hatékonyság.

A hatásfokot a tényleges teljesítménynek az optimális teljesítményhez mért értékével határozhatjuk meg.

A hatékonyságot az eredmények és a ráfordítások arányaként szokás értelmezni.

Egy adott rendszerben rendkívül sokféle dolgot tekinthetünk teljesítménynek, eredménynek és ráfordításnak. Ezeket különféle módon mérhetjük, és többféleképpen értelmezhetjük az elérhető (elérendő) optimumot is. Ennek megfelelően ugyanannak a rendszernek a hatásfoka és a hatékonysága is különböző szempontok szerint egészen különböző lehet. Ez igaz már egy olyan egyszerű fizikai eszközre is, mint egy izzószál, amelynek hatékonysága egészen más lehet, ha fűtő-, mintha világítóeszköznek tekintjük. Bonyolultabb felépítésű és működésű rendszerekben ez hatványozottan igaz.

A hatásfok és a hatékonyság értelmezése és mérése tehát mindig csak egy jól meghatározott cél ismeretében, annak szempontjából lehetséges.

Ez a kitétel egyébként minden értékelési tevékenységnél kulcsfontosságú!

Az információ hatékonysága

Az információ hatékonyságát napjainkban főként a pénzügyi (tőzsdei) és a fogadási piacok vonatkozásában szokás elemezni. Itt a hatékonyságot többnyire azzal a sebességgel mérik, amellyel a releváns információk eljutnak a piacok releváns szereplőihöz. Ez a szemlélet felhasználható a tudományos információ (vagy pl. az információs szolgáltatások) hatékonyságvizsgálatának során is, de itt többnyire nem a sebességet tekintik a legmeghatározóbb attribútumnak.

A hálózatok hatékonysága

A hálózatok hatékonysága vizsgálatának szakirodalmi példáit főként a telekommunikációs hálózatok területén találhatjuk, ahol általában a hálózat elemei (csomópontjai) közötti kapcsolati sebesség, az energiafelhasználás vagy a költség képezik a hatékonyság számításának alapját.

A kutatási hálózatok esetében ezek kevésbé releváns szempontok. Felmerült viszont pl. a hálózat elemei közötti legrövidebb átlagos úthossz, mint hálózati hatékonysági mutatószám [34]. Ennek az érdekessége az, hogy míg bizonyos hálózatok esetében ez a felhasználók által közvetlenül érzékelhető minőségi tényező (pl. közlekedési hálózatok: átszállások száma), más esetekben (pl. digitális adatátvitel: e-mailek továbbítása) teljességgel rejtve marad.

Információs hálózatok hatékonysága

A szakirodalomban ilyen címszó alatt főleg az az igény fogalmazódik meg, hogy milyen fontos lenne kidolgozni az információs hálózatok hatékonyságának objektív mutatószámait és mérési módszertanát. Bár a témából már nemzetközi konferenciákat is rendeztek, egyelőre nem látszik körvonalazódni általánosan használható fogalmi keret vagy pláne konkrét módszertan.

A tudományos kutatás információs hálózatai hatékonyságának vizsgálata során tehát nemigen támaszkodhatunk általános eredményekre, hanem egyes esetekre kidolgozott specifikus eredményekből kell építkeznünk.

A tudományos kutatás információs hálózatai

A tudományos kutatás információs hálózatainak példái szerteágazóak és változatosak. Ide tartoznak a kutatók és kutatási intézmények közötti formális és informális kapcsolatok, a közös pályázatok és a hozzájuk kapcsolódó virtuális és valóságos műhelytalálkozók (workshop) és konferenciák, stb. Ezek jelentőségét nem kisebbítve a tudománymetria szokásos és többé-kevésbé bevált szemlélete azoknak a kapcsolati hálózatoknak ad elsőbbséget, amelyek a tudomány formális, hivatalos és ellenőrzött fórumai – mindenekelőtt az elsőközlő tudományos folyóiratok – által publikált információkban jelennek meg.

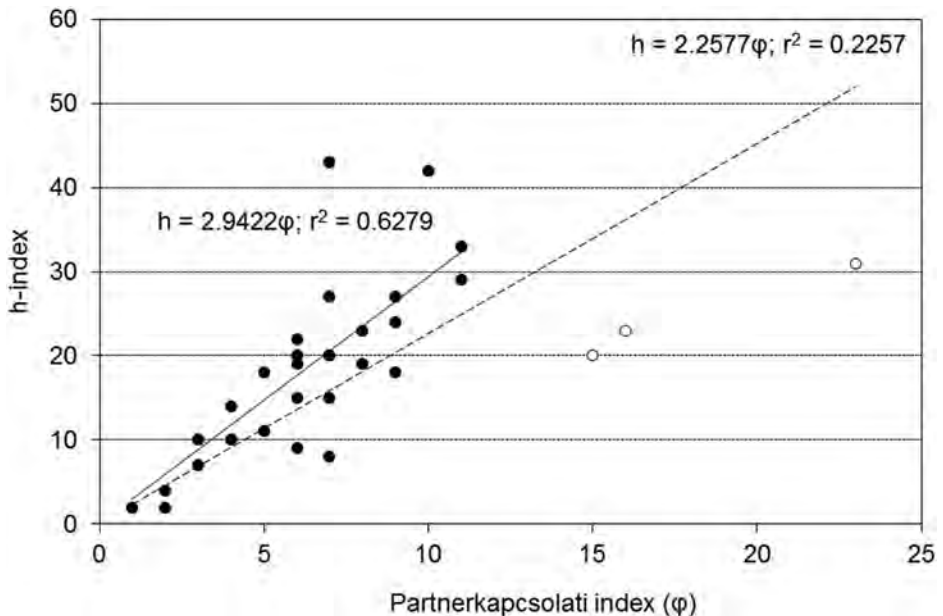
Ezek legjellemzőbb példái a társzerzőségi és az idézettségi kapcsolatok.

A társszerzői hálózatok hatékonysága

A társszerzői hálózat hatékonyságával az Erdős-szám példájával kapcsolatban már foglalkoztunk. Megállapíthattuk, hogy az Erdős Pál társszerzői hálózatához hasonló „hibrid” (egy sűrű, erősen összefüggő magot és lazább szerkezetű „nyúlványokat” tartalmazó) hálózat valamiféle működési optimumot képvisel.

Egy másik vizsgálatban a „hatékonyságot” egy jeles nemzetközi tudományos díj, a nukleáris analitikai kémiai kutatásokért kiérdemelhető Hevesy Emlékérem 34 díjazottjának példáján vizsgáltuk meg [27].

Minden díjazottnak feltérképeztük a társszerzői hálózatát. A hálózat szerkezeti jellemzőjeként a partnerkapcsolati (ϕ) indexet választottuk. Az eredményességet a díjazottak idézettségi h-indexével jellemeztük. Azt találtuk (lásd a 10. ábrát), hogy a partnerkapcsolati index növekedése egy bizonyos határig az idézettségi h-indexszel mért „teljesítmény” növekedésével jár együtt. E határ fölött azonban ez az összefüggés megszűnni látszik. Az együttműködés „hatékonyságának” tehát – Ron Burt elképzelésének megfelelően – itt is kimutatható egy optimális szintje.

10. ábra Az idézettségi h-index és a ϕ -index kapcsolata a Hevesy-Emlékérem díjazottjainak példáján

Az idézettségi hálózatok hatékonysága

Már az idézetelemzés kezdeti korszakában (az 1970-es években) történtek próbálkozások, hogy az idézeteket ne csak számuk szerint, hanem valamilyen súlyozott módon vegyék figyelembe. Narin és munkatársai a folyóiratok értékelésére vezette be az „influence weight” mutatószámot, amely a közgazdaságtanban használt

„ágazati kapcsolatok mérlege” módszertanát kísérelte meg a folyóiratok információ-forgalmára átültetni.

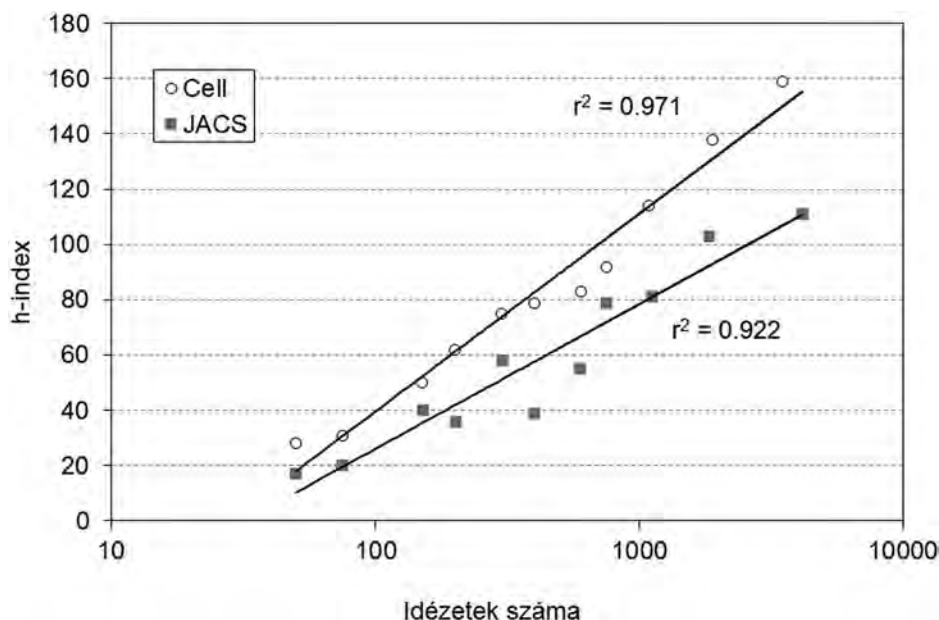
Az „influence weight” kései leszármazottjai a Thomson-Reuters Web of Knowledge Journal Citation Reports adatbázisában 2007 óta megtalálható Eigenfactor Score és Article Influence Score mutatószámok, valamint a SCImago (az Elsevier Scopus adatbázisa alapján szerkesztett tudományometriai adatbázis) SCImago Journal Rank (SJR) mutatószáma. Az SJR közvetlenül a Google PageRank mintájára készült.

Mindezek a próbálkozások arra irányulnak, hogy az „értékesebb” forrásból származó idézetek nagyobb súlyt kapjanak, mint a „kevésbé értékesek”.

Bizonyos esetekben azonban ezt a célt úgy is elérhetjük, hogy nem használunk mesterséges súlyozást.

Gyakran úgy szerzünk tudomást egy publikáció létezéséről, hogy egy másik publikáció irodalomjegyzéke hívja fel rá a figyelmünket. Az idézet tehát nemcsak dokumentálja, hanem generálja is az idézett cikkekre irányuló figyelmet. Ezt nevezhetjük közvetett idézettségi hatásnak.

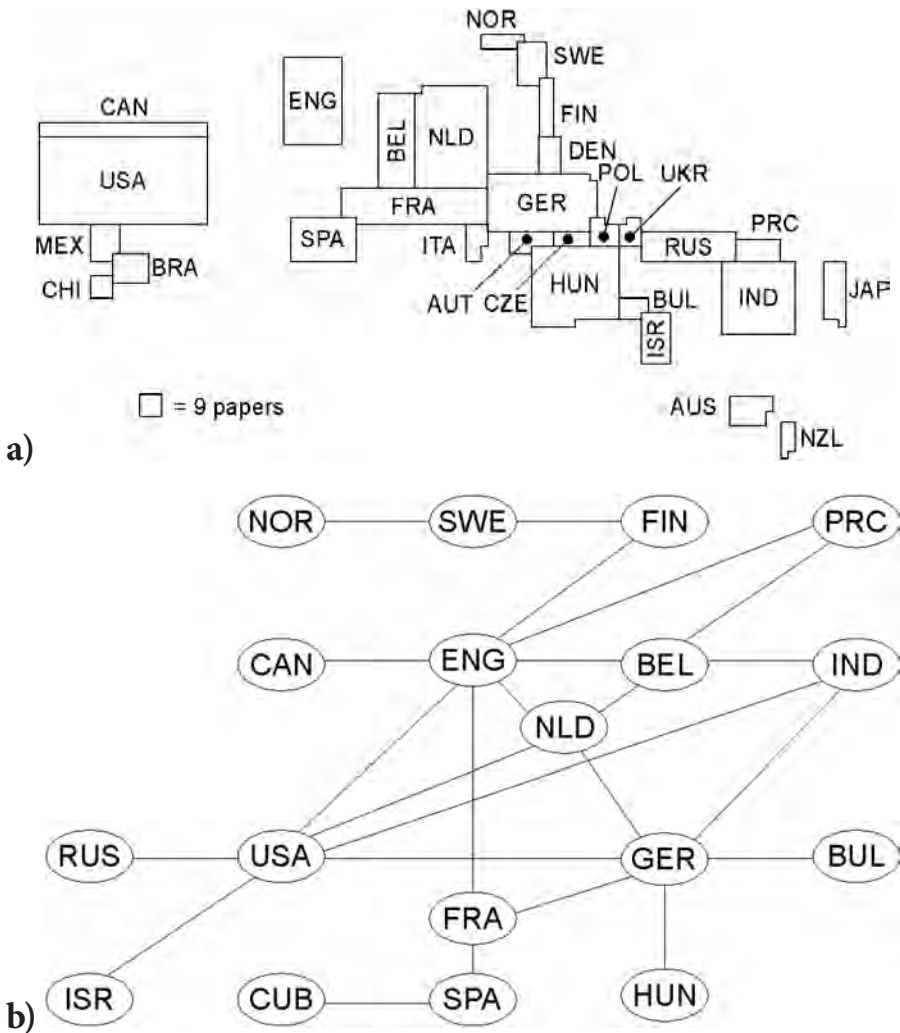
Ennek méréséhez tekintsük egy cikk h-indexének az öt idéző cikkek halmazának h-indexét [35]. Ha összehasonlítjuk pl. két folyóirat azonos idézettségű cikkeinek h-indexét, megfigyelhetjük az azonos közvetlen idézettségi hatású cikkek közvetett idézettségi hatásának különbségét. A 11. ábrán láthatjuk, hogy az azonos idézettségű Cell- és JACS-cikkek közül a Cell-cikkek h-indexe nagyobb, mert a Cell-cikkeket idéző cikkeket általában többet idézik.

11. ábra A Cell- és a JACS-cikkek közvetett idézettségi hatásának összehasonlítása

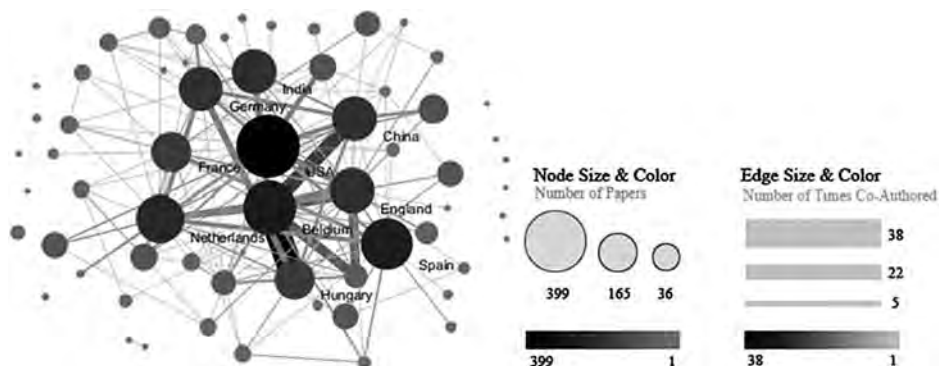
A tudománymetria hálózatai

A tudománymetria egyedülálló sajátossága az „önreflexivitás”: azon kevés tudományágak közé tartozik, amelyek képesek saját eszközeikkel vizsgálni saját magukat [36]. A tudománymetria irodalmában bőségesen találunk példákat olyan tanulmányokra, melyekben a vizsgálati mintát a tudománymetria dokumentumai, illetve „aktorai” szolgáltatják.

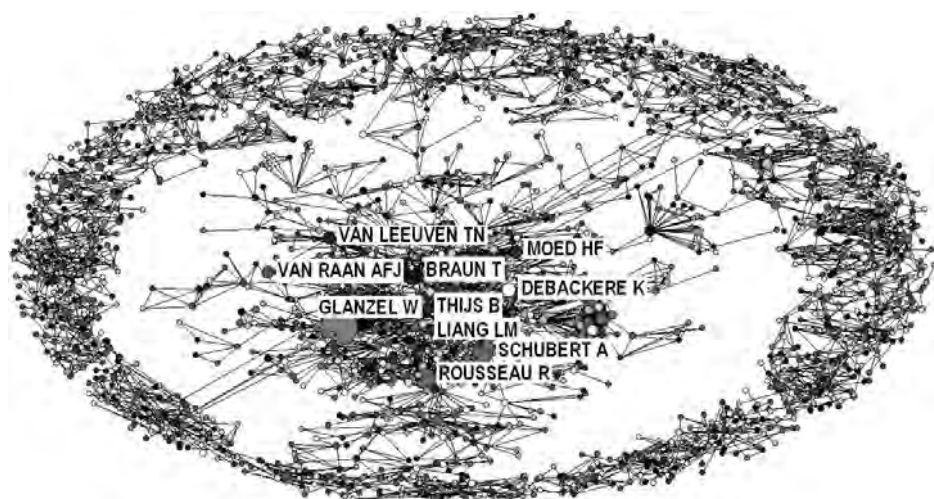
12. ábra A Scientometrics című folyóirat első 50 kötete szerzőinek országok szerinti statisztikái. a) Az egyes országok szerzői produktivitása (az ország ábrázolt területe a megjelent cikkek számával arányos); b) a társszerzői kapcsolatok hálózata

A Scientometrics című nemzetközi folyóirat (melynek alapító főszerkesztőjét, Braun Tibor professzort a jelen folyóiratban megjelent előző cikkemben [14] már volt lehetőségem bemutatni) rendszeresen közöl olyan cikkeket, amelyeknek tárgya maga a folyóirat. A folyóirat első 50 kötetéről készült elemzésből [37] az országokra vonatkozó produktivitási és együttműködési térképeket mutatjuk be a 12a és 12b ábrán.

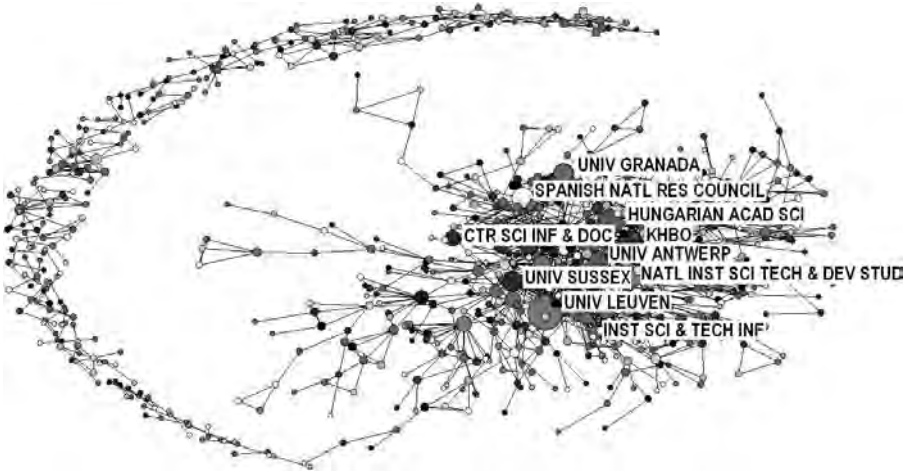
13. ábra A Scientometrics című folyóirat 1978–2010 közötti cikkeinek országok szerinti társszerzői hálózata

Egy tíz évvel későbbi hasonló vizsgálatban [38] az országok közötti társszerzői hálózat a 13. ábrán látható képet mutatta. A Magyarország és Belgium közötti jelentősen megerősödött társszerzői kapcsolat személyes hátterét természetesen jól ismerjük: 2002 óta Wolfgang Glänzel az MTA Könyvtár és Információs Központ tudományos tanácsadói tiszte mellett a Leuveni Katolikus Egyetem professzoraként is tevékenykedik.

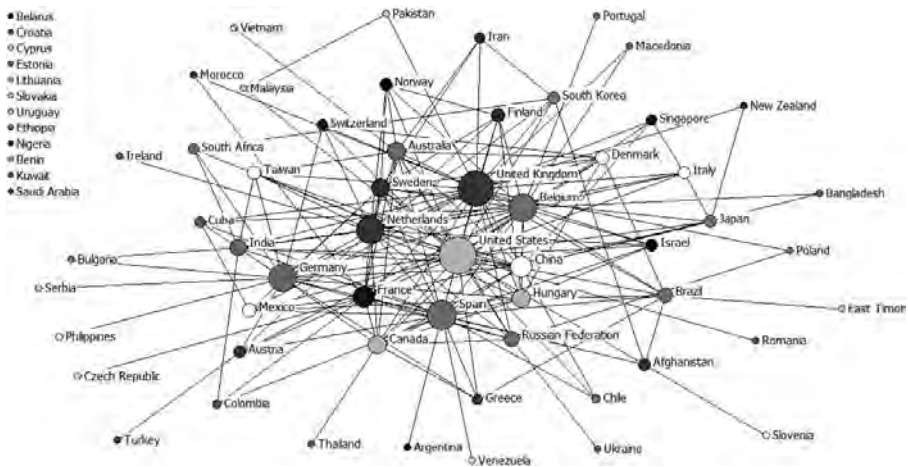

14a. ábra A Scientometrics című folyóirat társszerzői hálózata: szerzők

14b. ábra A Scientometrics című folyóirat társszerzői hálózata: intézmények

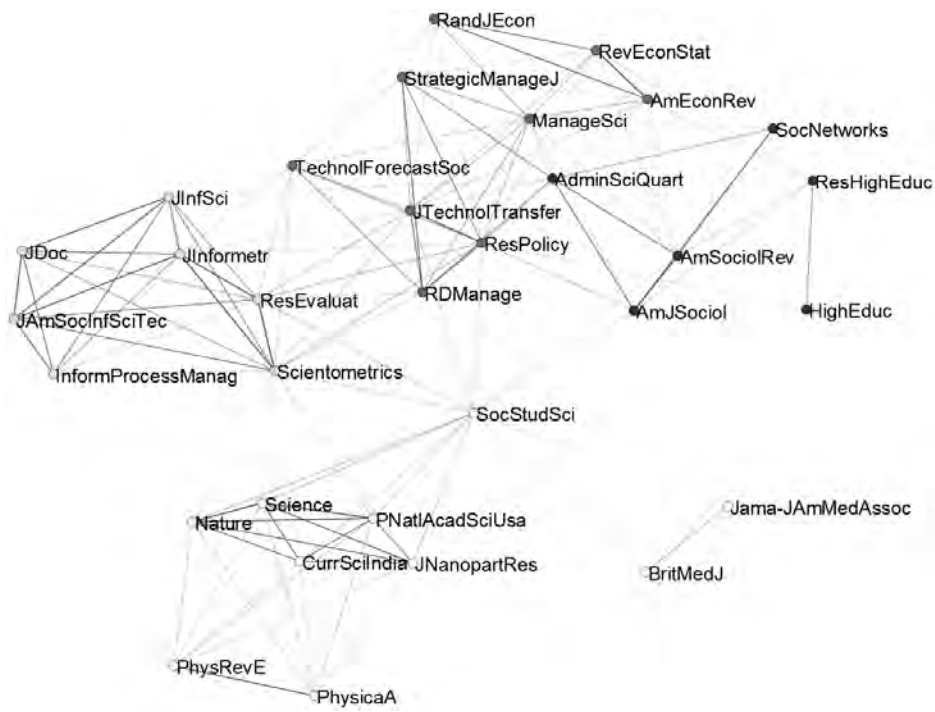
14c. ábra A Scientometrics című folyóirat társszerzői hálózata: országok

Kuriózumként egy olyan cikket is megemlítek, amelyik azt bizonyítja, hogy a folyóirat és témája a világ egy igen távoli zugában (Malajzia) is érdeklődésre és értő követésre talál. Erfanmanesh és munkatársai [39] feltérképezték a Scientometrics társszerzői hálózatát mikro-, mezo- és makroszinten egyaránt (14a–c ábrák). A térképek mellett a szerzők kiszámították a mikro-, mezo- és makroszintű szereplők (szerzők, intézmények, országok) centralitásának többféle mérőszámát is. Meghatározták a „stratégiaileg jelentős” szerzőket és intézményeket, akik/amelyek produktivitásukat és centralitásukat tekintve is kiemelkednek a többiek közül (az ábrákon ezek név szerint fel vannak tüntetve).

Természetesen a tudománymetria irodalma messze nem korlátozódik a Scientometrics folyóiraatra, és nyilvánvaló, hogy ha más forrásokat is bevonunk a

vizsgálatba, akkor az itt bemutatott hálózati térképek is módosulni fognak. Ha pedig például a Scientometrics-nek a folyóiratok hálózatában elfoglalt helyzetére vagyunk kíváncsiak, akkor egyenesen nélkülözhetetlen egy szélesebb körű mérítés.

Egy egészen friss ismertető tanulmány, amely átfogó képet kísérel meg adni a tudománymetria történetéről, jelen állásáról és jövőjéről [40], bemutatja a szakterülettel foglalkozó folyóiratok hálózati térképét. A térkép (lásd a 15. ábrát) az egyes folyóiratokat idéző cikkek hasonlósága alapján készült. A Scientometrics központi helyzete nyilvánvaló: összekapcsolja az információtudományi, a tudománypolitikai és az általános természettudományi klasztereket.

15. ábra A Scientometrics című folyóirat helyzete a tudományometriával foglalkozó folyóiratok hálózatában

A már említett VOSviewer szoftver segítségével [8, 9] meghatározhatjuk a Scientometrics helyzetét a teljes folyóiratuniverzum együttidézettségi térképén (16. ábra A Scientometrics című folyóirat helyzete a folyóiratok együttidézettségi térképét lásd a belső borítón.). Természetesen a Scientometrics itt már korántsem foglal el olyan központi helyzetet; mindenesetre a társadalomtudományi folyóiratok baráti társaságában elég jó rálátása van a tudományos folyóiratvilág egészének színes kavalkádjára.

BEFEJEZÉS

Sohasem tagadtam meg vegyész múltamat (lásd pl. [14]). Az élet legkülönbözőbb területein, így a tudományometriai kutatásokban is nagy hasznomra volt az a szemléletmód, amit vegyész-mérnök-ként elsajátítottam. Ha a hálózatokról gondolkodom, akkor is elsőként azok az atomokból, molekulákból álló szerkezetek jutnak az eszembe, amelyek leírását, modellezését a legjobban ismerem. Nemrégiben egy előadásomnak azt a címet is adtam, hogy A tudománymetria atomjai és molekulái. A gondolat egészen felvillanyozott, és azóta is tervezem, hogy továbbgondolom, és részletesebben kidolgozom ezt az ötletet.

A kételkedőknek pedig hadd ajánljam figyelmébe a 17. ábrát, amelynek bal oldalán a folyóiratok együttidézetségi térképe, jobb oldalán pedig az aszpartil-tRNS szintetáz fehérje molekula modellje látható. Hát lehetséges volna, hogy semmi közük nincs egymáshoz? (Az ábrát lásd a belső borítón.)

IRODALOM

- [1] <http://sciencewatch.com/articles/single-author-papers-waning-share-output-still-providing-tools-progress>
- [2] W. Glänzel, A. Schubert, Double effort = Double impact? A critical view at international co-authorship in chemistry. *Scientometrics*, 2001, 50(2):199–214.
- [3] „...*the isolated man does not develop any intellectual power. It is necessary for him to be immersed in an environment of other men, whose techniques he absorbs during the first twenty years of his life. He may then perhaps do a little research of his own and make a very few discoveries which are passed on to other men. From this point of view [research] must be regarded as carried out by the human community as a whole, rather than by individuals.*”
- A. Turing, Intelligent machinery (1948). In: D.C. Ince (szerk.): *Collected Works of A.M. Turing – Mechanical Intelligence*, pp. 107–127. North Holland, 1992. Az eredeti kéziratoldal megtekinthető itt: http://www.alanturing.net/turing_archive/archive/1/132/L32-019.html
- [4] Lásd pl. Erdős Number Project: <http://www.oakland.edu/enp>
- [5] V. Krebs, <http://www.orgnet.com/Erdos.html>
- [6] R. S. Burt, The Network Structure of Social Capital. *Research in Organizational Behavior*, 2000, 22:345–423.
- [7] N. J. Van Eck, L. Waltman, Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, 2010, 84(2):523–538.
- [8] <http://www.vosviewer.com/maps/journals/>
- [9] Schubert A., Az Orvosi Hetilap az orvosi folyóiratok hálózatában. *Orvosi Hetilap*, 2014, 155(22):876–879.

-
- [10] A. Schubert, T. Braun, Scientopography: World maps and charts based on scientometric indicators. A bird's eye view on the metropolis and beyond. In: Waast R. (szerk.), *20th Century Sciences: Beyond the Metropolis*. Vol. 6. Paris, ORSTOM, 1996, pp. 65–72.
- [11] A. Schubert, Measuring the similarity between the reference and citation distributions of journals. *Scientometrics*, 2013, 96(1):305–313
- [12] W. Glänzel, B. Schlemmer, A. Schubert, B. Thijs, Proceedings literature as additional data source for bibliometric analysis. *Scientometrics*, 2006, 68(3):457–473.
- [13] http://en.wikipedia.org/wiki/Meanwhile,_back_at_the_ranch
- [14] Schubert A., A tudománymetria kezdetei Magyarországon. Szigorúan személyes szemelvények. *Könyv és Nevelés*, 2014, 16(1):21–31.
- [15] A. Schubert, W. Glänzel, A dynamic look at a class of skew distributions. A model with scientometric applications. *Scientometrics*, 1984, 6(3):149–167.
- [16] A. Telcs, W. Glänzel, A. Schubert, Characterization and statistical test using truncated expectations for a class of skew distributions. *Mathematical Social Sciences*, 1985, 10:169–178.
- [17] W. Glänzel, A. Schubert, The cumulative advantage function. A mathematical formulation based on conditional expectations and its application to scientometric distributions. In: L. Egghe, R. Rousseau (szerk.), *Informetrics 89/90*, Elsevier, Amsterdam, 1990, pp. 139–147.
- [19] A. L. Barabási, H. Jeong, Z. Neda, A. Schubert, T. Vicsek, Evolution of the social network of scientific collaborations. *Physica A*, 2002, 311(3–4):590–614.
- [20] I. Farkas, I. Derenyi, H. Jeong, Z. Neda, Z. N. Oltvai, E. Ravasz, A. Schubert, A.-L. Barabási, T. Vicsek, Networks in life: scaling properties and eigenvalue spectra. *Physica A*, 2002, 314:25–34.
- [18] A. L. Barabási, *Linked: The New Science of Networks*. Perseus Books Group, 2002. Magyar nyelven: *Behálózva – a hálózatok új tudománya*, Magyar könyvklub, 2003.
- [21] J. E. Hirsch, *An index to quantify an individual's scientific output*. Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, 2005, 102:16569–16572, <http://arxiv.org/abs/physics/0508025>
- [22] A. W. F. Edwards, System to rank scientists was pedalled by Jeffreys. *Nature*, 2005, 437:951.
- [23] W. Glänzel, On the h-index – A mathematical approach to a new measure of publication activity and citation impact. *Scientometrics*, 2006, 67(2):315–321.
- [24] A. Schubert, W. Glänzel, A systematic analysis of Hirsch-type indices for journals. *Journal of Informetrics*, 2007, 1(1):179–184.
- [25] A. Korn, A. Schubert, A. Telcs, Lobby index in networks, *Physica A*, 2009, 388(11):2221–2226.
- [26] A. Schubert, A. Korn, A. Telcs, Hirsch-type indices for characterizing networks. *Scientometrics*, 2009, 78(2):375–382.

-
- [27] A. Schubert, A Hirsch-type index of co-author partnership ability. *Scientometrics*, 2012, 91(1):303–308.
- [28] A. Schubert, Jazz discometrics – A network approach. *Journal of Informetrics*, 2012, 6(4):480–484.
- [29] G. Cabanac, Experimenting with the partnership ability ϕ -index on a million computer scientists. *Scientometrics*, 2013, 96(1):1–9.
- [30] A. Koestler, *The Act of Creation*, Penguin Books, New York, 1964. Magyarul: *A Teremtés*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1998.
- [31] A. P. Schubert, G. A. Schubert, *Inorganica Chimica Acta*: its publications, references and citations. An update for 1995–1996. *Inorganica Chimica Acta*, 1997, 266(2):125–133.
- [32] A. Schubert, A follow-up study of title word bisociations in *Inorganica Chimica Acta*. *ISSI Newsletter*, 2013, 9(3):54.
- [33] Schubert A., A tudományos kutatás információs hálózatainak hatékonysága. In: *Kutatási, fejlesztési és innovációs teljesítmények mérési és értékelési módszerei*. Pannon Egyetemi Kiadó, Veszprém, 2014.
- [34] B. Verspagen, Small Worlds and Technology Networks: *The Case of European Research Collaboration*, KNOW Conference, Athens, 2001
- [35] A. Schubert, Using the h-index for assessing single publications, *Scientometrics*, 2009, 78(3):559–565.
- [36] A. Schubert, *Scientometrics as a Quantitative Self-reflection of the Social Sciences*. EARLI, 12th Biennial Conference Budapest, 2007. Angol nyelvű absztrakt: http://earli2007.hu/nq/home/invited_sessions/earli_invited_expert_panel_discussion/scientometrics_as_the_quantitative_self-reflection_of_the_social_sciences/
- [37] A. Schubert, The Web of Scientometrics. A statistical overview of the first 50 volumes of the journal. *Scientometrics*, 2002, 53(1):3–20.
- [38] Y.-w. Chen, K. Börner, S. Fang, Evolving collaboration networks in *Scientometrics* in 1978–2010: a micro–macro analysis. *Scientometrics*, 2013, 95(3):1051–1070.
- [39] M. Erfanmanesh, V. A. Rohani, A. Abrizah, Co-authorship network of scientometrics research collaboration. *Malaysian Journal of Library & Information Science*, 2012, 17(3):73–93.
- [40] L. Leydesdorff, S. Milojević, *Scientometrics*. M. Lynch (szerk.): *International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences, Section 8.5: Science and Technology Studies, Subsection 85030*. Elsevier, 2015.
- [41] *Atoms and molecules of scientometrics*. Authors, publications, references, citations and the bonds among them. Toulouse, November 7, 2013.

MESEORSZÁG – CSODAORSZÁG

Olvasásprojekt az alsó tagozaton

G. GÖDÉNY ANDREA – KOLLÁTH ERZSÉBET

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

A XXI. század egyik nagy problémája a betűfogyasztáson túlmutató olvasás háttérbe szorítása. A tanulmány azt a problémát járja körül, mit tehet az iskola a tendencia megállításáért, netán visszaszorításáért? Mi lehet ebben a mesék szerepe? Hogyan illeszthető be a mesélés az iskola napi rutinjába? Miért volna fontos ez a beillesztés?

Annak tudatában, hogy nem vezet királyi út a megoldáshoz, a dolgozat bemutat egy lehetséges választ a kérdésre egy egész tanévet átfogó meseprojekt ismertetésével, amely az olvasásra motiválás és differenciált olvastatás jó módjának bizonyult a gyakorlatban – Kolláth Erzsébet ELTE TÓK szakvez. tanító irányításával.

Mindeközben kitér a projekt módszer alkalmazásának jelentőségére, az olvasóvá nevelésben való hatékony felhasználásának mikéntjére; valamint a meséknek, mesélésnek, mesélési módoknak az alsó tagozatos gyerekek olvasáshoz, irodalomhoz való viszonyának, pozitív attitűdjének formálásában játszott szerepére.

ANDREA G. GÖDÉNY – ERZSÉBET KOLLÁTH: THE LAND OF FAIRYTALES – A WONDERLAND. A READING PROJECT IN THE PRIMARY SCHOOL, GRADES 1-4

One of the biggest problems of the 21st century is that reading for fun has losing its importance, is being pushed to the background. The study tries to reveal what the school can do to stop this tendency or possibly divert it? What can be the role of tales in this? How can storytelling be embedded in daily life of schoolchildren? Why would this be important?

Being aware of the fact that there is no royal road to the solution, the study presents one possible way, a whole-year fairy tale project, which has proved to be very effective in motivating schoolchildren to read and in differentiated reading instruction, too. The project leader is Erzsébet Kolláth, a mentor teacher in primary school.

The study also points out the importance of projectwork and how to use it effectively in teaching children to become readers and the role of stories and storytelling in creating a positive attitude in them towards literature.

A mese nélkülözhetetlen része életünknek. Bűvöletében bontakozik ki a gyermeki lélek,¹ amely aligha alakul ugyanolyanná e csodaország nélkül, mint vele és általa.² Nem mindegy azonban, milyen formában találkozik a gyermek a csodával. Vetített („konzerv”) képekben tárul elé; avagy saját, belső készítésű képeket teremt a felnőtt ölébe kucorodó, mesét hallgató kisgyerek. A hallgatott mesének a belső képteremtés inspirálásával komoly szerepe van az olvasóvá vál(hat)ásban, hiszen az irodalomélvezet, -értés alapja a fantázia, a belső képalkotó képesség fejlettsége; ily módon a felnőtt esztétikai fogékonyságának, következésképpen emberségének is záloga a gyermekkori mesehallgatás.³ A hallgatott mese továbbá oldja a szorongást, és nem történhet benne olyan, ami agresszívvá tenné a gyereket, vagy félelmet keltene benne, mert saját belső képei megóvják mindkettőtől: a belső kép sosem félelmetesebb annál, amit készítője elviselhet – nem teszi az elme félelmetesebbé a „boszít”, mint amit el tud viselni a psziché...⁴ A mesét hallgató gyerek továbbá, azon túl, hogy gazdagabb személyiséggel és esztétikailag fogékonyabban indul az életben, jóval esélyesebben lép iskolába, hiszen beszédértése, beszédprodukciója sokkal fejlettebb mesét nem hallgató társainál; következésképpen utóbbiakhoz képest jóval könnyedebben felel meg az iskolai kihívásoknak, a beszéd percepció és produkció értelemben vett fejlettségének az olvasás-, írástanulás sikerességére gyakorolt hatása miatt.⁵

De mi lehet a mesék szerepe az iskolás években? Hogyan illeszthető be a mesélés az iskolai mindennapokba, és miért volna oly igen fontos a tanító mindennapi mesemondó, -olvasó gyakorlata? Az első két évfolyamon az iskolás valójában még óvodás – ahogy Vekerdy Tamás fogalmaz –, óvónő lelkű pedagógust igényel.⁶ Igaz ez meseigényére is, ami eleinte alig változik a korábbiakhoz képest.⁷ Fikcióigényét kézenfekvő volna mesehallgatással kielégíteni, hisz olvasni még a legtöbb kisgyerek jó ideig nem tud úgy és annyira, hogy képes legyen önmagának élvezetet okozni saját olvasói tevékenysége;⁸ a kezdő olvasóknak szánt olvasókönyvi szövegek pedig nemigen alkalmasak e fikcióigény kielégítésére, hiszen kiválasztásuk, megalkotásuk

1 L. Bettelheim, B. (2013): *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek*. Corvina, Bp.

2 L. pl. Boldizsár Ildikó (2004): *Mesepoétika*. Akadémiai Kiadó, Bp.; uő. (2014): *Meseterápia*. Magvető Kiadó, Bp.

3 Amerikai szociológusok kutatásainak tükrében Vekerdy Tamás hívja fel arra a figyelmet, hogy „...az emocionális intelligencia, a szociális és művészi képességek kifejllesztése nélküli intellektus hajlamos végzetesen téves döntéseket hozni.” Idézi: Boldizsár, 2004. 28.

4 L. pl. Vekerdy Tamás (2010): *Az óvoda és az első iskolai évek – a pszichológus szemével*. Saxum, Bp.

5 L. pl. Gósy Mária (1977): *Beszéd és óvoda*. Nikol Kkt., Bp.; uő.: (2000): *A hallástól a tanuláshoz*. Nikol Kkt., és Szingler Veronika (2009): *Interaktív mesemondás és meseolvasás az óvodában a szövegértés fejlesztéséért. Anyanyelv-pedagógia*, 3. sz.

6 Különösen érvényes megállapítás ez a rugalmas iskolakezdés megszűnése óta, ami 2014 őszén következett be, a hatéves kori kötelező beiskolázást előíró jogszabály életbe lépésével.

7 L. Vekerdy, 2010. Változás 8–9 éves korban következik be, amikor az „igazi történetek, a sci-fi mesék, a rendkívüli események, a lehetséges, valóságos kalandok mozgósítják a fantáziáját.” Hunyady Györgyné (2003, szerk.): *Lépésről lépésre iskolai program*. Lépésről lépésre Országos Szakmai Egyesület, Bp. 47.

8 A jó olvasók is csak a harmadik utáni nyárra érnek meg arra, hogy igazán élményt szerezve tudjanak maguknak olvasni – nagyobb terjedelmű szövegeket különösképp.

elsődleges szempontja az olvasás megtanulása. A tanító mindennapi mesélő gyakorlata tehát vágykielégítő, vágykeltő és -fenntartó funkciójú; amellett, hogy hozzájárul a gyermekek értelmi és érzelmi fejlődéséhez, a nyelvi kompetenciaképzéshez, valamint a szövegfeldolgozó mechanizmusok kiépüléséhez. A meseolvasás a minta értékű tanítói beszéd révén fontos része a helyesejtés-tanításnak, következésképpen a helyes hang-betű kapcsolat kiépítésének (így az olvasástanulásnak), valamint a helyesírás megalapozásának.

Mindez különös jelentőségű a 21. század körülményei között, amikor még a jó szociokulturális háttérrel rendelkező családok életgyakorlatában is egyre inkább háttérbe szorulnak a sikeres és frusztrációmentes olvasástanulást, illetve az önálló információ- és élményszerzésre képes olvasást megalapozó tevékenységek; az ettől eltérő környezet pedig végzetes következményekkel járhat az írásbeli kultúra használatára és hasznosítására való képességek kiépülésében.⁹ Annak, hogy fejből mesél a tanító, avagy felolvassa a mesét, a szövegfeldolgozó mechanizmusok kiépülése szempontjából nincs jelentősége; ám az írott szöveg megértésének (és megalkotásának) sikerességét annál inkább befolyásolja ez a tény.¹⁰ Ezért fontos, hogy (fokozatosan) hozzászoktassuk a gyerekeket az írott szöveg hallgatásához. Kitüntetett szerepe van a fokozatosságnak az illiterális környezetből, nyelvi hátránnyal érkező, netán nem magyar anyanyelvű gyerekek körében, ahol a szociokulturális háttér nem, vagy kevésbé járul hozzá a kidolgozott nyelvi kódok értelmezéséhez és használatához, vagy a magyar nyelvi közegben való mozgás okoz számukra problémát. A mondott, előadott, szinte eljátszott mese könnyebben követhető-élvezhető az ilyen gyerekek számára, hisz a teljes metakommunikációs eszközkészletet mozgósítja általában a mesélő; míg felolvasáskor inkább csak a mondat- és szövegfonetikai eszközök támogatják a megértést.¹¹

Tévhit tehát, hogy a tanítónak tilos fejből mesélnie; mint ahogy az is tévedés, hogy az óvónőnek kizárólagosan fejből szabadna mesét mondania. Ahogy a felolvasott mesének van szerepe az óvodás években a szerkesztett, írott szövegek megértésének (és majdani megalkotásának) megalapozásában; úgy a mondott mesének is van helye az iskolai kezdő szakaszban, ha a gyerekek nyelvi kompetenciája, olvasással, irodalommal kapcsolatos (negatív vagy közömbös) attitűdje úgy kívánja. A legfontosabb ugyanis, hogy érdekeltté tegyük tanítványainkat a meseélvezés által az

9 Bővebben l. pl. Adamikné Jászó Anna (2007): Okozat és okok korunk olvasáskultúrájában. *Könyv és Nevelés*, 2. sz. 31-42.; Bárdos József (2007): Az olvasástanítás nyomorúsága. *Fordulópont*, 4. sz. 93-100.; Benczik Vilmos (1999): Az olvasás alkonya? *Fordulópont*, 2-3. sz. 5-12.; Csoma Gyula és Lada László (1997): Tételek a funkcionális analfabetizmusról. *Új Pedagógiai Szemle*, 6. sz. 3-11.; valamint a 2012. évi kompetenciamérés eredményeinek elemző értékelését: Balázi Ildikó, Lak Ágnes Rozina, Szabó Vilmos és Vadász Csaba: *Országos kompetenciamérés*. Oktatási Hivatal, Bp. https://www.kir.hu/okmfit/files/OKM_2012_Orszagos_jelentes.pdf. (Letöltés: 2014.10.16.)

10 L. pl. Gósy Mária (1999): *Pszicholingvisztika*. Corvina, Bp., 1999.; ill. Gósy, 1997, 2000.

11 Éppen ezért kívánatos volna az is, hogy a pedagógus minél többször éljen az interaktivitás többletével, bevonva így a gyereket a mesélésbe, aktív játékká téve számukra a mesebefogadást. Ennek módját és kivitelezését l. pl. G. Gódy Andrea és Koósne Sinkó Judit (2013): Interaktív mesék az óvodás években és óvoda-iskola átmenet idején. In: Podráczy Judit (szerk.): *Művészeti nevelés kora gyermekkorban. Módszertani kaleidoszkóp*. Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt, Bp. 65-72.

olvasástanulásban, a későbbi irodalomolvasásban; fejlesszük általa beszédhallásukat és -értésüket, szövegértésüket, nyelvi kompetenciájukat. Mindeközben pedig kiépülhet az az alapképességük, amely nélkül élvezetre és értelemalkotásra képes olvasás aligha lehetséges: a belső képalkotás. Jó tudni, hogy ez egészen tizenkét éves korig kifejleszthető, tehát igenis van kulcs a pedagógus kezében, amely kaput nyithat az olvasóvá váláshoz vezető úton. Hogy mindez mennyire fontos volna, jól mutatják a nemzetközi összehasonlító vizsgálatok, amelyek egyértelműen jelzik, hogy azok az országok sikeresek az esélyegyenlőtlenségek kezelésében, így a szociokulturális háttér negatívumainak csökkentésében, amelyek intézményi keretek között gondoskodnak (és minél korábban) a fejlesztésről.¹²

A nemzetközi felmérésekből sajnos az is látható, hogy a magyar iskolarendszer nem képes korrigálni az iskolába lépés pillanatában fennálló különbségeket, sőt, az iskolai évek alatt az olló egyre nagyobbra nyílik.¹³ A tanító mindennapi mesélési gyakorlata lehetséges korrekciós eszköze lehetne a pedagógiai praxisnak. Annál inkább, mert a mesélésnek az olvasóvá válásban játszott szerepét is egyértelműen alátámasztják a kutatások.¹⁴ Mindezek alapján belátható, miért és mekkora probléma, hogy a kisiskolást a tanítók, de sokszor a szülők is magukra hagyják az olvasással. Még olyan családokban is megszűnhet ekkortájt az esti mesélés, ahol korábban felolvastak a gyermeknek, mondván, hogy gyakorolnia kell az olvasást; a tanítók pedig a tananyag mennyiségére hivatkozva szokták visszautasítani a mindennapi mesemondást, felolvasást, ami igen elszomorító jelenség a mesélés hozadékaik ismeretében: az olvasás-írás előkészítésében, illetve frusztrációmentes, hatékony elsajátításában játszott közvetlen és közvetett szerepének tükrében.

De hova és hogyan illesse be a tanító a mesélést a mindennapokba, illetve milyen legyen ez a mesélés? A leginkább kézenfekvő meséléssel, beszélgetéssel kezdeni a napot. Meseszönyegre gyűjteni az érkezőket, a gyerekek közé kuporodni, egyre többeket bekapcsolva a beszélgetőkörbe,¹⁵ majd az osztály többségének megérkezéssel mesélésbe kezdeni. Jó módja ez a félig alvó, álmos gyerekek felébresztésének, az aktivitás megteremtésének, a napi munkában való érdekeltté tételnek. De mesélhetünk a tanítás végeztével, a fáradtság feloldásaképpen is;¹⁶ napközben a

---

12 L. Csapó Benő, Molnár Gyöngyvér és Kinyó László (2009): A magyar oktatási rendszer szelektivitása a nemzetközi összehasonlító vizsgálatok eredményeinek tükrében. *Iskolakultúra*, 3-4. sz.

13 L. Csapó Benő: *A nemzetközi felmérések eredményei – következtetések a magyar közoktatás fejlesztésének megalapozásához*. http://www.tarki-tudok.hu/files/mta_konferencia_csapobeno.pdf (Letöltés: 2014.10.16.)

14 L. pl. az OSzK 2010-es olvasáskutatásának adatait. <http://www.scribd.com/doc/44530532/OSZK-olvasaskutatasi-eredmenyek-2010> (Letöltés: 2014.10.16.) A legújabb kutatási eredményekről Gombos Péter számolt be az ELTE TÖK *Anyanyelv, irodalom, olvasás* címmel 2013 májusában rendezett konferenciáján, illetve publikálásukat is megkezdte: Gombos Péter (2013): *Irodalmi (v)iszony. Tanítás-Tanulás*, 11. dec.

15 A beszélgetésnek, beszédfejlesztésnek a szerepét, jelentőségét jelen dolgozat keretei közt nincs mód kifejteni, de Gósy Mária fentebb hivatkozott munkái egyértelműen alátámasztják a beszéd-írás-olvasástanulás színvonalá közötti releváns összefüggéseket.

16 E célból napközben is bármikor, hiszen egy első gyerek számára húszperces órák volnának ideálisak, ha az iskola kellőképpen figyelembe venné az életkori sajátosságait; ugyanezen okból öt-tízperces tevékenységváltásokra volna igénye... L. Hunyady, 2003. 42-55.

tanulás kezdetén és/vagy végén (de közben, pihenőképpen is). Elsőseinknek eleinte mondhatjuk fejből a mesét; fokozatosan térjünk át az írott, szerkesztett szövegek felolvasására. A mesemondás és a felolvasás közti átmenet megteremtésének jó eszköze a szakaszos szövegfeldolgozás módszerének érvényesítése a mesélésben, ami a mesélés megszakítását jelenti, értelmező beszélgetések beiktatásával.¹⁷ Jó módja az átmenet biztosításának az interaktivitás. Egyrészt, mert kombinálódnak benne a mondott és a felolvasott mese előnyei, ám az interaktív mesélés jóval több is ennél a kombinációnál: a gyerekek sokkal jobban involválódnak így a mese világába, hiszen aktív, cselekvő részeseivé, alakítóivá válnak a történetnek.¹⁸ Ugyanezért nagyon jó a mese(alkotó)kör, meselánc, amikor közösen hozzuk létre (szóban) a gyerekekkel a mesét – amelyhez mindenki hozzátehet valamit. Építsünk dramatikus elemeket a történetmondásba, alkalmazzunk mimetikus játékot. Kiváló módja a mesélésnek a bábfigurákkal való történetalkotás, a gyerekek bevonásával. Azon túl, hogy az olvasóvá válás alapja lehet az ilyen történetmesélés, számtalan szorongásról, frusztrációról szerezhetünk általa tudomást, hisz a bábokba vetítve a gyerek önmagáról, saját problémáiról beszél. Az írott, szerkesztett szövegek felolvasásakor érdemes (időnként) felváltva olvasni a gyerekekkel, amikor már vannak, akik képesek erre. (Tapasztalat szerint már a kezdet kezdetén van néhány ilyen gyerek a legtöbb osztályban.) Lesznek, akik csak egy-egy mondatot olvasnak, lesznek, akik hosszabb szövegrészt, és olyanok is, akik csak hallgatják a mesét ilyenkor. A lényeg, hogy folytatódjon a mindennapi mesélés, és folyamatos legyen az első években; naponta legyen esztétikai, irodalmi élménye a gyerekeknek, könyves környezet vegye őket körül az osztályban, behozhassák kedvenc könyveiket (akiknek van ilyen), s rendszeresen beszélhessenek olvasmányaikról és arról, hogy miért szeretik őket.

Gyakran felmerül a tanítók körében a *mit meséljünk?* kérdése. Olvassunk klasszikus és kortárs meséket is; de tudnunk kell, hogy a kortárs mesék szövegvilága közelebb áll a mai gyerekek élet- és nyelvi világához, mint a klasszikusoké. Előbbiek nyelvezete, a bennük szöveggé váló tárgyi világ, az emberi kapcsolatrendszer, a problémák – ismerősebbek számukra, és ez nagyon fontos az egocentrikus gondolkodás időszakában, amely az idegent, a mást még nehezen tolerálja életkori sajátosságainál fogva.¹⁹ Legjobb már a kezdet kezdetén feltérképezni a gyerekek meseismeretét, mesefogalmát (pl. hogy nézett vagy hallgatott mesét értenek-e a mesén), megismerni a mesékhez való attitűdjüket. Legyen ez része a gyerekek általános megismerésének. Ha behozzák kedvenc mesekönyvüket már az első napokban, rajzolják le a kedvenc mesehősüket; s akik szeretnék, mesélhessék is el kedvenc meséjüket. Eme szövegkorpusz, mesefogalom és -attitűd ismeretében határozhatja meg a tanító a meséléssel való fejlesztés mikéntjét és szöveganyagát, nem hagyva ki ebből a folyamatból az

17 L. pl. Korányi Margit (2012): Mi az a szakaszos szövegfeldolgozás? *Nyelv és Tudomány*, okt. <http://www.nyest.hu/hirek/mi-az-a-szakaszos-szovegfeldolgozas> (Letöltés: 2014.10.14.)

18 L. Szinger, 2009. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu> (Letöltés: 2014.10.16.), ill. Gődény és Koósné, 2013.

19 A kortárs irodalom szerepéről és jelentőségéről az olvasóvá nevelésben l. pl. G. Gődény Andrea (2011): *A ma gyermekirodalma – az olvasóvá nevelés folyamata. Csodaceruza*, ápr. 50.

„e-kütyüket” és az internetet sem. A gyerekeket vonzza az ezekben rejlő lehetőség, nekünk meg nem kell félnünk tőlük. Az olvasáskutatások tükrében jól látszik, hogy nem ezek a felelősek a nemolvasásért.²⁰ Jó gyakorlat az internet és a számítógép kínálta jó lehetőségek kiaknázása, a számítógépezés és az olvasás varázsának összekapcsolása.²¹

Használjuk ki, hogy ma már létezik egy *Mesemúzeum* Budapesten, amely Kányádi Sándor ötletéből jött létre a Döbrentey utcában, a PIM fiókintézményeként.²² Itt képzett múzeum- és drámapedagógusok várják az intézményi vagy családi keretek között érkező gyermek látogatókat, akik interaktív kiállítás végigjárásával ismerkedhetnek meg a magyar tündérmesék világával, különböző meseműhelyekben és kreatív foglalkozások keretében szerezhetnek élményeket kortárs és népmesék befogadása és a hozzájuk kapcsolódó alkotó tevékenység kapcsán. Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy egyre több tematikus játszótér áll rendelkezésére a mese és olvasás iránt elkötelezett pedagógusoknak és laikusoknak, ilyen például a Gellérthegyén működő *Vuk* vagy a Budapest első kerületében, a Mária téren megnyílt *Rumini* játszótér, de sorolhatnánk az egyéb példákat – nem csak Budapesten.²³ Mindebből az is látható, hogy a mesélést értelmezhetjük nagyon tágra, kezdettől beletartozhat egy-egy izgalmas (mese)regény folytatásokban való felolvasása, meseműhelyekben és mesejátzóterekhez kapcsolódó feldolgozása.²⁴ Az olvasásra motiválás utóbbi két, sajátos eszköze az olvasóvá nevelés folyamatába történő beillesztése pedig a szabadidős programok megtervezését is segíthetik családi és intézményi keretek között egyaránt. Mindez már átvezet a mesék projekt-szerű feldolgozásának és a mesélés projekt-szerű alkalmazásának területére, s megnyitja a differenciált olvasásfejlesztés kérdéskörét.

A projektoktatásnak Magyarországon nincsenek nagy hagyományai, és nem állítható az sem, hogy napjainkban jelentőségéhez mérten elterjedt volna ez az oktatási forma az iskolai praxisban. Pedig a műveltség- és tudáselemek integrációját, a világ holisztikus szemléletét biztosító tematikus oktatás a tudásépítés és képességfejlesztés kiváló módja, amely lehetőséget ad inkluzív nevelésre úgy, hogy a gyerekek számára nem teszi nyilvánvalóvá a szintkülönbségeket, ezáltal nem frusztrálja őket; miközben érdekeltté teszi őket saját tanulásuk megtervezésében, lebonyolításában és

---

20 L. Nagy Attila (2006): Az olvasás mint kiváltság? Adatok és töprengések a Nagy Könyv akció ürügyén. *Magyar Tudomány*, 9. sz.

21 L. pl. az egyszervolt.hu, mesese.hu, mesebirodalom.hu internetes oldalakat.

22 L. <http://www.mesemuzeum.hu> (Letöltés: 2014.10.16.) – vidéki csoportokat is fogadnak előzetes egyeztetés, bejelentkezés alapján!

23 L. bővebben pl. <http://www.origo.hu/kultura/20110822-egyedi-tematikus-jatszoter-mesejatszoter-felnott-jatszoter.html> (Letöltés: 2014.10.16.) és http://hvg.hu/plazs/20140523_Gyereknapra_fel_ki_es_be_5_tipp_vasarnap (Letöltés: 2014.07.29.)

24 Az olvasóvá nevelés folyamatáról és mikéntjéről bővebben l. pl. G. Gődény Andrea (2014): Az Olvasók Birodalma. Az olvasóvá nevelés jelenkori esélyei és lehetőségei. *Könyv és Nevelés*, 1. sz.; ill. G. Gődény Andrea és Koósné Sinkó Judit (2014): Hidak a szakadék fölött. KORszerűség és ÉLMÉNYszerűség az olvasóvá nevelésben. *Magiszter*, jún.

reflexiójában – természetesen évfolyamonként, életkoronként más-más mértékben.²⁵ Az alább bemutatott olvasásprojekt az indirekt tanulás, differenciált és integrált fejlesztés egy lehetséges megvalósulása.²⁶ Egyúttal annak is példája, hogyan alkalmazható a projekt módszer hagyományos oktatási keretben. A projektet működtető pedagógusok évekkal ezelőtt kipróbálták nyolcadik kerületi körülmények között; a 2013/14-es tanévben pedig az ELTE Gyakorló Általános Iskola 2.b osztályában.²⁷ A projekt mindkét iskolában sikeres volt, a nagyon eltérő társadalmi és szociokulturális háttér ellenére is. Gyakorlóiskolai körülmények között kétségtelenül könnyebb volt működtetni, hiszen a józsefvárosi iskolában hiányzott a szülői támogatás a háttérből, így nehezebb volt a gyerekeket motiválni. De a Meseországban való kalandozás által ott is sikerült az érdeklődés felkeltése és fenntartása a fejlesztő feladatok megoldása és a mesék iránt. Mindez alátámasztja azt a feltevést, hogy kellően motiváló, játékos, az életkori sajátosságokat érvényesítő közegben van esély a nyelvi-kulturális hátrány leküzdésére, ami az ilyen gyerekek életbeli boldogulásának feltételét is megteremtheti. Hogy erre milyen égető szükség volna, jelzi többek között a funkcionális analfabetizmus „járványszerű” terjedése.²⁸ A gyakorlóiskolai fogadtatás pedig azt jelzi, hogy az olvasmányélményekkel iskolába érkező gyerekek könnyen és szívesen olvasnak ma is, annak ellenére, hogy a jelenbeli társadalmi környezetben nem „trendi” tevékenység a betűfogyasztáson túlmutató olvasás –, feltéve, hogy a család és az iskola tekintettel van életkori sajátosságaikra, és olvasásra motiváló tevékenységeket biztosít számukra, miközben továbbfejleszti, illetve kiépíti az olvasás élvezetéhez szükséges képességeket.²⁹

A második osztályos olvasásprojekt egy négy éven át tartó sorozat része. Elsőben az állatok birodalmában kalandoznak a gyerekek. Ebben az évben állatfigurák nagyméretű rajzai vannak a falon. Kicsinyített változatukat puzzle-szerű mozaikokra vágja a tanító. A szorgalmi feladatok megoldásával ezeket a képdarabkákat gyűjtik a gyerekek, s ha egy figura összeállt, felkerül a falon lévő állatképhez a gyermek neve. Második osztályban egy tündérmese hőseként hamuban sült pogácsákat gyűjtögetve végzik a feladatokat; harmadikban vándortarisznyával magyar tájakon barangol-

25 L. pl. Az integrált tanulás. A projektoktatás. Hunyadyné, 2003. 23-36. és Czike Bernadett (1997, szerk.): *Fejezetek az alternatív nevelés gyakorlatából*. BTF, Bp.

26 Ennek szerepét és megvalósításának módját l. pl. Hunyady Györgyné (2003, szerk.): *Differenciált fejlesztés, kooperatív tanulás*. ELTE TÓK, Bp.

27 Kolláth Erzsébet szakvezető tanító ELTE Gyakorló Általános Iskola; segítője Vulevity Katalin a napköziben.

28 L. pl. *Nyelv és Tudomány*, nyest.hu. <http://www.nyest.hu/hirek/minden-otodik-15-eves-funkcionalis-analfabeta#b> (Letöltés:2014.10.16.)

29 Például a fantáziát, a belső képalkotást, a jelentéstulajdonítást, az emlékezetet, az élményörzést és a gondolkodást – a szövegértő olvasás ugyanis a gondolkodásfejlesztés területére tartozik. L. pl. Józsa Krisztián és Steklács János (2009): Az olvasástanítás kutatásának aktuális kérdései. *Magyar Pedagógia*, 4. sz. Mindez azt is mutatja, hogy az olvasóvá nevelés képességfejlesztő és befogadó orientált iskolai környezetben lehet igazán sikeres. L. pl. Tölgyessy Zsuzsa: *Élményközpontú irodalomtanítás az alsó tagozaton*. http://www.fordulopont.hu/Fp-44_tolgyessy.pdf (Letöltés: 2014.10.16.)

nak.³⁰ Vándorútjukon továbbra is hamuban sült pogácsákat gyűjtenek; ám nem lineárisan haladnak, hanem Budapestről kiinduló sugarak mentén választhatnak célt. Negyedikben repülőszőnyegen járnak be Európát, ugyancsak Budapestről induló sugarak mentén. Látható, hogy a projektsorozat (második osztálytól egyértelműen) az útonlét – megismerés –, vándorlás toposzára épül, rájátszva annak hagyományos metaforikus értelmére: az útonlét tudás- és személyiségépítés összefüggésére; s a motiváció megteremtésében messzemenően kiaknázza a gyerekek életkori sajátosságait, érdeklődésük változását. Első osztályban a – különleges és érdekes – állatok iránti érdeklődésre épít, másodikban a meseigény kielégítésének vágyával operál, harmadiktól pedig a reális világ feltérképezésének egyre növekvő igényére alapoz, a szűkebb környezettől (Magyarországtól) haladva a nagyvilág (Európa) felé, az utazás- és kalandvágy kihasználásával. A projektsorozat ilyenképpen egyfajta utaztató, fejlődési, nevelődési regényként is értelmezhető és átélhető.

A második olvasásprojekt során Meseországban kalandoznak a gyerekek, maguk is mesehőssé válva; különböző gyakorló-fejlesztő (szorgalmi) feladatok órai vagy tanórán kívüli megoldásával szerezve meg a mesetérképen való elindulásra jogosító és a (lineáris) továbbhaladáshoz szükséges hamuban sült pogácsákat.³¹ A szabadidőben (vagy a gyorsabban haladó gyerekek által az órán is) végzett feladatok a differenciált fejlesztést szolgálják, indirekt és önkéntes tanulás által. Nem a tanító kényszeríti így gyakorlásra, feladatmegoldásra a tanulókat, hanem a mesevilág hívogató varázsa sarkallja őket haladásra, térben, időben és képességfejlődésben egyaránt. Hiszen miközben egy mese szereplőjeként a térképen haladnak a cél felé (Számvár és Betűvár), a történet időbeli előremozgásának aktív részeseiként maguk döntenek a gyakorlás idejéről és mennyiségéről, így a haladás tempójáról. A célbaérés, a hozzávető kalandok átélésének és a szüzsé megismerésének vágya azonban hatalmas ösztönző erő. A gyerekek elmondásuk szerint kíváncsiak, mi vár rájuk egy-egy mesemegállóban, s alig várják, hogy megismerjék a folytatást, nem beszélve a célbaérés örömről...³² A mesetérkép állomásaihoz kapcsolódó komplex feladatok³³ nemcsak az olvasási képességet fejlesztik, hanem az integráció elvének megfelelően a matematikai, zenei, nyelvi és vizuális gondolkodást is; miközben formálják az

30 A projekt néhány részlete megjelent a Raabe Kiadó *Tanórán kívüli foglalkozások* kötetének *Szabadidős és élménypedagógiai tevékenységek* című alfejezetében. Kolláth Erzsébet és Montay Beáta (2013): Vándorutisznyával Magyarországon. In: *Tanórán kívüli foglalkozások*. Raabe Kiadó, Bp. ápr., jún., szept.

31 Azt, hogy mennyi hamuban sült pogácsát ér egy-egy feladat, a nehézsége határozza meg. Tíz pogácsával lehet egyet lépni a térképen. Ha valaki beér egy állomásra, feladatot kap (l. melléklet); és megkapja az állomás kicsinyített képét, amit ráragaszt a saját kistérképére – ez a mellékletben szereplő falitérkép kicsinyített változata. A lassabban haladók ösztönzésül időnként duplapogácsás napokat hirdetnek a tanítók. (Általában nagyobb szünetek, pl. karácsony előtt.)

32 A projekt megvalósításának tapasztalata, hogy mindig vannak, akik csak órán, „időkitöltőnek” csinálnak pogácsás feladatot, ám többen minden szabadidejükben, mint a gép, dolgoznak. Vannak, akik összegyűjtenek több száz pogácsát, és szinte egyszerre járnak be a térkép jelentős részét. Olyan is előfordul, hogy valakit egyáltalán nem érdekel a munka. Sokat számít a szülői érdeklődés. Azok a gyerekek, akiknek a szülei maguk is kíváncsiak a térképen való haladásra, folyamatosan dolgoznak. A pedagógusnak természetesen sok munka a javítás, de meglátásuk szerint egyértelműen megtérül a befektetett energia.

33 L. a mellékletet.

esztétikai ízlést és érzékenységet, és többféleképpen működtetik a kreativitást. (A kreatív írásgyakorlat rendszeres tevékenység az osztályban, a tanév során írnak mesét, verset a gyerekek, ezekből a tanítók év végén hangoskönyvet szerkesztenek, amit valamennyi gyerek megkap.) Az olvasási képesség fejlesztése fokozatosan és árnyaltan történik a projekt során, hiszen a mesesztori felgöngyölítésének folyamatában (élményszerző olvasás)³⁴ a kivezető olvasást is gyakorolják a gyerekek, amire az iskolai praxis nem mindig fektet kellő hangsúlyt. Ahogy a néma olvasás tanítására, fejlesztésére sem, ezért különösen fontos, hogy az utóbbihoz is hozzájárul a projekt.³⁵ A szakaszosan feltáruló történet fokozatos megismerése által pedig a regényolvasást is megalapozza, ami szintén nagy adóssága az iskolának.³⁶

Jó, ha minden állomáshoz tartozik meseolvasás. A feladatok megoldásának jutalma így nemcsak a továbbhaladás, célba érés és történet-kibontakozás, hanem maga a meshallgatás, amiben mindenki részesül, nemcsak az állomásra érkező. Választhat a beérkező gyerek: hozza a kedvenc meséjét, és azt olvassa fel a tanító (délután, a napköziben, mindenkit maga köré gyűjtve); vagy, ha nincs ilyen, akkor a tanító hoz és olvas mesét, amit még nem ismer az osztály. Kérhetik egymás meséjét is a gyerekek, és akár egymásnak is olvashatnak, ha szeretnének és tudnak. A varázsmesék logikája szerint kibontakozó történetben³⁷ hamuban sült pogácsákkal felszerelve vándorútra indulnak a mesehős-gyerekek, akik különböző próbatételek (feladatok) sikeres megoldásával a számok és betűk játékvárában érnek célba. Segítőtársuk Bonifác, akit varázsigével hívhatnak magukhoz. A varázsigéhez útjuk első állomásán jutnak hozzá, a Vén Varázslók Házában³⁸ megszerzett mindenlátó tükör segítségével. Banyaföldre érkezve találkoznak a boszorka királylánnyal, Huncúrkával és Somával, az egyfejű és jó sárkánnyal.³⁹ Utóbbit akár meg is szabadíthatják hisztis lakótársától. Az első veszély a Mézes-lakban leselkedik a vándorokra. A mézeskalács házikó Söprencs boszorkánya zöldséggé vagy gyümölcsé változtathatja őket, ha nem találják meg a bajelhárító varázsigét – ebben, persze rejtvényfejtő képességükön kívül számíthatnak Bonifác segítségére is. Az ellenvarázslat kis egeret csinál Söprencsből, aki ezért felkeresi Luca boszi boltját, hogy megszerezze az egérvarázslat ellenszerét; és aki a rajta esett sérelmet megbosszulandó, hatalmas veszélybe sodorja az egész Mesebirodalmat azzal, hogy rászabadítja a szeleket.

A gyerekek feladata seprűn a Szelek szigetére repülni, s ott maguk alkotta varázsigével visszakényszeríteni a szeleket barlangjukba. A birodalom hős megmentői

34 Amit az állomásokhoz kapcsolódó meshallgatás, -olvasás is fejleszt, ennek hozadékairól fentebb már elég szó esett.

35 A néma olvasás tanításának jelentőségéről l. Benczik Vilmos: *A néma olvasásról*. <http://benczikvilmos.fw.hu/anemaolvasasrol.pdf> (Letöltés: 2014.10.16.)

36 L. pl. Benczik Vilmos (1999): Házi olvasmányok és olvasóvá nevelés az általános iskola 2-6. osztályában. In: *A Budapesti Tanítóképző Főiskola tudományos közleményei*. 109-138.

37 Ami tulajdonképpen egy modern tündérmese.

38 Valójában a tanítók bújnak meg a vicces és némiképp önironikus megnevezés mögött, amely, tekintettel a kisgyerekek időérzékének életkori sajátosságából adódó fejletlenségére, fiatal tanítók számára sem lehet sértő...

39 Aki ezért sokkal inkább Cukás István Süsüjének rokona, mint a mesebeli sárkányoké...

ezután egy bűvös bástyához érkeznek, ahonnan a bástya titkának megfejtésével (számrejtvény megoldásával) haladhatnak tovább. Így jutnak az óriások földjére, ahol bátorságpróba vár rájuk, amit csak úgy teljesíthetnek, ha egy altatódalt is kitalálnak, hogy megszerezhessék a hétmérföldes csizmát, ami nélkülözhetetlen útjuk folytatásához. Az Óperenciás-tengeren kell ugyanis átkelniük, így érnek a Nyulak szigetére, ahol segítenek a nyuszoknak a húsvéti tojásfestésben. Ez az állomás a térbeli haladáson túl az idő múlását is érzékelteti, hiszen ekkorra már tavaszodik, húsvét közeleg. Húsvéti tojásaikkal Aranyecset-díjat szerezhetnek a vándorok. Díjjal vagy a nélkül, Sárkányföldre érkeznek ezután, ahol Mandula-la, a dalos kedvű kissárkány várja őket, s ahonnan dalszerzéssel indulhatnak tovább Tündérhon felé. Innen már csak egy ugrás Számvár és Betűvár, ahova szirmukat vesztett virágok helyreállításával érkehetnek meg, s ahol mahjong- és scrabble-játékkal⁴⁰ múlathatják az időt, év végéig akár egész bajnokságot bonyolítva le. A nem túl könnyű, ám izgalmas és gondolkodásfejlesztő játékokban az a szép, hogy nem csak a célba érkezők játszhatják, a játékba bevonhatók azok is, akik még nem érkeztek be. Szimbolikus kifejeződése ez annak, hogy minden játészó célt ér valamiképp, hisz képességeit így vagy úgy, többé vagy kevésbé, de fejlesztette. Az állomásra érkezők meséjének meghallgatásával például azoknak az élményei is gyarapodnak, és azoknak a képességei is fejlődnek, akik netán hozzá sem fogtak a térképen való lépegetéshez. Ahogy a projektzáró foglalkozáson is mindenki részt vehet, hiszen a tanév során meghallgatott mesék valamelyikéhez kapcsolódva bárki hozhat valamit az órára: kedvenc mesét vagy részletét; drámajátékban részt vállalva, rajzot készítve stb.

Nem kétséges, hogy a projektben való részvétel sok gyereknek sok örömet okoz; hosszú távú hatása pedig – bár egzaktan nem mérhető – felmérhetetlen. Annyi bizonyosan megjósolható, hogy az így iskolázódó alsósok között potenciálisan több a 21. századi olvasó, így boldogabb és sikeresebb ember, mint Meseországban nem kalandozó társaik között. A felnőtt felelőssége, hogy a rábizott gyerekeket a mesék birodalmán keresztül az olvasók birodalmába juttassa...

---

40 L. pl. <http://mahjonggjatekok.com/> (Letöltés: 2014.10.16.) és <http://www.jatszma.ro/gyerek-tarsasjatek/scrabble-junior-detail> Letöltés: 2014.10.16.)

A CSALÁD, A CSALÁDI KÖRNYEZET ÉS AZ OLVASÁS

Példák a magyar szellemi életből Csokonaitól Hegedüs Gézáig

JÁKI LÁSZLÓ

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány célja annak bemutatása, hogy az olvasás szeretete milyen családi háttér révén alakul ki. A bemutatás alapja a magyar szellemi élet, elsősorban az irodalom kiemelkedő alakjainak gyermekkori olvasmányélményei, a könyvvel való találkozása. Az igénybe vett források visszaemlékezések, életrajzok, naplók, irodalmi alkotások és szakmunkák. Az átfogott kor a XVIII. század végétől a XX. század elejéig tart.

LÁSZLÓ JÁKI: THE FAMILY, FAMILY BACKGROUND AND READING: EXAMPLES FROM HUNGARIAN INTELLECTUAL GREATNESS FROM CSOKONAI TO GÉZA HEGEDÜS

Based on literary sources like memoirs, biographies, diaries, literary works and professional literature of the XVIII-XX. century, the aim of this study is to illustrate what kind of literacy environment develops a love for reading. Examples are taken from the Hungarian intellectual life, first of all, the childhood reading experiences and meet the books of great writers of Hungarian literature.

A család, a családi környezet meghatározó szerepe – napjainkban jelentkező szélsőséges irányzatoktól eltekintve – aligha vitatott a gyermek személyiségének, életének alakulásában. A környezeti hatások egyike az olvasással, könyvvel való találkozás. Tanulmányunkban visszaemlékezések segítségével a családtól kapott hatásokat mutatjuk be, megjelent életrajzok, naplók és kortársak személyes közlése alapján.

Írásunk fő mondanivalója, hogy a gyermekek életében a családnak, családi környezetnek jelentős, esetenként meghatározó szerepe volt az olvasás megszeretetésében.

A családi hatás azonban – amint azt bizonyítjuk – sokféle lehet, a tiltástól, a közönyön keresztül a lelkes támogatásig. A támogatásnak – a pozitív hatásnak, a

mesétől, könyvek ajándékozásáig – számtalan változata volt. Ide soroljuk például a családi könyvtárat, a szülők olvasási igényét, könyvtár-látogatási szokásait stb.

A következtetések levonásával több szempontból is óvatosak voltunk. A gyermekkorra való visszaemlékezések sokszor pontatlanok. Óvatosságunk másik oka általánosabb érvényű. A közzétett anyagok bizonyítják, hogy a gyermeket érő hatások eltérő következményekkel jártak. A kézenfekvő, magától értetődő esetektől az érthetetlen „véletlenül” sokféle esettel találkozhatunk. Nekünk természetesen a „törvényszerűségeket” kell keresni. A bemutatott alapján tanácsot kellene adnunk arra nézve, hogy milyen családi hatások nyomán lesz valakiből irodalmat szerető, olvasó felnőtt. Be kell vallanunk, hogy ilyen tanácsokat csak nagyon nagy fenntartásokkal tudunk megfogalmazni. Mindezek alátámasztására a hazai olvasáskutatás rangos képviselőjére, három gyermek édesanyjára, Boldizsár Ildikóra hivatkozunk: „Három gyermek édesanyja vagyok. A legnagyobb gyermekünknek (leány) 12 éves koráig rengeteget meséltünk: tündérmeséken nőtt fel, mesékkel igazítottuk útba egy-egy válságos pillanatában. Úgy ment iskolába, hogy nem tudott olvasni. Olvasni szerető, folyton olvasó kamasz lett belőle. A középső gyermekünknek (fiú) 12 éves koráig még többet meséltünk: tündérmeséken nőtt fel, mesékkel igazítottuk útba egy-egy válságos pillanatában. Úgy ment iskolába, hogy folyékonyan olvasott, minden betűt ismert. Olvasni nem szeretett, sohasem olvasó kamasz lett belőle. A legkisebb gyermekünknek (fiú) szinte állandóan mesélünk, már magzatkorából rengeteg mesét ismerhet. Most hároméves. Még nem tud olvasni. Vajon melyik kamaszgyermekünkre fog hasonlítani? Olvasó vagy nem olvasó felnőtt lesz belőle?” A fenti példákban Boldizsár Ildikó azt a következtetést vonja le, az hogy „egy gyermekből olvasó felnőtt lesz, vagy sem, legalább annyira múlik a gyermekén, mint az elméleten és az elméletet követő gyakorlaton.” (1)

A fenti megfontolások alapján a bemutatott szerzőket semmilyen szempont alapján nem csoportosítottuk. Az életrajzi elemeket, a „hatásokat” általában nem elemeztük, nem értékeltük. A következtetések levonását az olvasóra bízuk.

Csokonai Vitéz Mihály (1773–1805) írói gyökereit ugyancsak a családi ősöknél kell keresnünk. Apja Nagyszombatban az orvosi iskolában tanult, s művelt, olvasott emberként tartották számon, aki gyakran próbálkozott írással. Nagyszombat után a végzett „borbély” a kálvinista Rómában, Debrecenben telepedett le. Az itt kötött házasságából 1773-ban született Mihály. A szerény anyagi körülmények ellenére a családi környezet szellemi színvonalára az igényesség volt jellemző. Mihály korán fejlődő, érdeklődő gyerek volt. A Kollégiumban már kitűnt társai közül, latin tudásával és versírói tehetségével. Tanára, Kovács József zseninek tartotta, s szerencsésnek érezte magát, hogy a tehetséges gyereket taníthatta. Művelt apja – aki Mihályt elindította az értelmiség irányába – korán meghalt, nem érthette meg, hogy fia elvégezte a hatodik osztályt, akadémista, majd író lett. (2)

Vörösmarty Mihály (1800–1885) édesapja népes családot tartott el. Anyagiakban nem bővelkedtek, de az életrajzírók szerint a fiúk az apától nemes jellemet, az anyától

„költői kedélyt” örökölték. Az apa iskolázott emberként beszélt latinul, magyar és latin könyvei ott voltak a szekrényében. Testvére szerint Mihály hajlott a magányra, de mindig volt nála könyv is. A klasszikusokat szerette. Gyulai Pál, életrajzíró szerint apja nemigen bízott rá gazdasági ügyeket, „inkább csak Jánost küldötte ki a dolgokkal. Azonban néha Mihály is utána ballagott. Atyja könyvtárából egy-egy könyvet vitt magával, leült valamelyik fa árnyékába, és olvasott; vagy kikereste a hely oly pontját, honnan a legszebb kilátás nyílt a vidékre.”(3)

Az ország oktatásügyét hosszú időre meghatározó oktatáspolitikusnak, több könyv szerzőjének **Eötvös József** (1813–1871) édesanyjának, Lilien Annának irodalmi műveltsége határozta meg gondolkodását, irodalmi érdeklődését. A hatás ebben az esetben is több volt, mint a könyv: az irodalom megismerése és szeretete. A nemes gondolkodás, a mások szenvedése iránti érzékenység, fogékonyság ugyancsak anyai örökség volt. (4)

Arany János (1817–1882) idős édesapja írástudó és mesélő kedvű ember volt. Ő vezette be a kis Jánost a magyar történelembe, ő mesélte Toldi tetteit, a szalontai Csonkatorony történetét, a bihari várromok körüli eseményeket. A zoltárokat és az olvasást is édesapjától tanulta. Az írást hamuba írt betűkön gyakorolták.

Az olvasni szerető családban a gyerek korán hozzászókkott a könyvhöz, az olvasáshoz. Első tanítója hamar felfedezte a kis János tehetségét. Nyolcéves lehetett, amikor tankönyvébe bejegyezte első versét:

Ha akarod tudni
Ez könyv kié légyen
Az Arany Jánosé
Ki sokáig éljen.

A vers végén Arany János feltüntette „Vevődött 10 Garason 1825 esztendei Őszi vásárban.”

Aranyék háza ebben az időben egy tűzvészben elpusztult, ezért nagy szegénységben éltek. Még a tankönyv megvásárlására sem volt pénzük. A kis János egy földesúr temetésén énekelt, így járult hozzá az első keresetével egy könyv vásárlásához. Ugyancsak némi pénzkeresetet jelentettek a gazdagabb emberekhez írt felköszöntő rigmusok, versek. Ha ezek nem is jelentettek irodalmi értékeket, de azért jelzik a kisgyerekek érdeklődését. Tizennégy évesen már a világirodalmat olvasta és „halomra” írta verseit. (5)

A jó anyagi körülmények között felnövő **Kölcsey Antónia** (1821–1876) az 1830-as évek végén írt naplójában többször is említi az olvasást. Német és francia könyveket nyelvgyakorlás céljából olvasott, „hogy el ne felejtsem e’ nyelveket, miket beszédbe ugy se gyakorolhatni itt, e’ tájon.” A család magyarul az akkor népszerű Athenaeum című folyóiratot olvasta. Naplójában így írt erről:

„Május 25.

Luby egy nagy csomó hirlapot küldött nekem olvasni. Ő négy hirlapot járat magának. Mamám olvassa azt előttünk, míg mi apámmal mellette ülve hallgatjuk, én varrogatva, ő pipázva.

Mamám igen szépen tud olvasni, de nagy gyakorlottságot is szerzett magának, mert igen sokat olvas, legkedvesebb mulatsága ez.” (6)

Művelt, sokat olvasó ember volt **Madách Imre** (1823–1864) édesapja, de csak tizenegy éves volt Imre, amikor édesapja meghalt. Az apa nélkül maradt öt gyermeket édesanyjuk, Majthényi Anna nevelte. A sztregovai kastély légkörét továbbra is a szellem és a tudás határozta meg. Egyértelmű bizonyíték erre, hogy a kis Imre öccsével együtt tizenegy éves korában *Literatúrai Kevercs* címen kézíratos lapot szerkesztett. Az apai, majd az anyai hatás bizonyára hozzájárult Madách további irodalmi életútjához. (7)

Mikszáth Kálmán (1847–1910) elkényeztetett, beteges fiú volt. Első irodalmi „élményei” ezzel kapcsolatosak. Mivel álmatlanságban szenvedett, apja a falu nagy mesélőjét kérte meg, hogy enyhítsen az álmatlanságon. Így a beteg gyerek meséken nőtt fel. Iskoláit Rimaszombaton nem sok sikerrel kezdte, de különösen irodalomból fokozatosan javult. Itt már aktív tagja volt az önképzőkörnek és innen egyenes út vezetett az olvasáshoz, az irodalomhoz. (8)

Korának rendkívül népszerű ifjúsági íróját, **Pósa Lajost** (1850–1914) édesanyja nevelte. Az elkényeztetett, de igen jó felfogású gyerek Rimaszombaton járt középiskolába, ahol az önképzőkörben már feltűnt sikeres szerepléseivel. Verseivel pályadíjat is nyert. (9)

Ferenczy Valér (1855–1954) rézkarcoló, festőművész figyelmét 7-8 éves korában egy német kiadású Iliász és az Odüsszeia illusztrációi ragadták meg. Később szülei könyvtárában fametszetek keltették fel érdeklődését. Ahogy később megállapította, nyilván ez is hozzájárult ahhoz, hogy „egész lényemmel festő lettem, még pedig korán, serdülő éveimben.” (10)

Benedek Elek (1859–1929), vagy ahogy emlékezetünkben él, Elek Apó, a hazai népmesei irodalom szinte egyedülálló alakja. Gyermekként a környezetében és családjában a mese mindennapos volt. Apjának mesélőkedve közismert, de a kis Elek mégis egy szemben álló zsellérházban jegyezte fel első meséjét. Így írt erről: „Ott, abban a kicsi zsellérházban hallottam az első mesét. Mondója egy növendék leányka, s nem vén banya, mint gondoljátok talán. És az első mese után kisírtam, kikönyörögtem a másodikat, harmadikat, negyediket – nem volt többé nyugalma tőlem. Hol tanulta tengersokaságát a kacagtató, lélegzetfojtó meséknek ez a leányka? Sem apja, sem anyja nem volt mesemondó.” (11)

Érdekes módon találkozott az olvasással **Gárdonyi Géza** (1863–1922). Édesapja, Ziegler Sándor Agárdon Nádasdy grófnál gépészként dolgozott, ahol a gróf felesége megengedte, hogy könyvtárát használja. Az olvasás tehát az apán keresztül jelent meg a családban. Később, amikor az apa Agárdról Székesfehérvárra került, a kölcsönkönyvtárból szerezte be olvasnivalóját. Érdekes szokássá vált a családban, hogy amit az apa éjjel olvasott, azt másnap elmesélte a feleségének. Ezt természetesen a gyerekek is hallották. Már-már humoros, de jellemzi a családi légkört, hogy Ziegler felesége, ha érdekesnek találta az elmondottakat, délelőtt tovább olvasta a könyvet. Ilyenkor megkészt az ebéd. Az ebből származó konfliktust az apa úgy oldotta meg, hogy német könyveket kölcsönzött, amit viszont felesége nem értett meg.

A kis Géza gyenge tanuló, sokat, de rendszertelenül olvasott, bár bizonyított, hogy apja odafigyelt a gyerek olvasmányaira. Erről Gárdonyi így írt:

„Már régen kellett volna nekem egy *Szertartástan*. Apámnak mondtam is sokszor, hogy kell egy ilyen című könyv, de a könyvet nem lehetett másutt megvenni, mint Miskolcon, téli időben meg nem ment Miskolcra senki se. Végre is apámnak valami csekély dolga volt Miskolcon, s nem is annyira azért, mint inkább a könyvért bekocsizott Miskolcra. Egy napba került onnan megfordulni. Én meg alig várva, hogy megvirradjon, kihúztam a párnám alól a könyvet, és olvastam.

Apám akkor már régen fenn volt. Kívülről jött be pipázva. Ahogy rám néz, s látja, hogy én valami furcsán bámulok a könyvbe, megszólal:

– Mi az, amit olvasol?

– A pápa papucsá – feleltem. Tetszik-e tudni hogy miért kell megcsókolni a pápa papucsát?

– Miért?

Olvasom a könyvből: A pápa papucsába szent ereklye van bevarrva.

Apám hozzám jön, kiveszi a könyvet a kezemből, s az ablakhoz tartva olvassa, szemöldökét összeráncolva.

Mikor elolvasta, megfordult: ment egyenesen a kályhához, és bedobta a tűzbe.”

Az érdeklődő, olvasott apának – Ziegler Sándornak a tette –, a ponyva drasztikus megsemmisítése talán hozzájárult, hogy a kisfiú felnőve a kor egyik legigényesebb ifjúsági írója legyen. (12)

Tömörkény István (1866–1917) édesapjának Szegeden kávéháza volt, így a kis István gyermekkorra nemcsak gondatlan, hanem izgalmas, érdekes is volt, hiszen a kávéházban mindig akadt látnivaló, történetek események. Nyáron egy Szeged melletti tanyán, Balástyán éltek. Itt ugyan nem volt kávéházi nyüzsgés, de helyette hallott sok-sok mesét. Nem volt jó tanuló, de hatottak rá szegedi, majd balástyai élményei.

Később a család anyagi okok miatt Makóra költözött, az itteni élet új színfoltot jelentett a már középiskolás Istvánnak. A tanulásban nem jeleskedett, de az olvasás mindig foglalkoztatta. Amikor patikussegédként meghívták patikavezetőnek, nem ezt, hanem az újságírást választotta. Tömörkény életútját a család nem közvetlenül befolyásolta, de kedvező anyagi helyzetük (Szeged), majd szegénységük idején

(Makó) olyan életformát ismertetett meg Istvánnal, ami nyitottá tette a világra. Innen egyenes út vezetett az újságíráshoz, majd az irodalomhoz. (13)

Heltai Jenő (1871–1957) édesapja, bár üzlettel foglalkozott, élete során több figyelmet szentelt a könyveknek, mint az üzletnek. Így nem véletlen, hogy a gyerekek igen korán „rákaptak a könyvekre, magyart és németet egyaránt olvastak mindent, ami éppen a kezükbe került.” Heltai már tízéves korában „nyakig ült a német klasszikusokban”. Apja gazdag könyvtárral rendelkezett, s a családi asztalnál is a fő téma az irodalom volt. Az irodalom iránti érdeklődését csak fokozta, hogy szinte naponta találkozott – pontosabban, látta – Arany Jánost. (14)

A magyar statisztika és demográfia kiemelkedő alakja, **Elekes Dezső** (1889–1965) négyéves korában tanult meg olvasni bátyáitól. Érdekes, hogy édesanyja olvasmányából Beniczkyné asszonyságot olvasta, de ez annyira nem ragadta meg, hogy később sem szerette a nőírókat. Édesapjától viszont megszerette Mikszáthot és May Károlyt. (15)

Bédy Schwimmer Rózsa (1877–1948) a magyar feminista mozgalom egyik vezetője, *A nő* című folyóirat szerkesztője, betegen született. Szülei két évtizedig küzdöttek életben maradásáért, és szenvedéseit könyvekkel enyhítették. Visszaemlékezése szerint „A sok fizikai szenvedés türelmes elviselését nagyban megkönnyítette humorérzékelem gondos ápolása. Ifjúkorom olvasmányai kizárólag ezt a célt szolgálták. A világirodalom legjobb értelemben vett humoros műveivel ellensúlyozták a fizikai állapotomból természetszerűen folyó túl komoly meditálást.” (16)

Elszegényedett családból származott **Ady Endre** (1877–1919). Édesapja iszákos útmester volt. Ady mostoha nevelőszülei – a gyermektelen Kabay házaspár – az eszes kisfiúból urat kívántak nevelni, ezért a gyereket a gyengébb református iskolából átírták katolikusba. Lajos öccse szerint bátyja még a nagybetűket sem ismerte, amikor már „rövid, de pompás, gúnyos balladát írt.” Korai irodalmi érdeklődése már ekkor jelentkezett. Elemi iskolás korában ismerkedik meg nemcsak a Bibliával, hanem Jókaival, s más írókkal, költőkkel. Iskoláit Nagykárolyban, a Piarista Gimnáziumban folytatja. Az iskolát nem szerette ugyan, de már itt formálódott irodalmi érdeklődése. Ezt bizonyítja, hogy két alkalommal iskolai lapot szerkesztett barátaival. Csak feltételezhetjük, hogy tragikus családi körülményei, Ady Lőrincnek korai halála, a mostohaszülők odafigyelése formálta, alakította Ady Endrét a korszak legnagyobbjai közé. (17)

Szabó Ervinnek (1877–1918) – a hazai könyvtárügy ismert személyiségének – szülei könyvtárában nagy és igen válogatott könyvek álltak rendelkezésére. Visszaemlékezése szerint „Így a világirodalom legjavával már akkor ismerkedtem meg, amikor társaim még az iskolai szerzőkkel vesződtek”. Szabó még iskoláskorában találkozott

Dickens filantropikus regényeivel, melynek teljes sorozata megvolt otthon. De már ekkor olvasta Schillert és Lassallét is. (18)

Krúdy Gyula (1878–1933) jómódú családban nőtt fel. Édesapja ügyvéd volt, de életrajzírója szerint a „csillogó fantáziát” édesanyától, Csákány Juliannától örökölte. Élményekben gazdag gyerekkora volt. Iskoláit Podoliniban, majd a felsőbb osztályokat Nyíregyházán végezte. Ezekben az években már újságíróként is elismerést szerzett, de apja azt szeretete volna, ha követ lesz Párizsban, anyja viszont szolgabírónak szánta. Szülei szándéka ellenére lett újságíró, író. (19)

Szabó Dezső (1879–1945) irodalom iránt érdeklődő családban nőtt fel. Ez áll önéletrírásában erről: „Családunkban egész vallásos kultusza volt a magyar irodalomnak. Ebben az egyetlen dologban még rettenetes zord és idegen apám is együtt volt velünk. Bár igen szegények voltunk: a nagy magyar klasszikusok, sőt a kor ünnepelebb költői is díszkötésben, lehetőleg képes kiadásban voltak meg. Minden karácsony, születés- és névnap új köteteket hozott a házba: anyai, testvéri vagy más dedikációkkal, melyekből a nemes pátosz ritkán hiányzott. Petőfi-kiadásunk kettő volt. Egy teljes képes kiadás a Barabás rajzaival. A másik, a család dédelgetett könyve: Petőfi verseinek 1846-ban összegyűjtött képes kiadása.

Esténként, apám hazavárásnak szomorú óráiban, lelkünk függőyei mögött nyugtalanul alvó vak rémületekkel, összebújtunk anyánk körül. Vagy ő mesélt, vagy a könyveket vettük elő. Jenő bátyám benn lakott a kollégymban, de ha ritkán otthon volt, s teljes átéléssel hozta belénk az olvasott dolgok életét. A mindennapi felolvasó Ilona néném volt, ki szintén szépen tudott olvasni. Legtöbbször verseket olvastunk, sok rövidebb vagy egy hosszú elbeszélő költeményt. Prózaolvasás ritkán volt, a regényeket vagy elbeszéléseket inkább anyám mesélte.

Csudálatos, hogy mit jelentettek nekem egész kezdő gyermekkoromtól fogva ezek a mesélések és felolvasások. Az akkori átéléseket most is egész frissességükben, egész levegőjükkal vissza tudom élni. De most sem tudnám pontosan összes elemire bontva elmondani, hogy mi történt bennem.

De mégis ma: a visszanező szemmel s későbbi hasonló nagy lelki lumpolásaim ideösszegezve, tudom, hogy ezeknek a határtalan élvezeteknek lényege: a gazdag és mohó *én*-nek korlátlan kiterjeszkedési vágya volt.

Amint látom, hogy édesanyám és testvéreim mennyi csudadolgot tudnak előolvasni ezekből a könyvekből, mindjobban vonzottak ezek a különös és titokzatos zsúfoltságú kötetek. Nappal, amikor testvéreim iskolában voltak, anyám a ház körüli dolgokat intézte, hozzájuk lopóztam, és óráig kutattam az utakat: hogyan találhatnák rá azokra a végtelenül édes dolgokra, melyeket testvéreim oly egyszerű könnyűséggel és olyan fogyhatatlan bőséggel tudnak belőlük előbányászni. A képek jók voltak hozzám: mert vagy a már hallott dolgokat mesélték el újból nekem, vagy láthatatlan újaikkal belőlem babrálták elő egy hozzájuk illő mesét, és ez végtelenül édes dolog volt. De azok a furcsa betűk ellenségesen ellenállottak.” (20)

Szabó Dezső elindulását az irodalom felé számos külső tényező segítette; ehhez a családi múlt, szülők, rokonok és a körülmények egyaránt hozzájárultak. A következtetés kézenfekvő, s bizonyítja a család meghatározó szerepét.

Móricz Zsigmond (1879–1942) visszaemlékezése szerint: esténként „édesnagyanyám olvasott, néha Laci bátyám is”. Ő egy gépjegyzéken keresztül jutott a könyv élményéhez, de nyilván hatott rá nagyszülője és bátyja példája is. „Estékre emlékszem – írja –, hogy a magas lábú asztal körül ültünk. Én meg forgattam a Clyton-Shuttleworth képes árjegyzéket és átrajzoltam a lehajtott kéményű gépeket, rostákat és ekéket. A széken csak térdelve tudtam lenni, ha az asztalon írni vagy rajzolni akartam. S így üldögéltünk nagy csendben, mi hárman vagy mi ketten, estéről estére. Édesnagyanyám szakadatlanul olvasott, vastag könyveket, pihenés nélkül, egyiket a másik után, elolvashatatlan nevű emberek laktak azokban a könyvekben, s én ámulva néztem a sárgult és piszkos oldalakat, amelyekhez még a mutatóujjammal sem volt szabad hozzáérni. Ebben az időben már belemenekült a regényolvasásba, mely neki, mint valami mámor, pótolta az életet. Én, aki még nem tudtam mi a könyv, ismeretlen kéjjel, s borzadva néztem az érthetetlen varázslatot, hogy ezekkel a pontokkal teletömött, vékony papírlapokból álló játékszeren, amiket úgy szerettem forgatni, főleg mert nem volt szabad, bűvöletes csodák laknak.

A könyv még ekkor el volt vágva az írás és olvasástól, még saját olvasásom sem hozott meglepetést [...] a nagy megütődést Laci bátyám hozta, aki rendkívül szeretett felolvasni, s órák és órák hosszáig szokott olvasni ilyen könyvekből, folyamatosan, s én nem értettem vagy alig, a francia regényeket. Magyarul beszéltek ott, de nyakatekert nevű népek, s ez annál titokzatosabbá tette a dolgot.

Dumas-t nagyon szerette a nagyanyám, s valószínűleg *Montépin Xavért*. A legelső könyv, amit megértettem valamennyire, vagy legalábbis, ami valódi bűvölettel hatott rám, a *Zarándokok útja* volt, a papéknál. S a legelső igazi tűzrakás, egész képzeletem és minden csepp vérem, felgyújtása, melyet szintén Laci bátyám olvasott fel egy téli este.” (21)

Móra Ferenc (1879–1934) nagyapja nagyon szeretett olvasni. A vásárban járva, ha kalendáriumot látott, mindjárt megvette. Az utcán még az eldobott újságpapírt is felvette, zsebre tette, s ha ráért elolvasta. Édesapja nem tiltotta ugyan fia olvasását, de azt szigorúan ellenőrizte. Felnőtt korában Móra erre így emlékezett vissza: „nem való az fiam, hogy te minden tücsköt-bogarat olvasol. Őszre, ha Isten éltet, beadlak a városi nagy iskolába, ott majd megtanítanak rá, mi való neked, mi nem. Addig pedig majd szétnézünk a padláson, valamelyik sarokban, vannak ott mindenféle szép tudományos könyvek, azokat olvasgassad. Szaladtam én a padlásra, s olyan nyaláb könyvvel mászkáltam le, hogy csak úgy nyögtem bele. Kergetett is vissza velük az édesapám: Csak egyesével fiamuram! A levest sem keverik össze az uborkasalátával meg a mákos csíkkal, hanem külön-külön esszük, nem ronthatjuk el a gyomrunkat. Elszomorodva hordtam vissza a könyveket, csak a legvastagabbat hagytam odalent. Az legalább a magyarok története volt.” Talán a nagyapa könyvszeretete, talán az apa

szigorúsága eredményezte, hogy Móra a félegyházi középiskolában már minden tárgyból jeles volt. Olvasási igényére jellemző volt, hogy hatodikos-hetedikes korában kijegyzetelte az akkor még füzetekben megjelenő Pallas lexikont. (22)

Sipka Sándor (1883–1956) szülei, sőt mindkét ágon nagyszülei is, a könyvet, az olvasást nagy becsben tartották. Az apai nagyapja a Nagyszigeti Tanyai Olvasókör tagja volt. Anyai nagyapja „még az iskola előtt felolvasta nekünk, gyermekeknek a magyar klasszikus irodalom néhány, számunkra is befogadható alapművét.” Sipka azt is említi, hogy a család nem állt egyedül az olvasás szeretetében, „mert az akkori Vásárhelyen az általam ismert, családon kívüli tágabb környezetben nem volt nagyon illő az értékes könyvet, az olvasó embert nyíltan becsmérelni. Az olvasásnak még megvolt valami általános tisztelete.”

A visszaemlékezésben érdemes felfigyelni arra a tényre, hogy a nagypapának még arra is volt gondja – ami nem jellemző minden családra –, hogy figyelembe vegye unokája életkorából adódó „befogadó” képességét. Itt kell megjegyeznünk, hogy Hódmezővásárhely könyvtárai, olvasókörei különleges helyet foglaltak el a hazai olvasáskultúra terén. (23)

Dénes Zsófia (1885–1987) értelmiségi családban nőtt fel. Nagyapja német, nagymamája francia származású volt. Ebben a családi légkörben aligha véletlen, hogy a négyéves Zsófia már mesekönyvet olvasott, és palatáblára írt. Tízéves volt, amikor édesanyja leemelte a polcra számára a *Hatszáz magyar nemzeti dal* című könyvet, s már Jókait olvasott. (24)

Tóth Árpád (1886–1928) apja, Tóth András életútja aligha nevezhető szabályosnak. Szegény családból származott inasként kezdte, de művészi ambíciókkal, szenvedések és nélkülözések után elismert, majd mellőzött szobrász lett. Debrecenben, az akkor sikeres apához bejáratosak voltak írók, újságírók, s maga Ady is. Ebben a légkörben nőtt fel Tóth Árpád, akinek első művészi ambíciói nem az irodalom, hanem a rajzolás terén jelentkeztek. A középiskolában kezdetben nem volt sikeres, de tanára, Kardos Albert, felismerte benne az írói tehetséget. Ötödikes korában belépett az önképzőkörbe. Amikor az iskola fennállásának 50 éves jubileumát ünnepli, már Tóth Árpád írta az ünnepi köszöntőt. (25)

Hevesi Gyula (1890–1970) viszonyát az irodalomhoz apjának egy véletlen vásárlása alakította. Apja soha nem olvasott, soha nem vett könyveket, de meglátott a városka egyetlen könyvesboltjában egy teljes Petőfi-kiadást. Gondolta, egy forintot még a papiros is megér. Fia e könyvben fedezte fel a forradalmi gondolatot, s a különben királyhű kispolgári család egy reggel arra ébredt fel, hogy fiuk az ágyból azt kiabálja, hogy „Akasszátok fel a királyokat.” A vers megváltoztatta Hevesi egész gondolatvilágát. (26)

Zárkózott, befelé forduló gyerek volt **Babits Mihály** (1883–1941). Érzékenységet, testi-szellemi törekenységét az édesanyjától örökölte, de szellemi fejlődésében szerepe volt édesapjának is, aki nagy tisztelője volt Vörösmartynek. Nyaranként a szekszárdi padláson nagyapja régi könyveit és folyóiratait olvasgatta. Szülei örültek fiuk szellemi érdeklődésének (igen fiatal volt, amikor első verseit írta), ugyanakkor féltették is az életkorára nem jellemző, visszavonult életformájától. (27)

Szabó Pál (1893–1970) szegényparaszt családban nőtt fel, de a család és az iskola pótolta a szerény életkörülményeket. Már iskoláskorában kritikusan olvasta olvasókönyvét, mert abban azt találta, hogy a ló fut, holott a ló nem fut, hanem vágat, kocog stb. E „kritika” ellenére első olvasmányélményei – például egy árva kislányról – emlékezetesek maradtak számára. Az olvasás igénye meghatározó lett már fiatalkorában. Életrajzából tudjuk, hogy alig várta, hogy édesapja meghozza a kalendáriumot, mert abban folytatásokban olvashatta a *Sándor Mátyást*. Kisgyermekkor után – a szegényparaszti élet kényszerű szokásai szerint – libásztor, majd mezei munkás lett. Esténként azonban olvasott, majd írt. Móricz 1930-ban a Nyugatban megjelent írását így értékeli: „Új nagy írórt küldött a falu!” (28)

Török Sophie (1895–1955) családjában nem volt könyvtár, s „nem volt szokás újságnál egyebet olvasni.” A könyvek olvasása tilos és haszontalan cselekedetnek számított, mint dologtalan emberek „léha időfecsérlése”. A gyermekkori hatások következményeit bizonyítja, hogy Török Sophie a gyermekkori tilalom büntüdatából még asszonykorában sem tudott megszabadulni. Amint írta, asszonykoromban „is ijedten ugrottam fel, mint akit rajtakaptak, ha férjem rám nyitott, amikor olvastam”. (29)

Szabó Lőrinc (1900–1957) apja mozdonyvezető volt. Érdekes, hogy a család szegénysége ellenére harmadikos gimnazista korában mosakodás közben rátalált az Olcsó Könyvtár kiadásában megjelent Szophoklész Oidipuszára. Izgatottan olvasta: „Hunyorgok, arcom beszappanozva, váltogatott fél szemmel lesem a dráma menetét, pedig a gyenge fordításban igen petyhüdtté válik a roppant lírai feszültség. Ez lehetett az egyik legelső önálló irodalmi felfedezésem.” Lőrinc a következő nyarat Tiszabecsen, a nagybátyjánál tölti, ahol „a szomszéd falusi iskola egész könyvtárát kiolvassa. „Óriási hatást tesz rám a Beöthy-féle *Irodalmi Kis Tükör*. Írók sorsát, problémáit, jellemét és harcait ismerem, sőt tanulom meg, akiknek szinte egyetlen kukkot sem olvastam még a műveiből. Eddig valósággal azt hittem, hogy a versek és regények valahogy csak úgy vannak, talán csak úgy maguktól nőnek, mint a füvek és fák.” (30)

Az erdélyi **Tamási Áronnak** (1897–1966) az irodalomhoz vezető életútját egy családi baleset alakította. Véletlenül egy pisztollyal ellőtte a hüvelykujját, ami alkalmatlanná tette a paraszt munkára. Gyógyulása után a család levelet írt egy rokonnak, akinek a segítségével felvették a székelyudvarhelyi gimnáziumba. Az élménydús falusi életben

felnövő eszes gyerek alkalmatlan lett a falusi munkára, de nagyon is alkalmas lett arra, hogy a gyermekkorában megismert, megtapasztalt életformát, az erdélyi táj szépségét műveiben megírja. (31)

Sinka István (1897–1969) életútjának szinte minden eleme ellentmond annak, hogy a többszörösen hátrányos helyzetű parasztyerek értelmiségi, sőt elismert író legyen. Esetében kedvező családi, környezeti hatásról aligha beszélhetünk. Az irodalomhoz vezető útját egy teljesen véletlen találkozás alakította.

Pásztorkodás közben találkozott egy asztalossegéddel, aki felolvasott neki egy, majd több Petőfi verset. A felolvasott vers megdöbbentő hatással volt az alig több mint tízéves kisfiúra. Visszaemlékezése szerint, amikor az asztalosinas abbahagyta az olvasást „én már nem voltam se holt, se eleven. Annyira hatalmába kerített a vágy, hogy a könyv az enyém legyen, hogy hallhatóan nyögtem.” Összeállításunk számos titkának egyike, hogy vajon az egyszerű pásztorgyerekekben milyen hatóerő működött, amikor a könyvért felajánlotta egyetlen vagyonát: egy kisbárányt. Az alku lefolyásáról érdemes Sinka visszaemlékezést szó szerint idézni: „Azt szeretnéd, ugyi? – incselkedett velem a segéd, mert látta, hogy felkavarta a könyv minden csepp véretem.

Alig tudtam eldodogni, hogy: igen.

– Nem lehet, nincs semmim ezen a könyvön kívül! – mondta szomorúan.

Elhallgattunk egy kis ideig, aztán elkezdődött az alku. Kértem, könyörögtem s már-már sírásba csaptam át, amikor eszembe jutott a bárány. A kisbárány, a Timár Sándor ajándéka, amit úgyis el kell takarítanom. Úgyis hová tegyem – gondoltam – felajánlom tehát a könyvért.

Az asztalos nem akarta elhinni, csak amikor megfogtam a bárányt, és odavittem neki.

– Hát, öcsém – mondta – ez a kis bárány nem sokat ér, de mán úgy megbolondított a könyv, akkor legyen a tied. – És ideadta.

A báránynak aztán egy szennyes zsebkendővel összekötöttük a lábát, puhán, hogy ne szorítsa s fenékkal lefelé beleültették a hátizsákba.

– No kisöcsém – szólt a vándorasztalos – mondok neked valamit. Kár, hogy itt kell elrothatnod. – És idenyújtotta erős, nagy tenyerét és lassan elballagott.”

A vándorasztalos jóslata azonban nem vált valóra. A könyv – és ezt írhatjuk csupa nagybetűvel – új fejezetet nyitott meg a gyerek életében. Visszaemlékezése szerint „teleszívta” magát Petőfi-versekkel, aminek következménye számos hátba verés lett. És itt egy jelentős „apróságra” kell felhívni a figyelmet. Gazdája nem látta meg ugyan a könyvet, de a mezítlábás kis parasztyerek személyisége a Petőfi-versek hatására megváltozott, és megesküdött, hogy költő lesz, még akkor is, „ha rámegy egész életem”. Mindez ugyan csak sokára következett be, de a könyv iránti érdeklődés megmaradt. Egy alkalommal egy elhagyott ládában „kincsekre lett”. A kincsek ugyan a kor ponyvái voltak, Sobri Jóska, Angyal Bandi, a Bastille rejtelmek és effélék. Öröme azonban határtalan, volt mit olvasnia, természetesen titokban, mert rá gondolni sem mert, hogy mi történne, ha gazdája meglátná a könyveket, ezért azokat egy árokparton elásva tartotta.

A munka, a csúfolás, a megalázás ellenére az említett Petőfi-könyv hatására író, költő, értelmiségi lett. A jóslás nem vált be, Sinka nem „rothadt” el. (32)

Veres Péter (1897–1970) gyermekkorára rányomta bélyegét, hogy – korabeli kifejezéssel – „szerelemgyerek” volt. Csúfolták, bántották, és talán éppen ezért érzékeny, sérülékeny, de ugyanakkor érdeklődő gyerekké vált. A környezete megismerésének vágya már iskolás korában jellemezte. A tanyáról bejárva, az idegen környezetben lévő iskolában jól megállta a helyét. Amint megismerte a betűket, mindent el akart olvasni. Jellemző érdeklődésére, hogy a következő osztályok tankönyveit is elolvasta. Keresztapjának könyörgött, hogy hozzon neki könyvet az „Egyletből”. A kapott könyv nem klasszikus ugyan (*A. Conan Doyle: A sátán kutyája*), de bizonyíték a kis Péter korai könyvéhségére. Családja nem lelkesedett az olvasásáért. Életrajzában írta, ha a kapott könyv „nagyon érdekes volt, nem feküdtem le, még el nem olvastam; édesanyám veszekedett is érte éjszaka, amikor felébredt, s én még égettem a lámpát.” Nehezen jutott újabb könyvekhez. A községi könyvtárban a 16 éven aluliaknak nem kölcsönöznek könyvet, az Egyletbe nem iratkozhatott be, így ismerősöktől, szomszédoktól kér könyvet, kalendáriumot, bibliát, újságot. Egy juhászbembertől kapja kölcsön *Bunyan: A zarándok útját*, s Varga tanító úrtól egy középiskolai irodalomtörténetet. Ettől kezdve mindent elolvasott, amihez hozzájutott. (33)

Németh Lajos (1901–1975) családtagjai nem voltak olvasottak, de a könyvet tisztelték. „Szombathelyi néném – írta visszaemlékezésében – egy akcióban 30 pengőért vásárolt harminc kötetes Móricz sorozatot. A még elemi iskolás Lajos végigolvasta valamennyit a *Sáraranytól* az *Erdély-trilógiáig*.” (34)

A családi környezet határozta meg **Csizmadia Imre** (1902–1986) életútját. Gyermek-kora élményeiről így számolt be önéletrajzi regényében: „Öregatyám nagyon szeretett olvasni. Mindig volt a kanapén az ágyhoz közel 5-6 kisebb nagyobb bekötött könyv, volt közöttük képes is. Ezek „köri könyvek” voltak. Öregatyám tagja volt a Polgári Olvasókörnek, és így, kéthetenként az István mindig hozott onnan könyveket. Egy részüket kivitték a tanyára, más részüket öregatyám és néha öregszülém olvasta. Este lefekvés előtt oda kellett vinni a csizmahúzó kutyát az ágy alól a karosszékhez, amelyen öregatyám ült, meg kellett nyomnom a csizma orrát, aztán visszavinnem a kutyát a helyére. Öregatyám levetkőzött, karosszéket állított az ágy elé, két könyvet tett a székre, meg a pipáját, dohányzacskóját. A petróleumlámpát is a székre tette, lámpaernyőnek ollóval kerekre nyírt papirost tett a lámpaüvegére. Lefeküdt, az orrára helyezte a pápaszemét, és olvasott, sokszor éjfélig is.” Természetesen ebben az esetben sem tudjuk, hogy a kis Imre örökölte nagyszüleitől az olvasás szeretetét vagy „hozzászokott” az olvasáshoz. Tény azonban, hogy igen hamar olvasó gyerek lett belőle. Erről így írt: „Én is szerettem a könyveket lapozgatni és a képeken gyönyörködtem. Másodosztályos koromtól kezdve este, miután a leckémet megtanultam, megengedték, hogy lefekvés előtt egy félórácskát olvassam,

nézegethessem a könyveket. De a félóra hamar letelt, és már hallatszott is öregszülem figyelmeztetése: Gyerék, a cigénygyerékek citerázzák az iccakát, léfeküdni má, mer' régerre nem ibrecc föl. És én fájó szívvel szót fogadtam.” (35)

Illyés Gyula (1902–1983) irodalommal való találkozása a nagyszülőknél kezdődött. Illyés anyai nagymamáját „lángelmének” tartotta. A *Puszták népében* így emlékezett vissza nagyszüleinek az olvasáshoz való viszonyára: „Lapot is járattak, azaz jártak érte, minden második hét szombatján a szomszéd falu református papjához, aki pár tojásért odaadta nekik az összegyűjtött újságokat.

A napilap előbb az *Egyetértés* volt, melynek lepedő nagyságú példányaival kitűnően be lehetett fedni a kaptárak üvegét, aztán – a pap nagy híve volt Bartha Miklósnak – a Magyarországnak. Ki emlékszik a *Képes Családi Lapok*-ra? És a *Háziasszonyok Lapja*-ra? Tele volt velük a padlás évfolyamok szerint, házilag bekötve a szerkesztőség könyvkötő-leckéinek alapján. Én még tudom, ki volt Prém József. Ha a harmadik faluban valaki könyvet vásárolt, nagymama két nap múlva már értesült róla s addig mesterkedett, míg tojásszedők és rongyszedők közvetítésével, akikkel különben nagy barátságot tartott fenn”. Illyés Gyula a negyedik elemi osztály befejeztével a „pályaválasztás” előtt állt. Apja nem gondolt a gyerek továbbtanulására, de a nagymama támogatókat keresett a gimnáziumi továbbtanulásra. A 10 éves Gyulát végül beiratták az ötödikes elemibe. E korszakáról így írt. „Búbanatomban fejemet a könyvekre adtam, rövidesen az imakönyvekre. Két nagyanyám annyira ellentétes vére ütött ki egyszerre rajtam: rajongó vallásosságba s ugyanakkor olvasási dühbe estem. Széket állítottam a szűk kis ablak elé, s rátérdepelve órák hosszat bújtam a szentek életét, míg a szürkületben az orommal súrolt betűk táncolni nem kezdtek...” (36)

Gyenge tanulmányi előmenetele miatt maradt ki a középiskolából **Gelléri Andor Endre** (1906–1945), de könyvek között nőtt fel. Apja ágya mellett toronymagasan álltak a könyvek. Valószínű, mindez hozzájárult, hogy 1924-ben jelent meg első novelláskötete. Könyve – Móricz Zsigmond és Füst Milán pártfogásával – a Nyugat pályázatának nyertese lett. Élete arra is példa, hogy az iskolai tanulmányok nem mindig jelzik előre a tehetséget. (37)

Borsos Miklós (1906–1990) édesapja természettudományos könyveket olvasott. A kis Miklóst ezek a könyvek nem érdekelték. Később édesapja új házasságot kötött, és az új asszony könyvei között tizenöt éves korában rábukkant *Lyka Károly: A művészet könyve* című munkájára. A könyv teljesen megváltoztatta érdeklődését. Abba hagyta a futballozást és szünet nélkül olvasott. Apja új feleségének köszönhetően érdeklődése teljesen a művészet felé fordult. (38)

A félárván maradt **Kovács Mátét** (1906–1972) nagyapja nevelte fel. Életrajzírója szerint „Különös parasztember lehetett, mert szép kis könyvtárat gyűjtött össze;

könnyű elképzelni, hogy élénk eszű unokája nála kedvelte meg az olvasást, és kötelezte el magát a szellem világa mellett.” A különös nagyapa könyvtárából egyenes út vezetett az egyetemre, majd egy párizsi ösztöndíjon keresztül egy nagyon gazdag tudományos életúthoz. (39)

Zelk Zoltán (1906–1981) édesapja szenvedélyes olvasó volt, de nem valószínű, hogy ez hozzájárult Zelk Zoltán életének alakulásához. Édesapja naponta megvette *Az Estet*, minden héten az *Érdekes Újságot*, s a soros Nick Carter-füzetet. „Ami olvasni-valót reggel az ágya mellett, a földön találtam, én is átböngészttem már első elemista koromban.” (40)

A nagymamája tanította meg olvasni **Wass Albertet** (1908–1998). Önéletírásában így számolt be erről: „Az olvasás mesterségére Nagyanyám kezdett tanítani újságból, amit a posta hozott ki Szamosújvárról hetenként kétszer. Rámutatott a kötőtűjével egy betűre és azt mondta, »a«, mond utánam: »a«, úgy, na most itt a plajbász. Keres meg minden »a« betűt ezen a lapon és húzd keresztül plajbásszal. Minden tíz betűért kapsz egy rézfillért. De ha csak egyet is kihagysz közben, nem kapsz semmit és előről kezdheted az egészet. Érted?” Nem értettem, de próbáltam megkeresni az »a« betűket. Találtam is néhányat megmutattam Nagyanyámnak. Megvan már a tíz? megnézte a munkámat és megcsóválta a fejét. Nézd meg – mondta – de ha lenne az sem számítana. Itt is kihagytál egyet; ni. Amott is. Kezdd előről, egy sorral lentebb.” Lehet, hogy e „plajbász” is hozzájárult Wass Albert írói teljesítményeihez? (41)

Fejtő Ferenc (1909–2008) Széchenyi-díjas történészt, publicistát édesapja „irányította” a klasszikusok felé. Az irányítás sikeres lehetett, mert Ferenc már első elemista korában Petőfi stílusában verset írt. (42)

Takáts Gyula (1911–2008) Kossuth-díjas költő, műfordító olyan családban nőtt fel, ahol az olvasás szerves része volt az életnek. Öregapjának és édesapjának sok könyve volt. „Megszokta”, hogy a lakás bútorzatának része a könyvtár, s mivel vizuális típus volt, megkereste azokat a könyveket, melyekben képekre bukkant. „S mivel édesapám történelemtanár is volt, gyakran találtam ilyen témájú illusztrációkat. Mikor még olvasni sem tudtam, fantáziámat ezek úgy csigázták föl, hogy az ábrázolt jelenetekhez csináltam történelmet.” (43)

Hegedüs Géza (1912–1999) a hazai művelődéstörténet ismert képviselője; a családjában már gyermekkorától olyan hatások érték, melyek bizonyára hozzájárultak ahhoz, hogy korának igen művelt írója, filozófusa, egyetemi oktatója legyen.

A gyermekkori élményei között az olvasás szempontjából is meghatározó esemény volt, hogy egy a szüleivel tett ausztriai nyaralás során balesetet szenvedett. Ez kizárta a további sportolás lehetőségét. Egy interjúban erről így számolt be: „Én az olvasásban találtam meg még a sportolás gyönyörűségét is.” Betegsége miatt a többi yerektől eltérően, amikor hazaérkezett az iskolából, hosszú ideig feküdnie kellett.

És ott kínálkozott a könyvszekrény minden „örömlehetőségével”. Életének ebben a szakaszában – tehát betegsége idején – olvasta Endre Zoltán *Világtörténelmünk* című, hatkötetes könyvét. Ennek hatására határozta el, hogy történelemtanár lesz. Ahogy visszaemlékezésében írta, „szüleim akkor elismerően mosolyogtak, annál jobban meghökkentek, amikor nyolc évvel később, az érettségi után valóban bölcsésznek akartam menni, történelem szakra. Végül úgy egyezett ki a bennem lángoló történelem szenvedély és az apai józanság, hogy menjek jogásznak, de közben vegyek fel annyi történelmi kollokviumot a bölcsészkaron, amennyihez csak kedvem van. Ezt a kapcsolást az akkori egyetemi rendtartás lehetővé tette. Így alakult aztán későbbi éveimben, hogy összekapcsoltam a jogtudományt a középkori történelemmel, és az Árpád-kor büntetőjogáról írt disszertációm alapján kaptam doktorátusomat. Ez volt az első könyvem, amely 23 éves koromban jelent meg; az egyetem adta ki.”

Írásunk bevezetőjében azt ígértük, hogy kerüljük a következtetések levonását, itt azonban mégis megtesszük. Elgondolkodtató, mi lett volna:

- ha nem történik baleset,
- ha ez nem akadályozza meg a sportolást,
- ha nem kerül kezébe a hatkötetes világtörténelem,
- ha édesapja belenyugszik fia döntésébe stb.

A hatásokból a leegyszerűsített következtetések levonása azonban már csak azért sem egyszerű, mert mint ahogy az alábbiakban olvashatjuk, nem csak kereskedő szülők, hanem a nagyszülők, a dédszülők is művelt, igényes „olvasó emberek” voltak.

Másutt Hegedüs Géza a családi hatásokról a következőket írta:

„A könyvek mindiglen is természetes környezetként vettek körül. A szüleim nem voltak úgynevezett értelmiségiek: apám kereskedő volt, olykor papírkereskedés tulajdonosa, élete nagyobb részében nagy papírkereskedelmi vállalatok közmegbecsült szakértő alkalmazottja. Apai elődeim, nyomon követhetően a XVIII. századig, nagyváradi kisiparosok, kiskereskedők, de elvéve akadt a familiában újságíró és tanár is. Anyám is kereskedőember lánya volt, az elődei, rokonsága is javarészt kereskedők (és többségükben éppen papírkereskedők) voltak, bár itt-ott a rokonságban nagyhírű tudósok mutattak a szellem tágasságai felé – hiszen az anyai családfán szerepelt előbb Goldziher Vilmos, a magyar szemészet egyik megteremtője, majd Goldziher Ignác, az orientalisztika világtekintélye, s rajtuk kívül is még néhány professzor az utóbbi másfél század hazai tudomány történetéből. A tudásnak, a műveltségnek tehát eleve tekintélye, varázsa volt otthon, és szüleim maguk is a kereskedőréteg átlagához képest művelt és szenvedélyesen olvasó emberek voltak.

Otthoni üveges könyvszekrényeinkben szinte geológiai rétegekként lehetett megkülönböztetni négy nemzedék ízlését: a dédszülőktől örökölt gótbetűs Goethe-, Schiller-, és Heine-sorozatokat, a magyar klasszikusok első kiadásait, köztük például Vörösmarty *Két szomszédvárának*, Arany *Toldijának*, néhány Jókai-regénynek legkorábbi példányait; ezekre rétegződött a nagyszülők sok-sok magyar, német és a magyarra vagy németre fordított ókori meg francia és angol könyve; majd szüleim

ízléséről és irodalmi érdeklődéséről tanúskodó remekíró-sorozatok, modern regények, lexikonok, magyar- és világtörténelmek és valamennyi valamirevaló magyar költő „összes költeményei”, mert az apám is, anyám is a mindennapi prózaeledel mellett kifejezetten szeretett verseket olvasni.

Ezzel a három réteggel találkoztam kisgyermekkoromban, és azután ezekre rétegződött lassú évek alatt az én érdeklődésemet jelző antikvitástól az avantgárdig ívelő mindenféle történelmi, filozófiai, irodalomtörténeti, szépirodalmi próza és vers magyarul, latinul és franciául.” (44) A fentiekből könnyen levonhatjuk azt a tanulságot, hogy a nagy műveltségű Hegedüs Géza „vérében” volt az olvasás igénye, szeretete. De amint azt a bevezetőben említettük, a következők levonásával vigyázni kell, hiszen amint több helyütt olvashattuk, számos olyan példait is találtunk, ahol a fenti optimális családi körülmények teljesen hiányoztak.

Összeállításunk egyértelműen bizonyítja, hogy a szűkebb vagy tágabb családi környezet – melynek jelentősége sajnálatos módon csökkent az elmúlt két évszázadban – sok esetben meghatározó volt az olvasás iránti igény kialakulásában.

Hogy később kiből, mikor és hogyan lett olvasó, ezt összeállításunk végén sem tudjuk, de abban bizonyosak vagyunk, hogy a pesszimista jóslatok ellenére igaza volt Illés Endrének, aki negyed évszázaddal ezelőtt fogalmazta meg, hogy töretlenül hisz az olvasás jövőjében, mert „a könyv a folytonosság, a maradandóság, a megújhódás biztosítója. Nélküle a gondolat minden építménye csak egy parányi térfogatban, a pillantásban, az elhangzó versben élne, s utána elfoszlna.”

IRODALOM

1. Boldizsár Ildikó (2006): A foci és a hétféjú sárkány. In: Fenyő D. György (összeáll., szerk.): *Kiből lesz olvasó. Ötletek, módszerek szülőknek, pedagógusoknak.* 2006. Bp. Animus. 15–16. p.
2. Bertók László (1973): *Így élt Csokonai Vitéz Mihály.* Bp. Móra. 15–16. p.
3. Gyulai Pál (1887): *Vörösmarty életrajza.* Bp. 1887. 16. p.; Balázs Mihály: Vörösmarty Mihály. In: Szabó Ödönné (szerk.) (1977): *Írók, képek. Írók, költők gyermek- és ifjúkora.* Bp. Tankönyvkiadó. 395–403. p.; Bertók László (1977): *Így élt Vörösmarty Mihály.* Bp. Móra. 30–32. p.
4. Balázs Mihály (1998): „Hol jártál iskolába?” *Tíz magyar író gyermek- és ifjúkora.* Bp. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. 105–124. p.
5. Balázs Mihály (1998): *Hol jártál iskolába? Tíz magyar író gyermek- és ifjúkora.* Bp. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.; Hegedüs András (1957): *Arany János a katedrán.* Bp. Tankönyvkiadó. 145–146. p.
6. Gábor Júlia (vál., gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta) (1982): *Kölcsey Antónia naplója.* Bp. Magvető. 38–39. p.

7. Balázs Mihály (1998): „*Hol jártál iskolába?*” *Tíz magyar író gyermek- és ifjúkora.* Bp. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. 209-231. p.
8. Rejtő István (1959): *Mikszáth Kálmán a rimaszombati diák.* Irodalomtörténeti Füzetek 27. Bp. Akadémiai. 50–51. p.
9. Vass Mátyás: Pósa Lajos rövid életrajza. *Magyar Paedagogia Szemle*, 1890. 4.
10. Kőhalmi Béla (1937): *Új könyvek, könyve. 173 író, művész, tudós vallomása az olvasásról.* Bp. Gergely R. Könyvkereskedése. II. 125–127. p.
11. Kőhalmi (1937) 122–123. p.
12. Gárdonyi Géza (1969): *Szüleim gyémántja. Önéletírások, elbeszélések.* Bp. Móra.; Nagy Andor (szerk.) (1963): *Emlékkönyv Gárdonyi Géza születésének 100. évfordulójára.* Eger. Városi Tanács.
13. Gyalui Farkas (1902): *Legkedvesebb könyveim.* Bp. Singer és Wolfner. 147–148. p.; Balázs Mihály: Tömörkény István. In: *Írók, képek...i.m.* 349–357. p.
14. Balázs Mihály (1989): *Forrásvidék. Írók, költők gyermek- és ifjúkora.* Bp. Tankönyvkiadó. 102–103. p.
15. Kőhalmi (szerk., bev.) (1918): *Könyvek könyve. 87 magyar író, tudós, művész, közéleti ember és kiadó vallomása kedves olvasmányairól.* Bp 106. p.
16. Uo. 69-70.p.
17. Uo. 81-82. p.
18. Uo. 206-207. p.
19. Fényi András (1977): Krúdy Gyula. In: Balázs Mihály – Vati Papp Ferenc im. 209–211. p.
20. Szabó Dezső (1996): *Életem, születéseim, halálaim, feltámadásaim.* Bp. Püski. 21–23. p.
21. Móricz Miklós (1959): *Móricz Zsigmond indulása.* Bp. Magvető.; *Móricz Zsigmond és Debrecen. Emlékkönyv.* Bp. 1945. 291. p.; Kiss Tamás (1979): *Így élt Móricz Zsigmond.* Bp. Móra. 22., 37–38. p., Móricz Zsigmond (1982): *Erkölcsi sarkantyú.* Bp. Szépirodalmi. 424–425. p.
22. *Móra Ferenc ifjúkori versei Mezősi Károly tanulmányával.* Kiskunfélegyháza. Városi Tanács. 1978.
23. Sipka Sándor (2007): A könyvtár a „vásárhelyiség” szép intézménye. A könyvtár az igazi barát. In: *Gondolatok a könyvtárról.* Hódmezővásárhely. 91. p.
24. Dénes Zsófia (1985): *Ami a százból kimaradt.* Bp. Gondolat. 23. p.
25. Balázs Mihály (1989): *Forrásvidék. Írók, költők gyermek- és ifjúkora.* Bp. Tankönyvkiadó. 1989. 337–339.p.
26. Hevesi Gyula (1959): *Egy mérnök a forradalomban.* Bp. Európa. 13–15. p.
27. Balázs Mihály (1996): *Szülföld és iskola. Írók, költők gyermek- és ifjúkora.* Bp. Korona. 26–29. p.
28. Szabó Pál (1973): *Életem, emlékeim, találkozásaim.* (Válogatta és szerkesztette Dorogi Zsigmond). Bp. Minerva. 198. p.; Szabó Pál (1971): *Nyugtalan élet.* Bp. Szépirodalmi.
29. Kőhalmi Béla (1937) 7. p.
30. Szabó Lőrinc (1984): *Könyvek és emberek az életemben.* Bp. Magvető. 635. p.

-
31. Taxner Tóth Ernő (1973): *Tamási Áron*. Bp. Gondolat. 15–17. p.
  32. Sinka István (1989): *Fekete bojtár vallomásai*. Bp. Püski. Debrecen. Csokonai.
  33. Veres Péter (1937): *Számadás*. Bp. Révai Testvérek. 19–22., 45–46., 62. p.
  34. Nádor Tamás (1986): *Ex libris*. Bp. Gondolat. 305. p.
  35. Csizmadia Imre (1982): *Pirkadattól delelőig*. Bp. Magvető. 190–192. p.
  36. Illyés Gyula (1964): *Puszták népe*. Bp. Szépirodalmi. 227–229., 232–233.p.
  37. Gelléri Andor Endre (1967): *Egy önérzet története*. Bp. Szépirodalmi. 624. p.
  38. Nádor Tamás (1986) 49–50. p.
  39. Bényei Miklós (2005): *Kovács Máté*. Bp. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. 8. p.
  40. Balázs Mihály; Zelt Zoltán. In: Szabó Ödönné (szerk.) (1975): *Írók, képek II. Írók, költők gyermek- és ifjúkora*. Bp. Tankönyvkiadó. 321–322.p.
  41. Wass Albert: *Voltam*. Bp.2005. 29. p.
  42. Kőhalmi (1937) 122–123. p.
  43. Nádor Tamás (1986) 421–422. p.
  44. Hegedüs Géza (1978): *Az olvasás gyönyörűsége*. Bp. Móra.; Sebők Zsigmond (1980): *Hegedüs Géza. Arcképvázlatok. Száz magyar író*. Móra. 172–174.p.; Nádor Tamás (1986) 455–456. p.

JÓKAI IDŐSZERŰSÉGE

I. rész

ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

Jókai Mór (1825 – 1904), nemzeti irodalmunk központi alakjának megítélése az irodalomtudományban indokolatlanul negatív. Jókai életművének lefokozása a tudományban jórészt előítéleteken nyugszik. Ez az előítéletes felfogás a tudomány területéről leszivárgott a közoktatásba. Jókai háttérbe szorult a Nemzeti alaptantervben, és az érettségi tételek közül is kimaradhat. A tanulmány célja ezen előítéletek cáfolása, bemutatva Jókai írásművészetének értékeit a következő témákban: 1. a romantika és a realizmus kérdése, 2. történelmi múltunk regényeiben és elbeszéléseiben, 3. retorikai műveltsége, 4. stílusművészete, 5. társadalomképe és általános megítélése.

ANNA ADAMIK JÁSZÓ: JÓKAI'S MODERNITY. PART I.

Mór Jókai (1825-1904), who is a central figure of Hungarian literature is gratuitously underestimated in literary science. The degradation of his life-work in literary science rests on prejudices. This kind of degradation of literary science gradually infiltrated public education. Jókai is relegated to the background in the National Curriculum, and can be omitted from the examination for GCE. The aim of this study is to refute the prejudice, describing the worth of his literary work in the following topics: 1. Question romantics and realism, 2. Hungarian history in his romans and short stories, 3. rhetorical education, 4. as a master of style, 5. his image of society and generally received opinions of him.

Nagyon fáj Jókai lefokozása a Nemzeti alaptantervben (Nat). Sért mint egyént, mert kizárják egyik kedves szerzőmet, sért mint közösségi embert, mert megfosztják a fiatalságot nemzeti múltunk nagy krónikásától. Előítéletek alapján. Az előítéletek pedig több helyről is származnak. Elsősorban „felsőbb körökből”, a „tudomány” fellegvárából, azután lassan-lassan leszivárogtak az „alsóbb körökbe”, a tanártársadalomba. Ezekkel az előítéletekkel szeretnék most leszámolni, abban a reményben, hogy talán meg lehet fordítani a közelekedést.

Jókai regényírói módszeréről hosszasan ír Nagy Miklós a „spenót”-ban (*A magyar irodalom története*. IV. Szerk. Sőtér István, Akadémiai K. 1965, 314. kk.), címszavakban a következőket: művészete a romantika és a realizmus sajátos ötvözete; fogalommá vált heroszai kivételes testi-lelki tulajdonságokkal vannak felruházva, egyszerű, néhány vonásra redukált lelki életet élnek; arcképcsarnokából nem hiányoznak a realiztikus figurák sem; anekdotizmusát már-már a tervszerű kuriózumkeresés jellemzi; írói világának mindvégig középpontjában áll a mese; jelentős szerepet kap műveiben a bűnügy, mint általában a romantikában; párhuzamos meseszálakat sző; a meseszálakat nagy tömegjelenetekkel fogja egybe; regényei általában néhány esztendőttől ölelnek fel; regényeinek terjedelme fokozatosan növekedett.

Ezek a megállapítások átmentek a tankönyvekbe, a Jókai-életművet meglehetősen sablonosan tanítottuk annak idején az 1970-es években, és valószínűleg sablonosan tanítják ma is, némi elnéző szelídséggel: jó-jó, ő volt a nagy mesemondó, de nem igazi nagyság, mert akkor írt romantikus műveket, amikor Balzacék már megteremtették a realizmust, a nagy oroszok a lélektani regényt, és a dezillúzió volt divatban. Életművét mindig valamilyen más platformról kritizálták, bizony preconcepciósan – Gyulaitól és Péterfytól kezdve máig –, és soha nem tekintették őt annak, ami: sajátos világot teremtő, sajátos stílust teremtő, utánozhatatlan zseninek. Utolsó korszakát hanyatlásnak ítéli szinte minden kézikönyv, pedig ez volt a kísérletezés kora: öreg fejjel is képes volt megújulni.

Olyannyira lefokozták mára Jókait, hogy a legújabb Nat-ban már nem is kell egész életművét tanítani annak az írónak, aki – többek között – az angol Viktória királynő kedvenc szerzője volt, akinek regényeit, elbeszéléseit egy évszázadon át élvezték az olvasók. „Széles olvasóközönséget nevelt” – írja az *Új magyar irodalmi lexikon* (II, 911.), és ez hihetetlenül nagy érdem, főleg a mai, nem olvasó világunkból szemlélve. (Hadd jegyezzem meg, hogy két teljes évig tanítottam az Egyesült Államokban amerikai, nem magyar, diákokat magyar kultúrára, s Jókai volt a kedvencük, elolvasták összes, angol fordításban elérhető regényét! Miért? Mert nem kaptak előtte tanárunktól fanyalgó, előítéletes kritikát.)

Jókai nemcsak a Nat-ban van háttérbe szorítva, hanem még az érettségi tételekből kimaradhat, mivel a harmadik kategóriában szerepel a pályaművek és a portrék mögött, kihagyható szerzőként – tegyük hozzá – Zrínyivel együtt. Ezt a besorolást a diákok úgy véleményezik, hogy harmadrangú szerző (nekem is elmagyarázták a tavasszal idei érettségizők).

Jókai lefokozása látványosan tükröződik a legújabb irodalomtörténeti összefoglalásban, melyet a változatosság kedvéért „paradicsomnak” kereszteltek el (*A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig*. Szerk. Szegedy-Maszák Mihály és Veres András. Gondolat K. 2007.), s mely nem összefüggő irodalomtörténet, hanem tanulmánygyűjtemény. Jókairól két fejezet szól, az egyik elbeszéléseiről a „szabadságharc és az összeomlás hónapjairól”, a másik akadémiai székfoglalójáról. Ezek alapos tanulmányok, de mégiscsak Jókai életművének egy-egy kis szeletét mutatják be, talán két-három százalékát. Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Jókaival

manapság nem sokan foglalkoznak az irodalomtörténeti berkekben. Igaz, az utóbbi évtizedben némiképp változott a helyzet (az újabb tanulmányokra később utalok), de ez a változás nem tükröződik sem a tantervben, sem az érettségi követelményekben.

A következő kérdéseket szeretném tárgyalni: 1. a romantika és a realizmus kérdése, 2. történelmi múltunk regényeiben és elbeszéléseiben, 3. retorikai műveltsége, 4. stílusművészete, 5. társadalomképe és általános megítélése.

A ROMANTIKA ÉS A REALIZMUS KÉRDÉSE

Nagy Miklós azt állapítja meg az akadémiai irodalomtörténetben (a „spenótban”), hogy művészete a romantika és a realizmus sajátos ötvözete. Általában inkább romantikus szerzőnek tartják, Rónay László szerint a „romantikus regényírás valóságos divatját teremtette meg” (Erkölc és irodalom, *Vigília*, 1994, 161.). Érdekes lehet számunkra, hogy maga Jókai hogyan nyilatkozott erről a besorolásról.

Az Utazás egy sírdomb körül (1889) című önéletrajzi írása felesége elsiratása, ahogy mai pszichológiai kifejezéssel mondanánk: a gyász, a megrázkódtatás „feldolgozása”. (Laborfalvi Róza 1886-ban hunyt el.) Ekképp ír feleségéről: „Rám nézve nemcsak szerető hitves volt az, akit elvesztettem, hanem egész valóm kiegyesítő része, ami az én jellememben hiányzott, megvolt az övében, s azt kölcsönadta; ő volt jellememben az acél. Őtöle jött költői munkálkodásomhoz a világosság és a melegség.” (Az *Utazásról* és erről a visszaemlékezésről nem ír a *Jókai szerelmeiről* szóló könyv: *Rózától Belláig*, szerk. Kelecsényi László, Holnap K. 2002.) Jókai a vigasztalódásra az utazás gyógyító hatását használta, talán azért, hogy az élmények elnyomják szomorúságát. Ezért a könyv második fele útleírás. Leányával Bécsbe utazott, a szálláshelyen pedig a következő történt:

„Azután elköltjük az egyszerű vacsorát, s hogy jobb legyen az álmodom, lefekvés előtt a magammal hozott olvasmányt előveszem, gondolva, hogy ezen csak elálmosodom. Szépműtani értekezés: Haraszi műve a »realisztikus regényirodalom«-ról. Azt hiszem, ez majd elálmosít: de az ellenkezőt tette velem. Figyelmemet egészen lekötötte. Kényszerített a vitatkozásra. Képes lettem volna reggelig fennmaradni fölöttem. A kályhában újra felszítottam a tüzet; s ismét nekiültem a végtől végig érdekes olvasmánynak, mely hatalmasan kidömböritja a realisztikus regényirodalom műalkotását, úgyhogy annak minden hibái kifelé fordulnak, majd meg széjjel-szedi darabokra, belepillantatva annak legbelsőbb zsigereibe. Az ember a boncoló teremben hiszi magát.

Végül aztán, midőn a mű szerzője engem is fölemlít, mint »nagy idealistánkat«, ez végképp elvette a szememről az álmodot; úgyhogy amint a gyertyát eloltottam, s a szemem lehunytam, akkor is kénytelen voltam az olvasott tárggyal foglalkozni.”

S ezután egyetlen hatalmas bekezdésben, nem minden indulat nélkül, ömlik a szó:

„Hát miért volnék én idealista? S miért volnának realisták csak azok, akik Balzac és Zola iskolájához tartoznak? Hiszen igaz, hogy furcsa dolgokat is írtam össze, amelyeket csapongó képzelet hozott élém; de a munkáim összes tömege egy egész nemzet népeletét igyekszik híven, a valótól ellesetten visszaadni. Én egész hajlamom szerint realista író vagyok, s azt mondom, hogy ilyen a valódi élet. Csak egy különbség van közöttünk. Megmondom, hogy mi? Én ezer ember közül, akinek az élettörténetét ismerem (pedig annyit ismerem), találtam ötven olyan alakot, aki képviselője volt a rossz szenvedélyeknek; de találtam ötszázat olyan, akinek jelleme a mindennapin felül emelkedett. Hátha az ötvennek történetét írtam volna meg csupán, most magasztalnának, hogy milyen derék realista író vagyok; de mert azok mellett a többséget alkotó magasabb jellemeket választottam vezéralakokul, azoknak a történetét vettem tanúságu: azzal szidnak, hogy idealista vagyok. Én nem tagadom el a regényírónak azt a jogát, hogy az élet árnyoldalait élethűen részletezve csoportosan adja az olvasó elé; de követelem, hogy az élet fényoldalai is el legyenek fogadva realizmusnak. Hát csak a korcsmai dulakodás képe jogosult faj; a csatátér leírása már nem az? A részeg, a kéjenc csak a valódi emberalak? A hős, a mártír már csak képzelet? A városok szennye, a kloakák förtelme, a lebukok maszatja csak a realizmus? A virágos mező, a háborgó tenger, a falusi magány már csak idealizmus? A kéjvágy, az állati ösztön a valódi emberi attribútum; az erény, a hűség csak tettetett külmáz? Minden asszony, leány, ifja, véne, szépe, rútja veszendő és esendő, csak a kísértés, a csáb alkalmá jöjjön elébe? Ez az igaz? Nincsen erény? Ha van, bolond, aki tartja? De hát aki ezt állítja, az nem ismert-e soha anyát, feleséget, leányt? El tudja-e ítélni saját szülőit is? Akik par excellence realistáknak szeretik magukat hívatni, erőszakosan kiválogatják a társadalomból a romlott kivételeket, alakokban úgy, mint helyzetekben: s azokat csoportosítják mesterségesen; hanem azért, mert híven van leírva, a kórház, a fegyenctelep, a tébolyda nem képviseli az igazi világot. Nekem a világ szebb fele jobban tetszik, de azért nem vagyok idealista.”

Elgondolkodtató Jókai önjellemzése, kulcs életszemléletéhez, regényeiéhez. (Zárójelben jegyzem meg, hogy Nagy Miklós idéz ebből az indulatkitörésből egy részletet, példaként arra, hogy az idős Jókai nem szerette se Zolát, se Balzacot [Akik par excellence ... nem vagyok idealista]. Ennek az önjellemzésnek azonban egészében más a mondanivalója. Vö. Nagy Miklós: Jókai Mór. *Arcok és vallomások*. Szépirodalmi K. 1975, 223.)

Ehhez a gondolatmenethez kívánczik a herosz-problematika. Kik Jókai heroszai? A Baradlay fiúk, maga Baradlayné, a Lenkey-század katonái, azután Garanvölgyi Aladár, Berend Iván, Tatrangi Dávid, mindenekfelett Szentirmay Rudolf, Kárpáthy Zoltán, Wesselényi Miklós. Jókai reformkori vezéregyéniségekről mintázta őket, Szentirmayt Széchenyiről, Baradlay Ödön emlékeztet Kossuthra (gondoljunk a megyegyűlésen való megjelenésére és hallgatóságára tett hatására). Az irodalom világából Jenőy Kálmán is herosz, a meg nem értett Katona József, a debreceni kollégiumból kicsapott Csokonai és az irodalomszervező költő, drámaíró Kisfaludy Károly alakjából van összegyúrva. (Kisfaludy Károly nem szerepel a Nat-ban! Egyáltalán nem! Katona József pedig kontextusából kiszakítva a dráma

témakörbe van beszuvasztva.) Ma, „völgyben ülő” korunkban nem tudjuk elképzelni, hogy ezek az emberek olyanok voltak, ahogyan Jókai jellemezte őket? „Egyszerű, néhány vonásra redukált lelki életet élnek” – írja a „spenót”, s azután ez a megállapítás visszaköszön a pedagógusi közvélekedésben. Az tehát, aki hűségese a feleségéhez és a családjához, aki egy célra, a haza felemelésére teszi fel az életét, redukált lelki életet él?

Egy 2014-es író-olvasó találkozón Jókai Annát kérdezte a publikum olvasmányairól. A névrokont, Jókait említette első helyen, s hozzátette: Nem lehet elhinni, hogy Wesselényi egy kis csónakban egymaga mentette az embereket a pesti árvíz idején? Nem lehet elképzelni, hogy voltak ilyen kiemelkedő egyéniségek a magyar történelemben? Nem lehet elképzelni, hogy az volt a való, a realitás, amit Jókai leírt?

Egy amerikai retorikus a közzsférát és a privátszférát elemezve azt írja az 1980-as években, hogy az emberek inkább egyéni érdekeikkel törődnek, és nem a köz érdekeivel (Martha Cooper: *Analyzing public discourse*, Waveland Press, 1989.). Lehetséges, hogy ez a viselkedés jellemzi mai világunkat is, az elmúlt négy-öt évtized örökségéként. Minden bizonnyal ezért lett a kötelező olvasmány *Az arany ember*, a magánélet boldogságát kereső férfi története. Gyönyörű szép könyv, de nem kellene elhanyagolni Jókainak a közélet felemelésén munkálkodó héroszait sem.

Szerb Antal ezt írja: „Ma Jókai elsősorban ifjúsági olvasmány, és ebben a minőségben tölt be nemzetnevelő feladatot. [...] Itt érünk a magyar-örökhöz Jókai életművében: ez a legendaképzés. Díszítő fantáziájával, irreális optimizmusával, gyermeki tisztaságával ő teremtette meg a múlt század nagyjainak a legendáját. Széchenyi István, Wesselényi Miklós és a reformkor hősei (Egy magyar nábob, Kárpáthy Zoltán), a romantikus írónemzedék nagy sorsa (És mégis mozog a föld), a szabadságharc mártírjai és az elnyomás korának néma szenvedői (Új földesúr) úgy maradnak meg a magyar ifjúság tudatában, abban a ragyogó, de mégis emberi glóriában, ahogy Jókai legendává nemesítette őket. Ez a kép nem egyezik a történelem objektív víziójával, de erre a legendára éppoly szükség van, mint az igazságra. Ha egy író ezt tudja adni, betöltötte legmagasabb hivatását.” (*Magyar irodalomtörténet*, Révai K. 1943, 339–340.)

Nem mindenben értek egyet Szerb Antallal, elsősorban azzal nem, hogy Jókai elsősorban ifjúsági olvasmány, meg hogy optimizmus irreális, meg hogy csak a gyermek lehet tiszta és optimista. De azzal maximálisan egyetértünk, hogy életműve nemzetnevelő olvasmány. Csak a Nat nem érti ezt?

A továbbiakban – történelmi regényei többi vonulatának felidézésével – meggyőződhetünk arról, hogy Jókai történelemszemlélete sokkal összetettebb annál, mint ahogyan vélekedik róla a szakma. Mind történelemszemlélete, mind lélekábrázolása összetett; ez azt is jelenti, hogy pozitív és negatív alakok mindegyik társadalmi rétegben, mindegyik nép fiai között előfordulnak műveiben.

2. TÖRTÉNELMI MÚLTUNK JÓKAI REGÉNYEIBEN ÉS ELBESZÉLÉSEIBEN

„Mert a hűség a legszebb virág, amit Isten teremtett. A hűség zöld gyémánt-tűz szigora. A feledhetetlen és létünkéből kihagyhatatlan szentség” – írja Juhász Ferenc beszédében, mely Eszter lánya esküvőjén hangzott el. Ha a hűség szentség, akkor az árulás a legaljasabb tett, amit csak ember művelhet. Emlékezzünk arra, hogy Dante pokla legmélyén a jégben álló Dis, azaz Lucifer három árulót morzsol három pofájában: Júdást, Brutust és Cassiust. Így vélekedhetett az árulásról Jókai is, mert regényei hosszú sorában ez a fő téma, s ezek a regények nem szívderítők. Az árulás édestestvére pedig a széthúzás, a veszekedés, a civakodás, az aljas intrika, háttérben a sárga irigységgel, góggel, döllyffel. Történelmünknek jelenünkig húzódnó vonulata. „Örök tanulságul” ezt sem árt észben tartanunk.

Az alábbiakban néhány olvasmányos Jókai-regényről lesz szó, nem kívánom ismertetni szövevényes, fordulatos és izgalmas tartalmukat, mindössze néhány vonásukat idézem fel.

2.1. A történelem előtti népek számára ismeretlen volt az árulás fogalma, szavuk sem volt rá.

Jókait foglalkoztatták az 1850-es években fellendült őstörténeti kutatások, több művét is ennek a témának szentelte, ilyen a *Bálványosvár*. Izgatta a magyarság őstörténete és az Ázsiában maradt törzs sorsa. „Krisztus születése után ötszáznegyvenötödik évben egy addig ismeretlen része a világnak kezdé a historikusok figyelmét magára vonni. Egy mesés világrész Ázsia belsejében, körös-körül kétezer mérföldnyi távolban minden tengerparttól, melynek magas hegyeiről a világ mind a négy részeiben lakók azt tarták, hogy ott a világ vége.” A *varchoniták* népe lakik a mesés „aranyhegyek” vidékén. (A *varchoniták* népnév érdekes, minden bizonnyal Edward Gibbonnak a római birodalom hanyatlásáról és bukásáról írott művéből származik, itt olvashatót ugyanis Jókai egy ilyen nevű ázsiai népről.) Később, *A jövő század regényében* is szerepel egy ázsiai, magas hegyek között elszigetelten élő nép, országának neve Kincső (kínaiasan írva: Kin-Tseu), s ezek az igaz testvérek segítségünkre sietnek a mindent eldöntő, végső harcban (egyébként ez a Kincső név eredete, Jókai alkotta).

A *varchoniták* kisregény 1852-ben született, ennek alapján írta Jókai *Dalma* című drámáját, melyet nagy sikerrel játszottak ugyanabban az évben. A kisregény párbeszédés jellegű, közelít a drámához. Főhősnője Dalma, az uralkodónak nevelt leány. A Dalma nevet Vörösmarty alkotta meg, de férfinévként, Jókai tette asszonynévvé, mert ennek az asszonynak férfiként kellett élnie és uralkodnia.

Jókai a szabadságharc bukása után vigasztal szánta a *Dalmát* és *A varchonitákat*. A kisregény utóhangjában ezt írja: „Amiket most Te, boldog idők szülte olvasóm, furcsa bombasztoknak fogadsz, abban az időben egy refractárius [ellenzéki, lázadó] magyar írónak jalkiáltásai voltak az alvó nemzethez...”

Nem írt a szabadságharc bukásának okairól – *A magyar nemzet története regényes rajzokban* című művében sem –, nem átkozta a fegyvert letevő fővezért, mint Vörösmarty (mégis írt egy szomorú költeményt prózában Görgeyről *A fehér angyal* címen), hanem vigasztalni próbált. A hősi múlttal. Ábrándvilágában az ázsiai ősök romlatlanok, ideális emberek ideális körülmények között, mert valahol, valamikor mi is jók voltunk. A varchoniták nem ismerik az árulás szót, „mert eset nem volt rá soha”:

„A rhabonbán egy másik férfit hozott elő.

– Uram! E férfi az ellenséggel cimborált, honárulással vádoltatik!

– Hazudsz! – kiálta Dalma, hevesen fölpattanva trónjáról. – E bűn nem létezik. Átok a hangra, mely annak nevet adott. Ember! Mondd, hogy nem vagy az, mivel vádoltatál. Nevezd inkább apagyilkosságnak, gyermekek megrontójának magadat, de ne adj példát e bűnre, mely Bertezena ivadéka előtt ismeretlen.

A férfi nyugodtan felelt:

– Nem ismerem e bűnt, mellyel vádoltatom.

– Szeretem, hogy nevét sem mondod ki. Szólj, rhabonbán, ugye e bűnre nincsen törvény közöttünk? Mert eset nem volt rá soha.

– Uram. Első honalkotóink, kik törvényeinket megírták, hosszú cédrusfa oszlopokra egy cikket írtak abba, mely szól a »névtelen« bűnről – »Ha támad köztetek oly vétek, melynek most nincs neve, bízzátok annak ítéletét az Istenre. Állítsatok a síkra egy törpét egy óriás ellenében. A törpe a vádlott bajnoka, a vádlóé az óriás. Ha a vádlotté bukik, a bűnöst égessetek porrá, s nevét adjátok egy utálatos bogárnak, hogy amíg ember él, undorral mondja ki annak nevét.« A vád, íme, feltámadt, a bajnokok a sorompóban állnak.” (55.)

(Most és a továbbiakban az Unikornis-kiadásból idézek.)

Azután bőven volt alkalmunk megismerkedni az árulás, a hazaárulás szóval. De előbb engedtessek meg két megjegyzés: 1. Olvasóim talán most találkoznak először a *rabonbán* tisztségnévvel. A rabonbán a székely mitológiában a nép vezére, a rabonbának különböző rangú vezérek. Sokan hittek (hisznek) létezésükben, a rabonbának korában. A 20. század elején azonban Szádeczky Lajos bebizonyította, hogy irodalmi lelemény, a *Csíki székely krónikában* szerepelnek, melyet Sándor Zsigmond székely nemes kompilált 1796-ban (*A Csíki székely krónika*, MTA, 1905.); az *Új magyar irodalmi lexikon* megjegyzi, hogy a krónika hatott Jókai *Bálványosvár* című regényére, de a fentiek szerint *A varchonitákra* is. Ebben Jókai a székely rabonbánt még ősbibb időkbe helyezi, a 6. századba. 2. Jókai olvastatását a *Bálványosvárral* kezdeném, ötödikben, a mondavilág folytatásaként. Egészen biztosan könnyebb olvasmány, mint *A gyűrűk ura*. (Jókai fantáziakönyveire és időszerűségükre még szeretnék visszatérni, de most az árulásról van szó.)

Mint említettem, történelmünk folyamán megszületett a szörnyű fogalom és szava: árulás, legaljasabb változatában: hazaárulás. A szomorú történelmi regények a *Fráter György*, *Erdély aranykora*, *Törökvilág Magyarországon*, *Szeretve mind a*

vérpadi, *A lőcsei fehér asszony*. (Ez a történelmi események sorrendje, nem a regények megírási sorrendje.)

2.2. *A Fráter György* Jókai öregkori regénye, 1892-ben közölte folytatásokban, s 1893-ban jelent meg könyv alakban. Azt olvashatjuk róla a szakmunkákban, hogy a hanyatlás könyve, nincs egységes vonalvezetése, töredezett epizódokból áll. Ezzel szemben azt állítjuk, hogy munkássága utolsó éveiben Jókai kísérletezett, ebben a történelmi regényben a krónikás attitűdjével viszonyul az eseményekhez: valóban listáz, mégis van a regénynek – mint egy ellipszisnek – két csomópontja: a mohácsi csata, az első kötet vége felé, valamint Budavár elfoglalása, a második kötet vége felé.

A kiválasztott korszak pedig eseményekben gazdag: Mátyás birodalmának széttülesztése, hadseregének szélnek eresztése, Dobzse László erélytelensége, a Dózsa-parasztháború, Mohács, Budavár elfoglalása, nemzeti létünk szétzúzása, önállóságunk elvesztése: mind-mind ez alatt a bő emberöltő alatt történt. Nem véletlen, hogy ezzel a korszakkal több írónk is foglalkozott: Kazinczy (*Fráter György életrajza*), Arany (*Török Bálint*, ballada), Kemény Zsigmond (*Izabella királyné és a remete, Zord idő*), még az *Egri csillagok* is ide sorolható. Fráter György végigélte ezeket az időket, sőt megkísérelte menteni, ami menthető.

A tragikus eseményeket végigkíséri a nemtörődomség, a széthúzás, az ország érdekeinek semmibe vétele. Ez vezetett a mohácsi végzetes csatavesztéshez, a csata előzményeinek és magának a csatának a leírása több mint szomorú. (Jókait folyamatosan foglalkoztatták ezek az események, erről szól *Fortunatus Imre* című elbeszélése is. *Fortunatus* a tárnokmester, azaz a „pénzügyminiszter” volt, üresen hagyta az államkasszát, nem volt pénz a hadsereg felállítására. A selmeci rézbányákat idegen tulajdonba adták, a német Fuggereknek, nem volt lehetőség ágyúöntésre. A törököknek pedig erős tűzérésük volt.)

Fráter György egymaga megpróbálta helyes irányba terelni az eseményeket, minden eszközzel. „Egyedül Fráter György volt János királynak igazi híve. A fehér ruhás barátnak nem volt semmi indulatja, egyedül a hazája sorsa fölötti aggodalma. Ő nem szomjazott se világi vagyon, se dicsőség után. Ő nem szövetkezett az áruló országnagyokkal; hanem felhasználta egyiknek haragját a másik ellen, hogy egyiket a másik által irtsa ki az útból. Maga a nép jó volt: az, aki báránybőr süvegben járt; de akinek már nyusztkalpag, tarajos sisak, tiara vagy barétum volt a fején, az mind olyan szent volt, akinek maga felé hajlik a keze.” (II/15.)

Egyetlen kiragadott példát idézünk Fráter György „mesterkedéseiből”: „Verespatakon mindjárt olyan gazdag telérre találtak, hogy tíz-, tizenkét fontos terméсарany nem volt ritkaság. Az ekként nyert aranyat azután Fráter György pénzül kiverette a saját titkos pénzverő gépein, melyeket nagyenyedi házában egy mély pincében tartott elrejtve. Azt a ravaszsgót is követte, hogy nem magyar, hanem lengyel aranyakat veretett. Nagy gondjának kellett rá lenni, hogy semmit az urak ebből meg ne tudjanak; mert különben a vajdák azt a bányát is lefoglalták volna: s abból sem látott volna a király egy aranyat sem. A becsületes embernek úgy kellett lopni a pénzt a király számára – a tolvajok háta mögött.” (II/37)

Nyugodtabb évek lehettek Budavár elfoglalása előtt. „Nem lévén többé a magyaroknak semmi bajuk külső ellenséggel, sőt a két király közt létrejött békekötésnél fogva még a magyar váruraknak is megtiltatván nagyobb szabású rablókalandokat rendezni, ennél fogva semmi sürgetősebb feladatuk nem lehetett, mint az egyetlen embert megbuktatni, aki az országukat rendben tartja. Megindult a hajsza minden oldalról Fráter György ellen. Irigyei voltak kicsinyek és nagyok. Azok haragudtak rá legjobban, akik hálával tartoztak neki. A hála férges gyümölcs.” (II/169) Fráter Györgyöt orgyilkosok ölték meg alvinci kastélyában, tél volt, teste hetven napig temetetlen feküdt a tornác márványán.

Fráter György szédületes karriert futott be: a Zápolyák kályhafűtő legényéből lett katona, pálos szerzetes, az ország első ura. Zseniális elme volt, aki ismerte a diplomácia összes fortélyát, de mindig nemes cél vezérelte. Úgy tűnik azonban, hogy az emberek nem tűrik a különbet, személyes érdekek vezérlik őket, fel sem fogják ésszel helyzetüket, azt meg végképp nem, hogy mi volna helyes cselekedetük.

Ide kívánczik egy 20. századi párhuzam. Gróf Bánffy Miklós *Erdélyi története (Megszámláltattál..., És hijjával találtattál..., Darabokra szaggattatol...)* szemléletes és szomorú képet ad az első világháború előtti mentalitásról: az ország vezető rétege teljesen tájékozatlan a külpolitikai eseményekben, nem is érdekli őket; a parlamenti munka kimerül az állandó obstrukcióban, melynek egyetlen eredménye az, hogy az emberek közömbössé váltak.

2.3. Ha már Erdély sorsára terelődött a figyelem, említsük meg az egyik szomorú Jókai-regényt, az *Erdély aranykorá-t*, Jókai első nagyobb lélegzetű alkotását (1851) és folytatását, a *Török világ Magyarországon-t* (1853). Ehhez a korhoz és helyszínhez kapcsolódik még a *Kétszárvú ember* furcsa története (1852).

A két regényt a tragikus események rokonítják, mindkettőben fontos tényező Teleki Mihály erőszakos és önző politikája. A *Török világ Magyarországon* végén Feriz bég, a rokonszenves fiatal török hős öli meg a tanácsurat, maga is halálosan megsebesülve, utolsó erejét összeszedve:

„Itt utolérte Feriz bég a tanácsurat, s kardját megsuhintva kiálta rá:

– E csapást neked Bánfi Dénesért!

Teleki védelmére emelé kardját, de e névnel megrendült az kezében, s a vágás arcát érte; az első vérre kihullt a főúr kezében a kard, csak kezét tartá még elboruló szemei elé, s csak e szavakat hallá:

– E csapás neked Béldi Pálért! Ez Béldi gyermekeiért! E csapás Erdélyorszá-
gért!...

Ez volt a legsúlyosabb.

Teleki holtan terült el a síkon.” (II/185.)

Feriz bég utolsó szavai összefogják a két regény lényegét: az *Erdély aranykora* Bánfi Dénes elítéléséről és lefejezéséről szól, a *Török világ* tragikus végkifejlete Béldi Pálnak és családjának pusztulása. És velük együtt Erdély viszonylagos önállóságá-

nak elvesztése. A tragédiák okozói pedig Teleki Mihálynak, a nagy terveket szövögető tanácsúrnak intrikái. Persze Teleki jelleme összetett: nem az a démoni gonosz személyiség, amely jellemzője a romantikus regényeknek. Némiképpen rokonítja Fráter Györggyel diplomáciai érzékenysége: hintapolitikája sokszor jogos. Helyzetét a sok főúri viszály is megnehezítette. Nyughatatlan kortársai hol Sztambulba szaladgáltak kézcsókra a nagyvezírhez vagy magához a szultánhoz, hol Bécsben hajlongtak a császár előtt (úgy tűnik, ezt a rutint máig megőriztük).

Az *Erdély aranykora* Zrínyi, a költő halálának elbeszélésével kezdődik, majd a történet visszaugrik négy évet – 1662-t írunk –, és a helyszín átteődik Erdélybe. Szerkezeti szempontból az irodalomkritikusok kifogásolják ezt az idő- és helyszínváltást, vagyis úgy gondolják – például az utószó írója is –, hogy a prólógus nem illik a regényhez. Dehogynem! Jókai a retorikai felépítést követi: a bevezető mondatok, a prólógus után narrációt alkalmaz, ez a végzetes vadászat elbeszélése, ezután következnek az erdélyi események.

A prólógus szubjektív hangvételű, mintha egy krónikás beszélne hallgatóságához (utolsó mondata az aposztrophé, elfordulás alakzata):

„Mielőtt átlépnők a Királyhágót, búcsúzzunk el egy tekintettel Magyarországtól. Egy jelenetet fogok előtökbe rajzolni, mely félig vaksors, félig misztérium – félig vigalom, félig gyász. Egy pillanatnyi véletlen, s mégis egy század forduló-pontja.

Lelkemet nyomja a földézett események súlya, a megjelenő elmúlt idők alakjai elvakítják szemeimet. Vajha kezeim elég erősek legyenek visszaadni azt, amit a lélek büvtükörben látott! Amit elmulasztok én, pótoljátok ti helyre érzélemmel – emlékezettel.”

Zrínyi értelmetlen halála (1666) előkészíti a másik értelmetlen halált: Bánfi Dénes kivégzését (1630–1674). Mindkettő végzetes veszteség: az első Magyarország, a második Erdély sorsát pecsételi meg: „A palloscsapás, mely Bánfit megölte, egy korszakot vágott ketté, melynek folytatása nem jó.” (273.)

A nagypolitika intrikáiba beleszólt egy személyes sértődés, Béli Pál sértődése, melynek oka „a Bánfi Dénes csókja”. Bánfi a tánc hevében arcon csókolja Béli szép feleségét, ezt a férj meglátja, s eszébe jut, amikor Teleki aláírta vele a Bánfi-ellenes liga tervét. Béli Pál később – a másik regényben – megkísérli helyrehozni személyi sértettségéből fakadó igazságtalanságát, következetessége miatt hal meg, elveiért családját is feláldozza.

A *Török világ* utószavában azt olvashatjuk, hogy ennek a regénynek az a hibája, hogy „egy cím alatt két regényt tartalmaz; az egyik az erdélyi előzményekkel együtt a havasalföldi fejedelemtörténete, a másik a Béli Pálé.” Ennek a kettősségnek az volna az oka, hogy Jókai két forrást használt: Bethlen János és Cserei Mihály történetírásait.

Ez az irodalomkritikusi okoskodás sem igaz: mind Sturdza Mária, mind Béldi Pál sorsa alá van rendelve a nagypolitikának, s ezt a két szálát összefogja Teleki és a fejedelemné, Bornemissza Anna beszélgetése, ez a regény egyik lényeges pontja:

„– Nem Isten keze jár-e itt? – kérde a tanácsúr.

– Nem uram – válaszolt Apafiné, fájdalmas arccal kelve fel helyéről, s odalépve a tanácsúr elé, hogy szemébe mondhassa e szavakat: – Mindenütt a kegyelmed keze járnak. Elveszett Bánfi Dénes: kegyelmed fejezteté le; meghalt Béldi: kegyelmed üldöze a kétségbeesésbe; családját kegyelmed vetteté börtönre, s csak akkor bocsátá ki, midőn a bűzhödöt lég halálos betegséget olta vérükbe; s Feriz bég megőrült, mert szerette Béldi leányát, és az meghalt.” (II/139.)

Erdély csak névleg független, a török parancsol, Apafi Mihály is a török akaratából lett fejedelem. Az első kötet legfontosabb eseménye a szentgotthárdi csata, melyet a törökök elvesztettek, s a veszteségért a moldovai herceget okolják. Ezért el akarják fogni, s követelik felesége, az áldott állapotban lévő Mária kiadatását. A herceg Lengyelországba menekül, Mária viszont Erdélybe. Az erdélyi urak hallgatva Teleki pragmatikus tanácsára, gyáva módon teljesítik a török parancsát: „itt minden szánalom, minden emberiségi tekintet elenyészik, csak egy kötelesség marad fenn: az önfenntartásé, s ez azt parancsolja, hogy amit megváltoztatnunk nem lehet, azt tegyük meg önkényt...” (I/183.) Ez a tanácskozás az első kötet csúcspontja.

Teleki azonban sok igazságot is elmond beszédében: „Európának legkisebb gondja a világon az, hogy mi élünk; nekünk csak akkor vannak szövetségeseink, midőn áldozatunkra van szükség; ha mi kérünk, akkor nem ismer bennünket senki. ... Ha háborúra kellünk, óh, akkor nagy és dicső nemzet vagyunk, a békekötéskor nem is tudják, ha vagyunk-e. A harcban mehetünk legelő, a jutalomosztásból akár el is maradjunk.” (I/182.)

Béldi Pált a szultán fejedelemmé akarja tenni, de ezt nem fogadja el: „Pénzt nemzetem rovására nem ígérek, hadat saját hazámra nem viszek, és adott eskümet meg nem szegem. Ezek voltak és lesznek szavaim, amiktől semmi el nem tántorít.” (II/118.) A szultán börtönében pusztult el.

Nagy sikerük volt annak idején az *Erdély aranykorának* és a *Török világnak*, az olvasók nyilvánvalóan értették a párhuzamokat a 17. és a 19. század eseményei között. Tanulságul szolgáltak? Egészen biztosan. Meggyőződésem, hogy tanulságul szolgálhatnak ma is.

Mindkét regény cselekményszövege bonyolult és izgalmas. Az eseményeket nemcsak Teleki személye fogja össze, hanem szerepel mindkettőben egy furcsa háremhölgy, egy odaliszk, Azraële. Az első regényben meglehetősen negatív, számító, szívtelen teremtés. A másodikban jelleme megváltozik: a szerelem megnevesíti, halálosan beleszeret ugyanis a szép török harcosba, Feriz bégbe. Jellemének megváltozásához hozzájárul a fogoly Sturdza Mária jósága és hite is, ezért segít megszöktetésében. A szöktetés kiderül, Feriz bég mást szeret, nincs kiút: öngyilkosságba menekül.

2.4. Kifejezetten az árulásról szól Ocskay László története, a *Szeretve mind a vérpadig*. 1882-ben jelent meg. A témát Thaly Kálmán szolgáltatta, a következő műve többek között: *Ocskay László II. Rákóczi Ferenc fejedelmi dandárnoka és a Felső Magyarországi hadjáratok 1703–1710* (1880). Az irodalomtörténészek összevetették Jókai regényét Thaly Kálmán műveivel, valamint egyéb forrásaival, felsorolásuk most nem feladatunk. Ocskay László hőstetteiről és árulásáról sokat ír Jókai *A magyar nemzet története regényes rajzokban* című művében. Az a szomorú valóság, hogy a kuruc-labanc-harcok történetét át- meg átszövik az árulások, az ide-oda csatlakozások, az értelmetlen csatározások, gyilkolások, s a végső nagy árulás, a fegyverletétel a majtényi síkon.

Ocskay László története nemcsak fordulatos kalandregény, hanem lélekrajz is. A kuruc brigadéros jelleme összetett, kitartását, megrendülését, magánéletének és katonai karrierjének buktatóit, összefüggéseit, fokozatos lecsúszását, fizikai és erkölcsi züllését ábrázolja Jókai. Most csak a főbb mozzanatokat idézzük fel. (Vannak olyan korszakok, amikor nagy a forgalom a damaszkuszi úton.)

Ocskay életében szabadságharcos karrierje előtt is volt egy száznyolcvan fős fordulat: otthagyta papi hivatását, ezután lett katona; harcolt a törököknél, a franciáknál, a németeknél, majd csapatával átállt Rákóczihoz, így lett a nép ajkán „Rákóczi mennyköve”, azaz „Rákóczi villáma”. Mondhatni, hogy végre megtalálta önmagát, hivatását. Egy tragédiát azonban rejteget, csak hárman tudnak róla: párbajban megölte későbbi feleségének testvérét, Tisza Gábort, mégpedig „egy átkozott szép szempár”, egy kémnő, Szunyoghy Ozmonda miatt, aki a végzete lett, de aki szerette mind a vérpadig, még azon is túl. Jól tudja mindezt öreg barátja, a Rákóczihoz mindvégig hű Csajághy Márton, mikor figyelmezteti: „Egy indulat, egy szenvedély, egy harag, egy sértés, egy tüzes pillantás megfordít, s önmagad ellenkezőjévé tesz.” (I/68.)

Eleinte minden csodálatos: a fejedelem katonája, egy jószívű nőnek, Tisza Ilonának szerelmes férje.

A fejedelem egy levelében megdorgálja a felvidéki generálisokat, s ezt írja: „Egyedül Ocskay László volt az, aki megnyerte a becsületet.” Jókai így jellemzi: Jaj, de szép a férfiarc olyankor, amikor ez a dicsfény ragyogja körül: „becsület”. (I/49.) Így ismerjük meg Ocskay Lászlót a regény elején. Azért ebben a harmóniába belevegyül egy kis hamis hang: Ocskay gyönyörű szép férfi, délceg, hosszú szőke haja van, jellegzetes módon elől két fonatba fonva – hogy a hajfonat takarja az emlékezetes párbajban levágott fülét.

Annyira elnyeri a fejedelem bizalmát, hogy ő hozhatja el Pozsonyból a fejedelem feleségét pompás díszkísérettel. Jókai ezen ponton kiemel két mondatot:

„Ocskay hiúsága meg volt dicsőülve!

A nagy férfiaknak nagy hiúságai vannak.” (I/215.)

Ezzel az enthümémával (retorikai szillogizmussal) Jókai elkezdí a negatívumok lassú adagolását, hiszen a vérpadig sok fokozatot kell a hősnek megjárnia, míg antihőssé nem válik. A hiúságot pedig meg lehet környékezni.¹

Egyelőre még minden csodálatos. „Minden szem őt nézi: a „Rákóczi villámát”, aki most csak ragyog, de nem üt; azok között sok szép szem is van. De Ocskay senkinek a bámulatára nem tart olyan nagyot, mint a feleségére.” Kétségkívül élvezí a helyzetet. „Minden nyelven tud beszélni, amelyen megszólítják, s mindenki iránt tud udvarias lenni, ahogy fejedelmi személyesítőhöz illik. A vele jött társak méltán irigykedhetnek rá. – Nyomába se érnék.” (I/216.)

Ocskay – akit a golyó nem fog – megsebesül, s amúgy is rossz kedélyállapotában egy levélből tudomására jut, hogy „veszett nevét költik”, maga Bercsényi azt írta a fejedelemnek, hogy „Ocskay László uram felől rossz szél fú!” Soha nem léptetik elő, már régen tábornokká kellett volna lennie. Tulajdonképpen áldozatául esik a szokásos civódásoknak, vetélkedéseknek. „A lélek sebe nem gyógyul be soha” – írja Jókai. Ocskaynak eszébe jut Csajághy figyelmeztetése. Nagy hadi sikerek következtek, de fülébe jutnak a fejedelem külföldi alkudozásai. „Hú volt még, de már nem szeretett.” „Hú volt még; de már nem hitt.” (I/307.) Borba fojtja kétségeit, esztelen mulatásba fog, melyben csábítója, társa Ozmonda, a cigánylánynak öltözött szerető. „Egy titka van az erény megőrzésének. Nem tenni meg az első ballépést.” Ocskay pedig megtette.

Vereségek következnek, Bezerédi árulása lesújtja. „Összeomlik, porrá lesz az az egész dicső jellem, ami ércből volt alkotva. Meghal a hős, a hazafi, a derék ember, a hú férj! – Föltámad helyette a „kalandor”. Az ősz természete szívének visszafoglalja egész valóját.” (II/21.) Jókai ezen a ponton is megismétli az öreg barát végzetes figyelmeztetését.

„A rémület elszállt a lelkéből, együtt a száműzött nemes indulattal. Elfoglalta helyét a dölyf: a bosszúálló kevélység.” Egyelőre derűt mutat, szép leveleket ír Rákóczinak, Bercsényinek, merész haditervet készít. De már szervezik az árulást: Ozmonda a közvetítő, végül Ocskay egész csapatával átáll a császári sereghez.

Az áruló sorsa a megvetés: Ocskay Bécsbe megy, de a bürokrácia packázik vele, egyelőre nem fogadják az udvarban. A mélypont, a tökéletes megalázás egy kocsmai jelenet: szállásán a népi énekes gúnydalt énekel a kuruc árulókról. Ez a regényben a híres „O, du lieber Augustin”-jelenet. Ocskay dühében szétveri a kocsmát, s az író szomorúan jegyzi meg: „Ez volt az utolsó hőstette Ocskay Lászlónak Bécs városában.” (II/117.) Végül fogadják az udvarnál, kinevezik generálisnak, felesküszik a császárnak, ígéri, hogy visszatéríti trónjához a magyarokat. De egyre lejjebb csúszik, nem nyer már csatákat, a császáriak sem veszik már komolyan. Erkölcsi züllésének mélypontja, amikor lelövi a megkötözött fogoly kuruc katonát, aki nem más, mint Tisza Gábor hajdani inasa, egyike a régi párbaj tanúinak. „Ő pedig legkisebb

¹ A nagy férfiaknak nagy hiúságai vannak.

Ocskay nagy férfi.

Következésképpen: Ocskay hiúsága nagy.

(A szövegben csonka szillogizmus van: a nagy premisszával igazoljuk a konklúziót.)

lelkiismeret-furdalást sem érzett ez emberölés miatt. Olybá vette azt, mintha egy dühödt farkast lőtt volna agyon.” (II/150.)

Végül a kurucok elfogják és lefejezik. Furcsa a regény befejezése: a kémnő, az árulásra csábító Ozmonda Ocskay sírján öngyilkos lesz, groteszk módon mégis csak létezik hűség az életben? (Rokon a két jellem: Ozmonda és Azraële. Ide vonhatjuk az orosz témájú regény, a *Szabadság a hó alatt* énekesnőjének, Zeneidának alakját. A dekabrista felkelés leverése után követi a herceget a száműzetésbe, ezt mondja: „Én nem voltam neki felesége, hogy nyomorúságában elválhassak tőle; én csak szeretője voltam, én nem hagyhatom el.” (238.)

A regény epilógusa így kezdődik:

„Heister szavának állt. Amivel fenyegetőzött, betölté. A kivégzett Ocskay László-ért lefejeztetett három kuruc vezért.

Erre aztán megint a kuruc vezér íteltette halálra a hét fogoly osztrák vezértisztet, köztük Ritschánt.

Lélekfájás ezekre az időkre visszagondolni!” (II/226.)

2.5. Hasonló lélekfájás a másik kuruc kori regény, *A lőcsei fehér asszony*, Korponayné Géczy Juliánna története, az egyik legolvasottabb, legnépszerűbb Jókai-regény. (1884–85-ben jelent meg könyv alakban). Erre a történetre is Thaly Kálmán hívta fel Jókai figyelmét, állítólag a regény címe is tőle származik. Jókai maga is bejárta a felvidéket, anyagot gyűjtött Lőcse városában is, látta a Korponayné ábrázoló falképet, elment a dobsinai jégbarlangba, Krasznahorka várába. Tapasztalatait nagyszerű leírásokká formálta a regényben (a sorozat 4. részében idézünk belőlük).

A „fehér asszony” Garamszeghi Géczy Zsigmond kuruc ezredes lánya, Korponay János kapitány felesége, és valószínűleg Andrássy Istvánnak, Lőcse kuruc városparancsnokának kedvese volt. Lőcse városát 1710. február 13-án játszották a labancok kezére, a regény szerint szövevényes árulás következtében. Korponayné Győrött kivégezték, ez történelmi tény.

Nagy kérdés, mi motiválja Korponayné, mi az oka annak, hogy hol a kurucoknak, hol a labancoknak szolgált ki adatokat. Az ok meglehetősen romantikusnak tűnik: Lőcse elárulásáért egyetlen fiának akar bárói rangot és birtokadományt kivívni. A tragédia az, hogy a gyermeket nagyapja neveli, alig látja az anyja, furcsa, dekadens teremtés: szüntelenül temetést játszik. Kivégzése előtt elhitetik Korponaynéval, hogy fia meghalt, ezért nyugodtan várja a halált: odaát találkozni fog fiával.

Azt írják az irodalomtudósok, hogy Jókai nem írt lélektani regényt. Erre a felületes állításra rácsófol a fehér asszony története is. (Nagy Miklós ezt írja: „kiábrándító, hogy meséje minden lényeges ponton a véletlenre épül.” *Jókai Mór*. Arcok és vallomások. Szépirodalmi K. 1975, 218.) Tulajdonképpen értelme és érzelmei irányítják, hol a számítás, hol a szeretet és a szerelem kerekedik felül; hol az érdek, hol a hangulat diktál. Izgalmas elemzési feladat lenne ezeket a váltásokat nyomon

követni, okait és motívumait feltárni. Végül érzelmei sodorják végveszélybe. Felkeresi apját és az apai házban nevelt gyermekét. Az apa öreg kuruc, nem nyugszik bele a majtényi fegyverletételbe és békekötésbe, irányítja a titkos szervezkedést. Ehhez a titkos mozgalomhoz csatlakozik Juliánna, járja az országot, leveleket hoz-visz az összeesküvőktől az összeesküvőkhöz, s ezeket a leveleket nem hajlandó kiadni a császárhű Pálffy Jánosnak. Nem árulja el a neveket, ez kivégzésének közvetlen oka: felségárulás. (Perének dokumentumai fennmaradtak.)

„Lélekfájás” valóban történelmünknek erre az évtizedére visszagondolni, a rengeteg vérveszteségre, pusztításra, árulásra. Különösen tragikus a bukás utáni szervezkedés, a gyülekezés a dobsinai jégbarlangban, végül a menekülés Lengyelországba – no meg a hazatérés, a kegyelemért és a birtokokért való könyörgés. A mai olvasó elképed: nem hasonló léggör uralkodott 1956 után? Árulások, idegen uralom kezdete. A titkos szervezkedések híre: márciusban újra kezdjük, Maléter sereget gyűjt a Bakonyban – pedig akkor már régen kivégezték. (A mai fiatalok azt sem tudják, ki volt Maléter – ez derült ki egy televíziós vetélkedőn.) Vajon van a szabadságharcoknak egy általános lélektanuk? 1849-ben is megisméltődtek az események: „versengő vezérek” civakodása (Arany kifejezése), muszkavezetők alattomos tevékenysége, kivégzések. Jókai erről nyíltan nem ír, áttételesen igen. Szomorú történelmi regényekben, talán okulásul a jövő nemzedékeknek.

„A kuruc korban játszódo regényeiben az árulás lélektanát igyekszik megérteni és ábrázolni. Nem is sikertelenül” – írja Szajbély Mihály (*Jókai Mór*, Kalligram K. 2010, 301.). Érdekes gondolatot vet fel Bori Imre: Jókait az értékváltás kérdése foglalkoztathatta két kuruc kori regényében (*Jókai és a századvég. A „vér” és „arany” témája Jókai műveiben. Az élő Jókai. Tanulmányok. Népművelési Propaganda Iroda, 1981, 89. – érdekes tanulmány Jókai nőszemélyeiről, kapitalizmusképeréről stb.*). Én az árulást nem századvégi értékvesztésnek, hanem tapasztalatból származó keserű élménynek gondolom, a felsoroltakon kívül sokkal több példát említhetnénk, Rideghváry Bencétől Severusig. A kuruc kori regények közelebb vannak a szabadságharchoz, mint a századvéghez.

2.6. A múlt szomorú, mégis ad Jókai némi reményt tudományos-fantasztikus művében, *A jövő század regényében*, amely – Szörényi László szavaival – „vegyíti a politikai-társadalmi utópia és a technikai anticipáció elemeit.” (Mítosz és utópia Jókainál. In: *„Multaddal valamit kezdeni”*, Magvető K. 1989, 157.) Érdekes – és talán szórakoztató – volna a diákokkal együtt kigyűjteni a történetből mindazokat a találmányokat és eseményeket, amelyek megvalósultak, – és természetesen azokat is, amelyek félig azonos módon, félig másképp történtek. A repülőgép megvalósult, igaz nem úgy, hogy hatalmas szárnyai csapkodnak, mint a madarakéi. Anyaga különleges: ichor nevű anyag ugyan nincsen, viszont Jókainak abban igaza volt, hogy előtérbe fog kerülni az anyagkutatás. Az orosz uralkodónő, Sasza asszony felforgatja a világot, az orosz demokrácia „sajátos”, ebben sok a fantázia, de abban nem, hogy az oroszoknak különleges a szerepük a 20. századi világtörténelemben. Azt viszont

nem láthatta előre Jókai, hogy 1952-ben Rákosi Mátyás uralkodott kis hazánkban, és nem Habsburg Árpád.

„Hajlottabb korában egyre jobban tartott egy elkövetkező nagy háborútól, amely Magyarországot is elsodorhatja, és megcsúfolhatja mindazon eszményeket, melyekben egész életében hitt” – írja Szörényi László (i. m. 139.). *A jövő század regénye* második része ez a nagy háború, melyet az oroszok ellen vívnak, melyben az oroszok jelentik a gonoszt. A kommunizmusban ez a regény tiltott olvasmány volt, 1948 után nem jelent meg, a kritikai kiadásban csak kis példányszámot engedélyeztek (Török Lajos: *A jövő emlékezete*. In: Hansági Ágnes – Hermann Zoltán: „Mester Jókai” *A Jókai-olvasás lehetőségei az ezredfordulón*. Ráció K. 2005, 117.).

A magyaroknak pedig van egy különleges államuk, neve *Otthon*. Tatrangi Dávid bölcsessége irányítja, ám az áruulás itt sem hiányzik: fő bizalmasa, Severus átpártol az oroszokhoz (!). A végső harcban azonban győzünk, győz az összetartás – nincsen már áruulás – és a technika, valamint az Ázsiában hagyott és fellelt rokonaink segítségével.

Érdekes feladat összegyűjteni Otthon állam jellemzőit, Jókai mindazt leírta, amit saját korában hiányolt, vagy amit jó tendenciának tartott. Csak néhány adatot említek: az Otthon „részvényekre alakult állam”; megszűnt a társadalmi különbség férj és nő között, a nő éppúgy választhat magának életpályát és hivatást, mint a férfi; a gyermeknevelést a nagyvárosokban gyermekkertek (Kindergarten, óvoda) vállalták el; a legdíszesebb paloták a főtanodák, könyvtárak, akadémiák, tanítóképezdék, egyetemek, politechnikumok, múzeumok, orvosi kollégiumok, kereskedelmi tanodák, ipariskolák, művészeti akadémiák; felnőtt férfiak járnak tanulni, mert mindenki érzi, hogy „az életfogytig tartó tanulás” szükséges; stb. stb.

Az *arany ember* után (1872) írta meg Jókai *A jövő század regényét*, a magánéleti utópia után a társadalmi utópiát. Nem is olyan meglepő az összefüggés, hiszen a szomorú, áruulásokkal teli történelmi regényekben a politikai áruulás mellett mindig ott lappang a magánéleti áruulás, minden mindennel összefügg.

Az ősidőkben nem ismerték az áruulás fogalmát az emberek, szavuk sem volt rá. A jövő harcainak lezárulása az áruulás megszűnését is jelenti: nem fog létezni többé, mint a történelem hajnalán. Úgy látszik – ez Jókai keserű tapasztalata – az emberi jellemhez és történelemhez hozzátartozik az áruulás. Az áruulás a Jókai-regényeken végigvonuló motívum (hasonlóan a megbékélést kereső sziget-motívumhoz, melyet szépen elemez Szajbély Mihály (i. m. 261 kk.).

„Örök tanulságul” miért ne lehetne a fiatalokkal elolvasatni ezeket a regényeket? Még olvasmányosak is, pergő párbeszédekkel, izgalmas fordulatokkal, tragikus sorsokkal, lélekrajzokkal. Jókai ismereteinek gazdagságán mindig elcsodálkozik az ember: ismerte a növény- és állatvilágot, az ásványokat, a tájakat, a modern nagyvárost, a bankügyleteket, a sokféle népet: szokásaikat, lelkületüket, beszédüket; miért ne ismerte volna a történelmet, miért ne ismerte volna az emberi lelket? Még egy tévhitet kell eloszlatnunk: az irodalomkritikusok és nyomukban a tankönyvek azt sulykolják, hogy Jókai lélekábrázolása egysíkú: fekete-fehér, démoni-angyali jellemei

---

vannak, jellemei nem fejlődnek, nem változnak. Ez az állítás egyszerűen nem igaz, meggyőzően cáfolják a török világ és a kuruc-labanc harcok szereplői. Sok szomorúság van ezekben a regényekben, de mégiscsak élünk.

Nagy Gáspár sorai kíváncsognak ide, a *Symphonia Ungarorum* 8., középponti versszaka:

„Helytállt és megmaradt
két iszonyú kő
örlető malomkő
két ágyúgolyó közt
két fene pogány közt
száz hűtlenség közt
ezer árulás után
megállt és megmaradt.”

ÚJMÉDIA ÉS NEVELÉSTUDOMÁNY – REFLEXIÓK EGY TANULMÁNYRA¹

KOMENCZI BERTALAN

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

BERTALAN KOMENCZI: NEW MEDIA AND EDUCATIONAL SCIENCE – REFLECTIONS ON A RECENT STUDY

The aim of the present essay is to explore the new media concept from the viewpoint of educational science and pedagogical praxis. In the course of this analysis the author reflects partly on a paper published in this periodical (Sándor Forgó: The effects of new media environment on education and learning), partly on the main ideas of Lev Manovich, the well-known media theoretician. The study starts from the new media concept of Lev Manovich, followed by further attempts to define the new media phenomenon and the typical ways the users deal with it. The next section of the study systemically focuses on the supposed effects exerted by the new media on both traditional and electronic learning environments. Meanwhile with special regard to the learning-theories educational theory and methodology issues related to new media will be discussed. The study ends with a critical discussion of Manovich's cultural theory and interface concept along with an attempt to outline the main determinant factors of the human cognitive habitus entailing the electronic learning environments.

BEVEZETÉS

A Könyv és Nevelés című folyóirat 2014/1. számában figyelemre méltó tanulmány jelent meg az újmédia-környezetnek az oktatásra és a tanulásra kifejtett hatásáról.² Az értekezés szerzője (Forgó Sándor, az Eszterházy Károly Főiskola tanszékvezető főiskolai tanára) a 21. század elejének médiakörnyezetét kettős elméleti tükörben vizsgálja. Széles kitekintésű elemzése egyrészt a kortárs tömegkommunikáció-, illetve médiaelméletek magyarázati kísérleteit tekinti át, másrészt az oktatáselmélet

---

1 A tanulmány a Társadalmi Megújulás Operatív Program keretében a Digitális átállás az oktatásban című, TÁMOP 4.2.2D-15/1/KONV azonosítószámú pályázat részeként készült.

2 Forgó Sándor (2014): Az újmédia-környezet hatása az oktatásra és a tanulásra. *Könyv és Nevelés*, **16**. 1. 76–85. p.

– ezen belül elsősorban a tanuláselméletek, valamint a hálózati, online tanítás és tanulás értelmezésének – konceptuális rendszerére támaszkodik. Forgó mindjárt a tanulmány elején rögzíti pozícióját: a késő modern kor (az ezredforduló utáni időszak) médiavilága merőben más, mint az azt megelőző időszaké. Ennek a markáns különbözőségnek a leírására nem kielégítőek sem a korábbi modern, sem a legutóbbi, posztmodern médiaműködés – médiahasználat – médiahatás magyarázatok. A bevezető szövegrészben már előzetesen (a sokrétű definiálási kísérletek példáinak felvonultatását megelőlegezve) felvázolja az új média-tájkép – véleménye szerint – legjellemzőbb vonásait.

Ezek szerint az újmédia komplex és hibrid médiumok hálózata, adatok, tapasztalatok tára szabadon vándorló tartalmakkal, a kulcsszereplő pedig a jelentés- és identitáskonstruáló, a civil gyártó-fogyasztó (prosumer), aki a médiakonvergencia hardver- és szoftverbázisán, decentralizált és diverzifikált közegben fejt ki aktivitását.

A tanulmány mintegy leltárszerűen veszi számba az újmédia és az online tanulás területén fellelhető szokásos elméleti megközelítéseket, definíciókat, magyarázatkereső és értelmező próbálkozásokat, példákat; ezért különösen alkalmas arra, hogy segítségével betekintést nyerjünk a kortárs kultúra, ezen belül az oktatás mediális szemléletű értelmezési próbálkozáiba, illetve jövőtrendjeik feltérképezési kísérleteibe. A szerző elemzése a technológiai/társadalmi optimizmus (Pléh, 2011) nézőpontjából történik, enyhe digitális utópista színezettel. Ez legitim és gyümölcsöző megközelítésmódnak tekinthető, hiszen – mivel a digitális/elektronikus/hálózati médiavilág egyszerre jelent kihívást és lehetőséget a kultúra és az oktatás kultúrája számára; a jövő nyitott és ismeretlen – a hangsúly ugyanúgy helyezhető a lehetőségek optimista mérlegelésére, mint a kockázatok és fenyegetések körvonalainak felvázolására. E sorok írója – azon túl, hogy kiemelve, összefoglalva bemutatja, helyenként újraértelmezi Forgó tanulmányának számára fontosabb elemeit – a tanulmányában inkább a kihívások felől közelíti meg a témát; nézőpontja – szándéka szerint – az elméletek és jelenségek konzervatív, kritikai racionalista megközelítésére fókuszál. Ennek az írásnak a szövege helyenként komplementer viszonyba helyezhető Forgó tanulmányával: az érem másik oldalának a megmutatására törekszik.

Tanulmányomban először az újmédia-elméletek egyik vezető teoretikusának, *Lev Manovich*nak az elképzeléseit vázolom fel – a teljesség igénye nélkül. Ezt követően a Forgó- tanulmány tartalmi tagolását követve reflektálok az abban hivatkozott újmédia-értelmezésekre és az újmédia-használat Forgó által jellemzőnek tartott módozataira. Ezután kitérek az új médiavilágnak a szerző által feltételezett, az elektronikus tanulási környezetekre irányuló hatásaira, az általa elképzelt lehetséges kreatív és innovatív alkalmazásokra. Végül összegzem saját elképzeléseimet, hipotéziseimet és a lehetséges/valószínű jövőbeli fejleményekre irányuló sejtéseimet.

AZ ÚJMÉDIA NYELVEZETE

Az újmédiakorszak talán legismertebb elméletalkotója *Lev Manovich*. Az újmédia nyelvzetéről írott, sokat hivatkozott könyve³ alapműnek számít a „késő modern kor” médiamagyarázataiban. Manovich elemző és definitív módon közelít a számítógépesített, hálózati médiaszférához; a felszíni, efemer jelenségek mögötti hatóerőket, a rejtett összefüggéseket keresi, miközben átfogó rendezőelveket konstruál. Könyvének borítóján a korai számítógépeknél programbevitelre szolgáló lyukszalag látható, amely nem más, mint egy perforált szélű filmszalag, rályukasztott bináris kóddal.⁴ A bináris kód ráhelyezése az ikonikus kódra a szerző egyik alaptézisét sugallja: az újmédia-kultúra lényege a számítógép és a képi média napjainkban kiteljesedő konvergenciája.⁵ Véleménye szerint napjaink médiaszférájának alapvető, kiteljesedő determináns trendje a két, eleinte elkülönült pályát bejáró információ-technológiai módszer összetalálkozása. „A média minden típusa számítógépes feldolgozásra alkalmas numerikus adatokká alakítható. Az eredmény: a grafika, a mozgókép, a hang, az alakzat, a tér és a szöveg egy-egy sorozat komputálható adattá változtatható. Röviden: a média új médiává vált.” (*Manovich*, 2001, 25. p.)

Az újmédia – elsősorban információtechnológiai – determináns háttértényezőit kutatva Manovich öt alapvetet fogalmaz meg: numerikus reprezentáció, modularitás, automatizálás, változtathatóság, kulturális átkódolás. A kifejezések ebben a relációban részben a konvencionális jelentéstartalmukat hordozzák, azonban Manovich új, járulékos értelmet is tulajdonít nekik. Az *első alapelv* arra utal, hogy minden újmédia-objektum mögött egy digitális bináris kód rejlik, azaz formálisan leírható és algoritmikus manipulációnak vethető alá (numerikus reprezentáció). A *második alapelv* szerint az új médiaelemek strukturális szerveződése moduláris, diszkrét elemek, amelyek változatos formában kombinálhatók és újrakombinálhatók (modularitás). (Ez a tulajdonság már az adatbázis–logika felé mutat). A *harmadik alapelv* a médiaelemek létrehozására, elérhetőségére, szelektálására, kombinálására irányuló technológia jellegére vonatkozik (automatizálás). Manovich az automatizálás két szintjét különbözteti meg. Az első, egyszerűbb szinten (low-level automation) azt a folyamatot érti, amikor a felhasználó egyszerű algoritmusok felhasználásával

3 Lev Manovich (2001): *The language of new media*. MIT Press, Cambridge.

4 Nem csak egyszerű szellemes illusztrációról van szó: *Konrad Zuse*, az első kettes számrendszerben működő tárolt programú számítógép készítője (1936–1939) kiselejtezett filmeket használt lyukszalag alapanagként.

5 Érdekes, hogy a programozás, mint vezérlés először változatos vizuális mintázatok létrehozását szolgálta. Charles Babbage a lyukkártya ötletét J. M. Jacquard-tól vette át, aki 1805 körül kifejlesztett egy olyan új eljárást, amelyben a szálfűzés irányításához és így különböző mintázatok szövéséhez lyukasztott kártyasorozatot használt. Az analitikus számítógép és a vizuális mintagenerálás első találkozása volt ez. Nem csoda, hogy a Babbage számítógép-szerkesztési ideáiban rejlő lehetőségekre éppen ezzel a metaforikus képpel hívta fel a figyelmet a gép egyik kortárs leírója, Ada Byron: „Az Analytical Engine úgy szövi az algebrai mintázatokat, ahogyan Jacquard szövőgépe a virág- és levélmintákat. [...] Azzal, hogy lehetővé teszi általános szimbólumok határtalan variációjában és tetszés szerinti terjedelemben történő kombinációját, a gép egyesíti a materiális műveleteket a matematika legfontosabb területeinek mentális folyamataival.”

vagy kész minták alapján hoz létre, illetve módosít médiaobjektumokat. A második, (ma még?) kissé futurisztikus szint jellemzője az emberi intencionalitás kiküszöbölése a kreatív folyamatból, amelynek feltétele az, hogy a számítógép megértse a létrehozott médiaobjektumban rejlő jelentést. Így a magas szintű automatizálás igénye átvezet a mesterséges intelligencia kutatásának világába, megértésre és kreativitásra képes gépi rendszerek létrehozására irányuló célkitűzésekkel. A *negyedik alapelv* az újmédia-objektumoknak az a sajátossága, hogy ezek nem egyszer s mindenkorra rögzített entitások, hanem egymástól eltérő, potenciálisan végtelen változatok sorozataként jelennek meg (változtathatóság/változatosság). Ennek a jellemzőnek az egyik következménye, hogy ezek az objektumok az egyéni sajátosságokhoz, személyes preferenciákhoz illeszthetők és skálázhatók – az automatizálás egyre magasabb és kifinomultabb szintjén. Az *ötödik alapelv* a kulturális átkódolás (transcoding), amelyet Manovich a médiakonvergencia legjelentősebb következményeként értékel. Úgy gondolja, hogy abból a tényből adódóan, hogy az új médiaelemek létrehozása, tárolása, archiválása, terjesztése számítógépes technológiai (szoftver)bázison történik, a média tradicionális kulturális logikáját a számítógép logikája szignifikánsan befolyásolja és át fogja formálni. ([...] the computer layer will affect the cultural layer.) Feltételezése szerint „az a mód, ahogyan a számítógép modellezi a világot, reprezentálja az adatokat és lehetővé teszi az ezekkel történő műveleteket, valamint az ember-számítógép interfészben megtestesülő konvenciók – az, amit összefoglalóan számítógépes ontológiának, számítógépes epizetomológiának és pragmatikának nevezhetünk –, befolyásolják az újmédia kulturális rétegét, annak szerveződési módozatait, új változatainak generálását és tartalmi elemeit.” (Manovich, 2001, 46. p.) Így az újmédia egy általánosabb és átfogóbb folyamat, a kultúra újragondolásának előfutáraként hat, és – Harold Innis és Marshall McLuhan szellemi örökségére építve – a médiaelmélet olyan új horizontjait hívja elő, amelynek egyik alapvonása a szoftverekről való elméleti gondolkodás középpontba helyezése. (Manovich, 2001, 47-48. p.)

Manovich átfogó médiaelméletének lényeges eleme az adatbázis-fogalom közép-pontba állítása, és új, kulturális dimenzióba történő emelése. Míg a kultúra korábbi kifejezőmódjának alapformája a narratíva, addig a számítógépes korszak karakterisztikus kifejezőeszköze, az újmédiumok generálásának forráshalmaza szerinte a számítógépes adatgyűjtemény, az adatbázis, amelynek sajátos logikája az információs korszak domináns gondolkodásmódjának leképeződése, és egyúttal determináns tényezője is. Manovich szavaival: „az adatbázist a számítógépes kor új szimbolikus formájaként is értelmezhetjük, egy új módszernek, amellyel az önmagunkból és a világról szerzett tapasztalatainkat strukturálhatjuk. [...] a világ képek, szövegek és más adatrögzítők rendezetlen és végtelen gyűjteményének tűnik, helyénvaló, hogy adatbázisként modellezzük.”⁶ (Manovich, 2001, 219. p.)

Az adatbázis és a narratíva tehát a világegyetemes lényegkiemelés eltérő, egymással versengő, ellentétes formáit jelentik. „Az adatbázis mint kulturális forma adatok

6 Itt és a további Manovich idézeteknél Kiss Julianna fordítását használtam fel (Apertúra, 2009. 5. 1.).

listájaként képviseli a világot, ugyanakkor elutasítja ezen lista rendezését. Ezzel szemben a narratíva ok és okozat szerint rendszerezi a látszólag rendezetlen dolgokat (eseményeket). (Manovich, 2001, 225. p.) Az újmédia-objektumokról a következő olvasható: „Sok újmédia-objektum nem mesél történetet; nincs kezdetük vagy végük; valójában nem fejlődnek sem tematikusan, sem formálisan vagy bármely más olyan módon, amely az elemeiket sorrendbe rendezné. Inkább egyéni elemek gyűjteményének tekinthetők, ahol minden egyes elem egyenértékű jelentőséggel bír.” (Manovich, 2001, 218. p.) Manovich értelmezése szerint az újmédia túllép a világ narratív értelmezésén. Az új kulturális interfész (human-computer-culture interface) képezi a belépési felületet a kulturális adatbázisokhoz. (Az új interfész három korábbi formát integrál: nyomtatott lap, mozgóképet megjelenítő felület és-grafikus felhasználói felület (GUI, HCI)). Bár az adatbázis a kulturális formák széles skáláját támogatja, az újmédiakorszakban a modern kor és az azt megelőző idők tradicionális lineáris narratívája az adatok összefűzésének csupán egy parciális, partikuláris esete.

Manovich koncepciója első közelítésre jól kidolgozott, koherens rendszernek mutatkozik. Logikus, tudományos igényű narratíva, amely számos eredeti felismerést és kreatív ötletet tartalmaz. Azok a további újmédia-értelmezések és definíciók kísérletek, melyeket Forgó tanulmánya mutat be, széles mintavételt jelenítenek meg, így szükségszerűen mozaikszerű, eklektikus képet körvonalaznak, amely kép azonban reprezentatívnak tekinthető a vonatkozó vélekedéseket illetően.

ÚJMÉDIA DEFINÍCIÓK ÉS ÉRTELMEZÉSEK

Forgó Sándor tanulmányában a definíciók, értelmezési kísérletek sorát az Európa Parlament egyik – közelebbről nem meghatározott – állásfoglalására történő rövid utalás vezeti be. A normatív, pozitív jövőképet sugalló deklaráció megállapítja, hogy az újmédián alapuló kommunikációs gyakorlat révén lehetségessé válik egy új típusú európai közsféra létrehozása. Hogy milyen lesz ez a közsféra, illetve mit takar az újmédia fogalma, azt további szövegidezetek, illetve a szerző saját észrevételei, megállapításai mutatják be. Forgó először is különbséget tesz a médiumok hagyományos halmaza és az újmédia között, miszerint a határvonal részben ott húzható meg, hogy az előbbi mindig lineáris történet szerkezetben juttatja el a tartalmakat a felhasználóhoz. A későbbiek során lengyel szerzők szövegéből megtudhatjuk, hogy olyan jelenségről van szó, amely legalább hárompólusú: **digitális eszköz** beépített interaktív felhasználói visszacsatolással ellátva, melyen keresztül **tartalom** érhető el (bármikor, igény szerint), és a jelenség lényeges eleme a **kreatív részvétel**, amely magában foglalja új tartalmak irreguláris, valós idejű létrehozását is (Schivinski – Dąbrowski, 2013). Egy következő idézet a fogalom értelmezését oly mértékben terjeszti ki, hogy az magában foglal olyan elemeket, mint a konvergencia, a globáli-

záció, a kibertér, a digitális gazdaság, az interaktivitás és a hálózati biztonsággal kapcsolatos kérdések (*Flew – Terry, 2008*).

A továbbiakban McQail *A tömegkommunikáció elmélete* című művéből szerepel egy olyan kategorizálás, amely az új médiumokat a személyközi kommunikáció, az interaktív játék, információkeresési eszköz és kollektív részvételi kommunikációs platform fogalmak alá sorolja be – a tartalom, a felhasználás és a kontextustípus alapján (*McQail, 2003*). Figyelemre méltó, hogy McQail az új médiumoknak a régiektől történő megkülönböztetésére olyan jellemzőket is figyelembe vesz, amelyek mindkét médiumtípusra jellemzőek, csupán dominanciájuk mértéke tér el a régi és az új médium relációjában (interaktivitás, autonómia, játékoság, személyesség, társasság, stb.). Egy további definíció a lengyel szerzőkéhez hasonlóan ugyancsak háromelemű rendszerként azonosítja a jelenséget: az új média kommunikációs eszközt (digitális, hálózati), sajátos tartalomszervezést (multimédia, interaktív média) valamint újszerű egyéni és közösségi cselekvési formákat magában foglaló médiatípus (*Szakadát, 2006*).

Forgónál az újmédia fogalmának értelmezése a Manovich-féle teória néhány kulcsfogalmára épül. Lényeges elemként kiemeli az adatbázis-logikán alapuló felhasználói tartalomszervezés és tartalom-előállítás lehetőségeit, amelyben a narratívaalkotás sajátos, egyedi változatai jelennek meg. Ezek közül elsősorban a nem-lineáris és a véletlenszerű narratívakonstruáló technikákat állítja szembe a tradicionálisan építkező lineáris tartalomszervezéssel.

Felvetődik azonban a kérdés, hogy ha az újmédiára jellemző tartalomszervezést a narratívával szembenálló, az azt felváltó eljárásaként határozzuk meg, akkor miért beszélünk továbbra is narratívaalkotástól? Ez az ambivalencia Manovich szövegeiben is megmutatkozik. Könyvének *Az adatbázis logikája* című részében például így fogalmaz: „Az interaktív narratíva (amit a hiperszöveg analógiájaként „hipernarratívának” is nevezhetünk) számos, az adatbázison keresztül haladó útvonal összegzéseként is értelmezhető. A hagyományos, lineáris narratíva egy a sok lehetséges útvonal közül, azaz egy adott választás a hipernarratíván belül. Ahogyan egy tradicionális kulturális objektum egy újmédia-objektum sajátos esetének tekinthető (azaz csupán egy felhasználói felülettel rendelkező újmédia-objektum), úgy a hagyományos lineáris narratíva is a hipernarratíva egy lehetséges változataként fogható fel.” (Manovich, 2001, 227. p.)

A hagyományos narratíva tehát csupán egy parciális esete a tartalmi elemek rendszerbe szervezésének (részeleme egy komplex, potenciális halmaznak, melyet a fenti szövegrészben – ha jól értelmezem – Manovich a hipernarratíva fogalommal jelöl). Létrehozása olyan eljárás, melynek során „a szerzőnek az elemek szemantikáját és azok kapcsolatát is meg kell szabnia ahhoz, hogy a végezetül kapott objektum megfeleljen a narratíva fentebb részletezett kritériumainak.” (*Manovich, 2001, 228. p.*) A másik lehetőség pedig – amelynek pedagógiai vonatkozásait Forgó tanulmánya is értelmezi – az adatbázis-logika szerinti tartalomszervezés, amikor „a történéseknek nincs kezdetük vagy végük; valójában nem fejlődnek sem tematikusan, sem formálisan vagy bármely más olyan módon, amely az elemeiket sorrendbe rendez-

né.”⁷ Manovich ennek a narratív tartalomszervezéstől különböző kreatív eljárásnak a legitimitását hangsúlyozza a következő, ugyanott olvasható szövegrészben is: „Ha azonban a felhasználó egyszerűen hozzáfér különböző elemekhez egymás után, általában véletlenszerű sorrendben, akkor semmi okunk azt feltételezni, hogy ezek az elemek narratívát alkotnának. És valóban: miért kellene a felhasználó által létrehozott adatbázisban szereplő adatok tetszőleges sorozatának a szereplők által okozott vagy megélt, egymáshoz kapcsolódó események sorozatát eredményeznie?” (Manovich, 2001, 228. p.) Szintén itt olvasható egy, az ambivalencia mibenlétét értelmező további fontos mondat is: „Az újmédia világában a „narratíva” szó ugyanakkor gyakran használatos egy mindent magában foglaló kifejezésként, annak palástolására, hogy még nem fejlesztettünk ki egy olyan nyelvet, amellyel ezeket az új és különös objektumokat leírhatnánk.” (Manovich, 2001, 228. p.) Megítélésem szerint ez a mondat világosan kifejezi azt a ténytet, hogy az újmédia teoretikusai keresik az adatbázis-narratíva dualizmusának egy metaelméletben való feloldását; ezt az elméletet azonban még nem alkották meg.⁸ A narratíva fogalom sajátos értelmezéséről, részben újradefiniálásáról van itt szó, amelyből természetesen következik a narratívák sokfélesége (narratívapluralizmus).

AZ ÚJMÉDIA ÉS A FELHASZNÁLÓK

Az újmédia-értelmezésekben jelentős szerepet tulajdonítanak a kimeneti, felhasználói, „fogyasztói” oldalnak. Ez a tényező különösen erős hangsúlyt kapott a Manovich 2001-ben kiadott könyvét követő időszakban megjelent közösségi alkalmazások széles körű használatának elterjedésével. A definitív megközelítések felhasználóra fókuszáló változatainak bemutatását Forgó elsősorban Aczél Petra és Müllner András szövegeire alapozza (Aczél, 2010; Müllner, 2013). Aczél szerint az újmédiát a média korábbi formáitól a digitalizáció, az interaktivitás, a hipertextualitás, a szórtság és a virtualitás (mint „kulcsjellemzők”) különböztetik meg. Az újmédia-használat során a jellegzetes felhasználói attitűd a nem tudatos, célirányos keresés, a véletlen felfedezés: „az online-hírszolgáltatás és hírfogyasztás alapgesztusa a serendipity-effektus:⁹ a „szerencselet” újmédiás öröme, szerencsés felfedezés [...] a

7 Forgó idézi Manovich szövegét: *Forgó*, 2014, 81. p.

8 Függetlenül attól, hogy az újmédia-objektumok lineáris narratívaként, interaktív narratívaként, adatbázisokként vagy valami másként jelenítik meg magukat, az anyagelrendezés szintjén mind adatbázis. Az új médiában az adatbázis kulturális formák széles skáláját támogatja, amelyek a közvetlen fordítástól (az adatbázis adatbázis marad) olyan formáig terjednek, melyek logikája az anyagi forma logikájának ellentéte, vagyis narratíva. Még pontosabban, egy adatbázis támogathat narratívát, de a média logikájában semmi nem segíti elő a létrehozását. Így nem meglepő, hogy az adatbázisok jelentős, ha nem épp a legnagyobb területet foglalják el az újmédia térképén. Még meglepőbb, hogy a spektrum másik oldala, a narratívák, miért léteznek még mindig az újmédiában. (Manovich, 2001, 228. p.)

9 A felhasználó, aki keresés közben olyan váratlan, érdekes információra bukkan, hogy eredeti célját felvedve teljesen új irányba kezd el kutatni. A szakirodalom ezt „serendipity-effektusnak” hívja.

keresés szándékától független rátalálás, amely az interfészen bolyongóknak, az újmédia böngészőinek alapélménye.¹⁰ Müller tanulmánya felrajzolja az új média-konstelláció „interfészen bolyongó” jellegzetes civil felhasználójának allegorikus alakját, aki természetesen mozog lételemében, az ad-hoc információk kaotikus, dinamikusan változó világában – a Baudelaire nyomán – Walter Benjamin által megrajzolt flanőr figurájából kiindulva.¹¹ Eredeti jelentésében – Baudelaire megfogalmazása szerint – a flanőr nagyvárosi, ráérő céltalan sétáló, akinek a „tömeg az igazi eleme, mint a madárnak a lég, mint a halnak a víz, szenvedélyes megfigyelő, akinek számára végtelesen öröm, ha a sokaság, a változékonyság, a mozgás, a tűnékenység és a határtalanság körében üthet tanyát.”¹² Ez a különös nagyvárosi figura a német irodalmár Walter Benjamin írásaiban vált olyan allegorikus alakká, aki a szerzőnek a kapitalista társadalom cél és haszonelvűségével szembeni kritikáját, általánosabb értelemben a modern világ túlspecializáltságával és sietésével szembeni alapállását testesítette meg. A Benjamin által kritizált modernitás emblematikus médiuma a „könyvbeliség” kultúráját megtestesítő akadémikus könyv. „A benjamin életműben a *flâneur* alakjával szervesen összekapcsolódnak az akadémikus könyvről szőtt gondolatok; a könyv azon ideológiáját érintő benjamin kritika, amely ideológia a pozitivitást sugalló linearitásban és a teleológiában alapozódik meg. A könyv ideologikus, mert hierarchia jellemzi, mert tudás és hatalom nyújt benne egymásnak kezét, és a nagy elbeszélések adekvát médiuma, amennyiben eredet-mítosz és teleologikusság vezérli.” (Müller, 2004)

Benjamin tanulmányainak megírása idején a számítógépnek még a fogalma sem létezett. Az általa anakronisztikusnak tartott könyvet felváltó médiumok nála a modern nagyváros médiumai, amelyek adekvát módon viszonyulnak a korhoz és annak igényeihez: az újság, a plakát, a röpcédula és a reklám.¹³ Korunkban a nagyváros a világháló metaforája, a késő modern flanőr pedig az újmédia változékonny, tűnékeny és határtalan kibertereiben ógyeleg, melyek szoftverek által generált interaktív virtuális környezetek.¹⁴ A hipertextuális, multimedialis újmédia univerzum folyamatosan interaktív helyzeteket generál, a bolyongó maga alakítja ki az efemer elemek közötti kapcsolatokat, jelentést és alkalmi kontextust kölcsönözve azoknak.

Saját koncepciója alátámasztására Forgó azt a szövegrészt emeli ki Müllner tanulmányából, amelyben a hipertextes szerveződésű adatbázisok elemei között

10 Aczél Petra (2010): Világtalan hír. Retorikai felvetések műfajról, objektivitásról, újmédia-hírszövegről. *Vigília*. 75. 11. 805–813. p. Letöltés: <http://www.vigilia.hu/regihonlap/2010/11/aczel.html> 2014. 11.22.

11 Benjamin, Walter (1980): A második császárság Párizsa Baudelaire-nél. In: Benjamin, Walter: *Angelus Novus*. Magyar Helikon, Budapest. 873. p.

12 Az idézetnek ez a része Baudelaire eredeti szövegéből származik. Baudelaire, Charles (1988): A modernség. In: Baudelaire, Charles: *Művészeti kuriózumok*. Corvina K. 83. p.

13 Itt Müller szövegéből használok néhány kifejezést.

14 „Egy idézetgyűjteményben bolyongó felhasználó ugyanaz, mint egy nagyvárosban csatangoló *flâneur*: mindkettő a szó szoros értelmében tárgyakra bukkan, és ezen talált tárgyakat mintegy átszellemíti, ezek között kapcsolatokat vagy adekvát szóval *korrespondanciákat* teremt, és ezek a talált tárgyak és korrespondanciáik adják ki az ő saját útvonalt, sorsát, történetét.” (Müller, 2004, 924. p.)

bolyongó flanőr-felhasználó (a szerző szerint) karakterisztikus jellemzői olvashatók: „Röviden összefoglalva az eddigieket, felsorolhatjuk, hogy mi kapcsolódik a *flâneur* allegorikus alakján keresztül a hipertext felhasználójához. Szabadság, vagyis függetlenség mindenfajta, mások általi navigációtól, kritikai gyakorlat; a talált tárgyak és szövegek átszellemítésének képessége, vagy ahogy Baudelaire mondaná, az üres dolgok megtöltése; valamint pozitív önkifejezés a saját történet létrehozásán keresztül.”¹⁵ Ő úgy látja, hogy „a webkettő megjelenésével a közösségi médiumokban, az üres dolgok feltöltődnek, saját idővonal (timeline) tartalomszervezés és aggregálás adta alkalmazások révén, ugyanakkor megfigyelhető, hogy sokan távol tartják magukat a plebejusnak ítélt – korábbi elődei (Myspace, iWiW) sorsára jutó? – Facebook-tól, miközben tartalomgenerálás nélkül anonimitásban megfigyelőként »flanörködnek«.” (Forgó, 2014, 80. p.) Felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy a flanőr szerepéhez a tartalomgeneráló és társas-kommunikációs aktivitás különböző fokozatai társíthatók, amelynek jellegzetes mintázatai, ezek változásai (online habitusváltás, a közösségi médiatudatosság módosuló megnyilvánulási formái és intenzitásának alakulása) fontos információkhoz juttathatnak bennünket az újmédia társadalmi hatásairól.

ÚJMÉDIA, NEVELÉSTUDOMÁNY ÉS PEDAGÓGIAI PRAXIS

A neveléstudomány és a pedagógiai gyakorlat irányából szemlélve az újmédia jelenségét, Forgó először azt vizsgálja, milyen meglévő elméleti konstrukciók lennének a legalkalmasabbak az új médiavilág értelmezésére. Az a kérdés is felmerülhet, hogy van-e szükség elméleti magyarázatokra, lehetséges-e átfogó oktatáseméleti keretrendszer alkotása ebben az esetben? Történnek-e olyan mértékű változások az emberi kommunikáció és információfeldolgozás világában, hogy azok hatással lehetnek az oktatásról, tanulásról eddig kialakított, felhalmozódott elképzeléseinkre, esetleg alapjaiban változtatják meg azokat? Ezekre a kérdésekre ma még nem tudunk megalapozott válaszokat adni. Forgó tanulmányának egyik erénye, hogy megpróbálja számba venni a jelenleg kézenfekvőnek tűnő, lehetséges közelítésmódokat.

Ha az újmédia világának oktatási konzekvenciáiról gondolkodunk, megkerülhetetlenek a tanításra és a tanulásra irányuló elméleteink. Forgó szerint az eddig kialakított tanuláselméletek nem alkalmasak az újmédia-jelenség oktatáseméleti értelmezésére. Úgy látja, hogy az adatbázis-szerveződésű médiavilág logikája annyira eltér a korábbi könyves és televíziós korszakban megszokott gondolkodásmódtól, hogy az annak részét képező tanuláselméletek sem adnak megfelelő értelmezési keretrendszert az új fejlemények megértéséhez. Véleménye szerint merőben új szemléletre, és ennek alapján a tanítás és tanulás új elméleti keretrendszerének

¹⁵ Forgó idézi Müller szövegét: Forgó, 2014, 79. p.

kidolgozására lenne szükség. Ennek az új szemléletnek a médiaforradalom jelenlegi fázisában csupán a feltételezett forrásvidékeit lehet megjelölni – utalásszerűen. Az online világ ismeretszerző praktikáinak jellemzői, mint például a felfedező, nem-lineáris, hipertextuális, véletlen (random), a mikrotartalmakra építő és mobil eszközök felhasználásával történő tanulás (mikrolearning) ebbe a körbe sorolhatók. Vannak, akik ez utóbbitól várják a formális és az informális tanulás közötti szakadék áthidalását (Molnár, 2013). A tartalmak lineáris összefűzésével szemben előtérbe kerülne a „véletlenszerű” tartalomszervezés, ahol a tradicionális tartalomelrendezést elágazások, hálózatos szerkesztési elvek váltanák fel. Új oktatási stratégiák kialakítására van szükség, amelyek a korábitól eltérő „tanórai dramaturgiát” követelnek. Mindez magában foglalja új narrációs technikák kifejlesztését, a véletlen és az improvizatív elemek tanításban történő szerepének hangsúlyosabbá válását, „a próba-szerencse tanuláson túlmutató random learning elmélet figyelembevételét is, fontos szerephez juttatva a keresés szándékától független rátalálást, felfedezést.”¹⁶ Forgó fontos szerepet tulajdonít a serendipity-effektus tudatos alkalmazásának, és azt gondolja, hogy „az eredetileg össze nem függők a keresésben és a következtetésben összetartozóvá lesznek.” Feltételezi, hogy „az adatbázis és narratíva kapcsolatán alapuló újmédia-felfogás – a végtelenül soknak tűnő lehetőségeit tekintve – az ismeretátadáson túl alkalmas a szemléltetési lehetőségek megújítására, befogadói motiváció erősítésére, a digitális kompetencia fejlesztésére csak úgy, mint az értékrendszer formálására és alakítására.”¹⁷

Az újmédia oktatáseméleti konzekvenciáinak sarkalatos pontja az újmédia-rendszerek és a tanuláselméletek viszonya. Forgó ezt az összefüggés-rendszert egy ábra felhasználásával értelmezi.¹⁸ Az ábrán a behaviorizmus talpazatából emelkedik ki a kognitívizmussal és a konstruktívizmussal jelképező két háromszög. A három tanuláselmélet ilyen elrendezése nem csupán annak a ténynek felel meg, hogy a 20. század episztemológiai-pszichológiai ihletésű domináns tanulás-konceptiói közül először a behaviorizmus jelent meg, és ezt követően, ezzel szemben definiálta magát a két másik koncepció. Az ábra ilyen elrendezéséből az is kikövetkeztethető, hogy a három, tanulásról kialakított elméleti megközelítés között szoros kapcsolat van, amely részben komplementaritást fejez ki. A tanulás az egyik legalapvetőbb mentális jelenség, az elmeműködés része; az elme működése viszont csak a szubjektív tapasztalás számára hozzáférhető, így direkt, objektív módon nem vizsgálható. A behavioristák ezt a problémát úgy oldották meg, hogy az elmét zárójelbe tették, fekete doboznak tekintették, és azt vizsgálták csupán, ami objektíven mérhető: a közvetlenül megfigyelhető viselkedést. A behaviorizmus szerint a tanulás nem más, mint a viselkedés kondicionálásos módosítása a megfelelő külső ingerek hatására. Ez a felfogás a tanulási folyamatokat a tanuló és környezete kölcsönhatásaként értelmezi, szinte kizárólagos szerepet tulajdonítva a környezet hatásainak.

¹⁶ Forgó, i.m. 83. p.

¹⁷ Forgó, i.m. 83. p.

¹⁸ Tanuláselméletek és az újmédia-rendszer kapcsolata, i.m. 84. p.

A behaviorista tanulásfelfogásról – amely az agyat és az elmét csupán az ingerek és az ezekre adott válaszok kapcsolószerkezetének tekintette – hamar kiderült, hogy nem alkalmas az összetettebb tanulási folyamatok kielégítő magyarázatára. Nem sokáig lehetett eltekinteni attól a nyilvánvaló tényről, hogy a tanulásban nagy szerepet játszanak a közvetlenül meg nem figyelhető belső struktúrák és folyamatok. Ezért a kognitívizmus és a konstruktívizmus közös vonása az, hogy a behaviorizmus által kiküszöbölt agy, illetve elme működésére koncentrál.

A kognitívizmus szerint a tanulás információ-feldolgozás, mégpedig szimbólummanipuláció, hasonlóan a számítógépek működéséhez (az elme komputációs elmélete). Az elmélet szerint az elme működésének megismeréséhez elegendő a szimbólummanipuláció törvényeinek meghatározása és a működés ezeknek megfelelő leírása. Ez a komputer-funkcionalizmusnak nevezett felfogás magában rejti azt a hitet is, hogy ha a leírás kellően pontos, akkor megértettük az elmét, és működését bármilyen fizikai rendszeren megvalósíthatjuk, feltéve hogy az rendelkezik az ehhez szükséges komplex strukturális jellemzőkkel (fizikai szimbólumrendszer hipotézise).¹⁹ Az agy és az elme ebben az esetben is fekete doboz, de a kognitivisták többsége a fentebb ismertetett teória szerint megpróbálja modellezni. A konstruktívizmus abból indul ki, hogy ez a kreatív szerkezet – mindegy, hogy milyen módon – komplex viselkedés- és gondolkodásmintákat generál, a tanulás pedig ezek összevetése a külső világgal. Bár nem tagadja a kognitívizmus komputációs modelljét, feltételezi, hogy az elme működése nem csupán ebből állhat; így közelebb áll a kulturális pszichológiához, mint a kognitív tudományhoz. Napjaink kognitív idegtudománya azzal, hogy nem kötődik szorosan a komputer-funkcionalizmus dogmájához, részint a konstruktívizmushoz áll közel. Közelít azonban egy tágabban értelmezett behaviorizmushoz is, azzal, hogy a korábban zárójelbe tett agyat tanulmányozva az elmeműködést (így a tanulást is) komplex neuronhálózatok működésére, „viselkedésére” igyekeznek visszavezetni.

Azt gondolom, az eddigiekből látszik, hogy a konnektívizmus nem illeszthető be a tanulási folyamatok értelmezésének ebbe az episztemológiai/pszichológiai, illetve ontológiai jellegű, természettudományos logikájába. Nyilvánvaló, hogy a hálózati információs rendszerek új lehetőségeket biztosítanak az információszerzés és a tanulás számára. Ezeket az új lehetőségeket teoretikusan is meg lehet közelíteni, és elvileg igényes elméletek fogalmazhatók meg arra vonatkozóan, hogy mennyiben új és más a hálózati tanulás. Ez azonban nem tanuláselmélet lesz – legalábbis nem abban az értelemben, ahogyan a behaviorizmus, kognitívizmus és konstruktívizmus az. Ezek ugyanis – mint fentebb röviden kifejtettük – azt értelmezik, hogyan, milyen mechanizmusok révén képezi le egy rendszer (az agy/elme) a környezetét; honnan ered, hogyan alakul ki a tudás, és az milyen viszonyban van a külső világgal, illetve azt, hogy hogyan lehetséges a környezethez illeszkedő adaptív viselkedés.

---

19 „[...] a gondolati és fizikai rendszerek között megvalósítási viszony van: egy gondolati rendszer többféle fizikai rendszerben is megvalósulhat.” Pléh Csaba (2013): *A megismeréstudomány alapjai. Az embertől a gépig és vissza*. Typotex, Budapest. 31. p.

Forgó tanulmányában a pedagógiai praxis irányából történő közelítés kiindulópontja az a felvetés, hogy az újmédia-használattal kapcsolatos kreatív többlet, szabadság élmény, kritikai attitűd és innovatív szellemiség vajon beilleszthető-e az oktatás, a nevelés, a tanítás folyamatába, és ha igen, hogyan? Forgó attitűdje alapvetően pozitív, úgy gondolja, hogy ha a médiavilágban működik ez a hatásrendszer, miért ne lenne hasznosítható a tanítási-tanulási folyamatban is? Feltételezhető, hogy az ezirányú módszertani újításoknak az a haszna is meglenne, hogy a tanítás és tanulás tradicionális, kissé unalmas, szürke és rutinokra épülő világát izgalmasabbá, színesebbé tenné. A pedagógiai kutatás és kísérletezés számára is hasznos lenne ezen az új területen vizsgálni, tapasztalatokat gyűjteni. Ugyanakkor látja azokat a nehézségeket is, amelyek az új módszerek bevezetésével jelentkeznek. Az újmédia adatbázisokra épülő, hipertextuális, online világának határtalan komplexitása komoly kihívást jelent mind a tanuló, mind a tanár számára. Ezért a tanár egyik fontos, új feladata a kibertérben történő orientációs képesség fejlődésének elősegítése.²⁰ Ennek részét képezi „az újmédia tartalmak interfészre történő aggregálása,” illetve olyan stratégiák elsajátításának elősegítése, „amelyek lehetővé teszik a tanuló számára a hatékony, önálló, felfedező tanulást, az alkotó-konstruktív tevékenységet.”²¹ Fontos feladat lesz annak a megvizsgálása is, hogy a tradicionális oktatásra jellemző narratív logika mellé hogyan építhető be az adatbázis alapon történő tartalomszervezés logikája. Az újmédia és az oktatás kapcsolatáról gondolkodva azonban érdemes a kérdéskör néhány általánosabb, oktatáseméleti és nevelésfilozófiai konzekvenciáját is végiggondolni. Tanulmányom következő, záró fejezetének ez a témája.

SZOFTVER, KULTÚRA ÉS SZEMÉLYISÉGFEJLŐDÉS

„Remélem, hogy az újmédia elmélete, ahogyan azt könyvemben megfogalmaztam, nem csupán a jelen megértéséhez járul hozzá, de eligazító vázlatként szolgálhat a kísérleti próbálkozások számára is ezen a területen.”²² Ebben a mondatban foglalta össze Manovich elméletalkotó tevékenységének célkitűzéseit 2001-ben megjelent könyvében. Több mint tíz év távlatából visszatekintve megítélhetjük, ez idáig mennyiben teljesültek a szerző reményei és elvárásai. Feltehetjük a kérdést, hogy milyen mértékben helytállóak azok a vonatkoztatási pontok, amelyeket az újmédia értelmezéséhez meghatározott? Manovichban is felmerült az a gondolat, hogy

20 A navigáció során gyakori a dezorientáció, amelynek egyik formája az „eltévedés a hipertérben” (lost in hyperspace). Ez abból adódik, hogy a felhasználó nem tudja, hogyan lehet elérni az adatbázisban valamely információt, vagy elveszíti az áttekintést. Konceptuális dezorientáció keletkezik, ha a felhasználó a felbukkanó információ szemantikai összefüggéseit nem képes meglévő tudásrendszerébe integrálni. Ha a rendszer szerkezete, működése a használó számára túlzottan komplikált, kognitív túlterhelés (cognitive overload) jön létre.

21 Forgó, i.m. 83. p.

22 Manovich, Lev (2001): *The language of new media*. MIT Press, Cambridge. 11. p.

egyáltalán van-e értelme, létjogosultsága átfogó elméletalkotásra olyan területen, ahol a változások folyamatosak és gyorsan követik egymást. A turbulens változások közepette történő elméletalkotás jogosultságát ő azzal indokolja, hogy ha nem is úgy alakulnak a dolgok, ahogyan azt az elméletalkotó elképzelte, és ha később kiderül, nem azok a fő jellemzők, trendek, erővonalak, amelyeket feltételezett, annyi értelme még mindig van tevékenységének, hogy a figyelmet olyan – később homályba tűnő – eshetőségekre irányította, amelyek abból az egyszerű, történetileg determinált nézőpontból akkor reálisnak tűntek. Ez az érvelés elsősorban az ellenőrizhető prognózisokra, trendmeghatározásokra vonatkozik, de Manovich újmédia-elmélete esetében elsősorban definíciókról, lényegi jellemzők meghatározásáról, széles horizontú, általános jellegű megállapításokról van szó, amelyek elég egyértelműek ahhoz, hogy azokra reflektálva – a távlattól függetlenül is – megfogalmazhassuk egyetértő vagy kritikus észrevételeinket.

Azok a megállapításai, miszerint az újmédia a számítógép kivetítése magára a kultúrára,²³ és az, hogy a kultúra számítógépesítése során a számítógép sajátos létmódja (az, hogy a világot adatstruktúrákra és algoritmusokra szűkíti) a kultúrára vetül, olyan vélekedések, amelyekben bizonyos mértékű digitális redukcionizmus nyilvánul meg, ezért korántsem elfogadhatók mindenki számára. Manovich a maga elemző módszerét ebben a könyvében „digitális materializmus”-ként határozza meg (Manovich, 2001, 6. p.). Leszűkítőnek tűnik az a megfogalmazás is, ahogyan a kulturális interfész fogalmat bevezeti: „a képernyő interfészen keresztül nem a számítógéppel, hanem a digitális formában kódolt kultúrával bocsátkozunk kölcsönhatásba [...] a számítógép megjeleníti számunkra a kulturális adatokat és lehetővé teszi, hogy interakcióba lépjünk azokkal.” (Manovich, 2001, 69–70. p.). Úgy gondolom, hogy a kultúra nem csupán jóval több, mint interfészen megjelenő adatok halmaza, hanem más is.

Manovich a technika-középpontú elképzeléseit még világosabban kifejezi újabb könyvében (*Software Takes Command*), melynek már a címe is értelmezhető úgy, hogy valamiféle digitális falanszter vár ránk; olyan világ, amelyben a szoftvereké a vezető szerep.²⁴ Elegendő néhány kifejezés a kötetből, hogy kirajzolódjék a Manovich által vizionált szép, új, szoftver vezérelte világ: „A világ ma web alkalmazásokon fut” (Manovich, 2013, 1. p.); „A szoftver lett a végső interfész, amin keresztül a világhoz, memóriánkhoz, képzeleteinkhez kapcsolódunk, a szoftver az univerzális nyelv, amelyen a világ beszél, az univerzális gép, amely működteti a világot.” (2. p.); „Könyvem epizódokat tartalmaz a kultúra ’szoftverizálásának’ a történetéből.” (5. p.); „Mit jelent ’szoftver társadalomban’ élni és mit jelent egy ’szoftver kultúra’ részének lenni?” (6. p.) Bár Manovich elhárítja magáról a kultúra leszűkített értelmezésének vádját, és kifejezi, hogy az számos olyan materiális és immateriális

23 „A számítógép logikája jelentősen befolyásolhatja a média tradicionális logikáját, várható, hogy a számítógépes szint hatása a kulturális szintre növekedni fog.” (Manovich, 2001, 46. p.)

24 Manovich. Lev (2013): *Software Takes Command*. Bloomsbury Publishing.

elemet tartalmaz, amelyek nem digitalizálhatók,²⁵ mégis, írásaiból egészében egy technofil színezetű kultúra- és világfelfogás rajzolódik ki. Ez a nézetrendszer közel áll a Jaron Lanier által kibernetikus totalitarizmusnak nevezett (információ) technológiai szubkultúra gondolatvilágához, amely kategóriába – többek között – a szingularitás, nooszféra, kollektív tudat (hive mind), long tail, web 2.0 fogalmakkal jelzett elméletek tartoznak (Lanier, 2010). Ebben az új technológiai szubkultúrában tovább él a kezdeti mesterségesintelligencia-koncepciók alap gondolata, miszerint a világ – bennünket, embereket is beleértve – nem más, mint egy hatalmas információrendszer (adatbázis?), és nekünk az a feladatunk, hogy ezt a valóságnak nevezett digitális rendszert egyre komplexebb, kifinomultabb szinten írjuk le és fejlesszük tovább.

Bárhogyan is vélekedjünk azonban a Manovich által felvázolt adatbázis, interfész, szoftver és algoritmus középpontú világképről, valamint az újmédia világát értelmező elméleti rendszeréről, a jelenség, amelyre magyarázatai irányulnak, vitathatatlan realitás, kétségtelen tény. Annak a kihívásnak a legújabb hullámáról van szó, amelyet évtizedek óta az informatikai forradalom jelent számunkra. Ez a kihívás a pedagógiai praxis számára több szinten is megjelenik. McLuhan a múlt század 60-as éveiben máig érvényesen értelmezte azt, hogy mit jelent az elektronikus médiavilág a tradicionális oktatási rendszerek számára (McLuhan, 1969). Az alapkonfliktus azóta változatlan: az iskola a könyvbeliség, a Gutenberg-galaxis világában működik – gondoljuk csak meg, miről is írtak az újságok a 2014-es tanévkezdés előtt: megjelennek-e időben a tankönyvek, megérkeznek-e az iskolákba, lesz-e elegendő tankönyv stb.) –, míg azok, akik belépnek oda, az elektronikus médiavilág bennszülöttjei. Az újmédia korában már nem csupán generációs szubkultúráról van szó. A világ – ahogyan Manovich is fogalmazott – valóban egyre nagyobb mértékben webes alkalmazásokon fut. Mindenkit fel kell készíteni és mindenkinek fel kell készülni arra, hogy otthonosan érezze magát, és eredményesen tevékenykedjen ebben a világban. Az azonban kérdéses, hogy pontosan mire és hogyan történjen ez a felkészítés. Az újmédia ideális használójának a tulajdonságai jelenthetnek-e általános mintát ebben a vonatkozásban?

Gondoljunk bele: milyen mentális tulajdonságok szükségesek ahhoz, hogy valaki az újmédiarendszerek ideális felhasználója legyen. Képzelnünk el egy, a flanőr allegorikus figurájához hasonlatos interfészen bolyongó személyiséget, akit nem navigálnak kívülről; aki kívülállóként, szembehelyezkedve minden teleologikus sietővel, nem-célirányosan halad, hanem normatív és narratív kötöttségektől szabadon, a véletlen és váratlan lehetőségének helyet hagyva alkotja saját média-konstrukcióit; aki az üres dolgokat tartalommal tölti meg, és átszellemíti a talált tárgyakat; aki egyéni módon köti össze az adatbázisok információ morzsáit; aki képes a dolgokat átszellemíteni, jelentős kritikai potenciállal rendelkezik és kész

---

25 „The term “culture” is not reducible to separate media and design “objects” which may exist as files on a computer and/or as executable software programs or scripts. It includes symbols, meanings, values, language, habits, beliefs, ideologies, rituals, religion, dress and behavioral codes, and many other material and immaterial elements and dimensions.” (Manovich, 2013, 32. p.)

arra, hogy az információelemek között kreatív módon kapcsolatokat kialakítva szerző és alkotó legyen; aki specifikus szelekció, kombináció, kifejtés elvégzésével formát ad az adatbázisokban rejlő határtalan lehetőségeknek [...].²⁶ Nem folytatom. Az eddigiekből is látszik, hogy annak, aki az újmédia világában rejlő lehetőségek teljességével szeretne élni, magas szintű intellektuális képességekkel és jelentős, már meglévő tudással kell rendelkeznie.

Annak tehát komoly előfeltételei vannak, hogy az újmédia interfészen bóklászó böngészője hasonlatos legyen Baudelaire flanőr költőjéhez, aki az üres dolgokat megtöltve, a talált tárgyakat átszellemítve saját történet létrehozásán keresztül pozitív önkifejezésre alkalmas.

A probléma megközelíthető persze oly módon is, hogy feltételezzük: magában a technológiai rendszerben benne van a használatához szükséges tudások kialakításának a képessége.²⁷

A technológia iránt lelkesedő, technofil beállítódású elméletalkotók egy része úgy gondolja, hogy a fentiekben körvonalazott képességegyüttes a hipertextes/hipermediális hálózati rendszereknek az interaktivitásra serkentő szerkezetéből ered, abba beépíthető. Ezt a felfogást azonban semmi nem támasztja alá. Egyet kell értenünk Müllerrel, aki tanulmánya végén kifejezést ad annak a sejtésének, hogy „az igazi kritika, ellentétben azzal, amit a mindenkori aktuális médiumhoz túlzott reményt fűzők állítanak, nem emberi találmány, és nem is kötődik feltétlenül virtuális szövegvárosok idézet-tereihez, vagy ha igen, ezen idézet-terek mindig is léteztek” (Müller, 2004).

Manovich médiaelméletében kulcsszerepet kap az adatbázis és az interfész fogalma. Mindkettőt (szoftver)technikai terminusokkal írja le; ez természetes egy informatikai háttérrel rendelkező médiateoretikustól. Azok az interfészek, amelyeket kulturális interfész modelljében integrál, olyan artefaktumok, amelyek a Merlin Donald – féle külső szimbolikus tár, illetve külső emlékezeti mező különböző, egymásra épülő, történetileg egymást követő változatai (Donald, 2001). A mediális világmodelljének centrumát képező adatbázismodellben – e sorok írójának véleménye szerint – a Jaron Lanier által „komputacionalizmus” (computationalism) valóságfelfogása tükröződik vissza.²⁸ Bármennyire kifinomult rendszerek Manovich szoftveralapú artefaktumai, egy esszenciális elem hiányzik belőlük: önmagukban nincs szemantikai tartalmuk, ami pedig a kultúrának, a művészeteknek, a gondolkodásnak a lényege.²⁹ A bináris kód ráhelyezése az ikonikus kódra (Manovich 2001-ben megjelent könyvének borítóképe) kifejező, és ahogy korábban utaltam rá,

---

26 Ennek a résznek a szövegezése során felhasználtam Forgó (2014), Aczél (2013) és Müller (2004) néhány kifejezését.

27 Ez az információtechnológiai alkalmazások nagy részénél valóban lehetséges is. Ne feledjük azonban, hogy itt médiáról, művészetről, médiakreativitásról, azaz magasabb szintű intellektuális tevékenységekkel kapcsolatos rendszerekről van szó.

28 A kifejezés az elme komputációs modelljének kiterjesztésére utal, egy olyan szemléletmódra, amelynek alapfilozófiája szerint a világ jelenségei, és benne az ember szoftverműködésékként értelmezhető.

29 Feltételezem, hogy csupán adatok és algoritmusok felhasználásával jelentés nem is generálható.

többértelmű. Ez a szuperpozíció azonban csupán technológiai váltást fejez ki: az analóg világból a digitálisba történő átmenetet a képfeldolgozás területén. Az emberi kogníció fejlődéstörténete során viszont történt egy olyan szuperpozíció, amelynek a következményei ennél sokkal jelentősebbek. Egy digitális kód, a nyelvi szimbólumok világa ráépült az elme elsődleges adatbázisára, a preszimbolikus megismerés alapját képező analóg, képi, holisztikus reprezentációk rendszerére. Ez a szimbólumlehorgonyzásnak (Hernád, 1996) nevezett (részleteiben máig nem tisztázott) folyamat eredményezte az ember belső, mentális világát, amely az „igazi kritika” forrása, és amely nélkül a Manovich-féle adatbázis/algorithmus komplexum jelenlegi – és feltehetően minden jövőbeli – formája csupán komplex kölcsönhatások értelmetlen rendszere. Ezért az újmédia nyelvezetének elmélete csupán ennek a nyelvezetnek a szintaxisát – vagy annak bizonyos elemeit – fogalmazza meg, annak is a technikai oldalát, azonban a szemantikai tartalmat, célokat, értékeket, értelmet az emberi elme elsődleges, ténylegesen kreativitást generáló „adatbázisa”, és a szervesen ráépült szimbolikus rendszer (a gondolat nyelve) vetíti bele. Amikor az oktatás korszerűsítésének új programjain gondolkodunk, ennek az – előttünk alapvonásaiban és részleteiben is csaknem teljességgel ismeretlen – rendszernek a befolyásolására alakítunk ki elképzeléseket. Az nyitott kérdés, hogy ebben a Manovich-féle modellek és elméletek mennyire használhatóak.

IRODALOM

- Aczél Petra (2010): Netorika. A digitális retorika műfajai és jellemzői. In: Kukorelli Katalin (szerk.): *A tartalom és forma harmóniájának kommunikációja. XII. Dunaújvárosi Nemzetközi Alkalmazott Nyelvészeti és Kommunikációs Konferencia 2010.*
- Aczél Petra (2010): Világtalan hír. Retorikai felvetések műfajról, objektivitásról, újmédia-hírszövegről. *Vigília*, 75. 11. 805–813.p.
- Baudelaire, Charles (1988): „A modernség”. In: Baudelaire, Charles: *Művészeti kuriózumok.* Corvina Kiadó, Budapest. 83.p.
- Donald, M. (1991/2001): *Az emberi gondolkodás eredete.* Osiris Kiadó, Budapest.
- Flew, Terry (2008): *New media: An introduction.* Oxford University Press, 21–33.p.
- Forgó Sándor (2008): Az új média és az elektronikus tanulás. *Új Pedagógiai Szemle*, 58. 8–9. 91–97.p.
- Forgó Sándor (2014): Az újmédia-környezet hatása az oktatásra és a tanulásra. *Könyv és Nevelés*, 16 1. 76–85.p.
- Forgó Sándor (2013): New media, new media literacy, new methods in education. In: Daniel TH Tan, Linda ML Fang (ed.): *2013 IEEE 63rd Annual Conference International Council for Educational Media, Singapore*
- Hernád István (1996): A szimbólum-lehorgonyzás problémája. In: Pléh Csaba (szerk.): *Kognitív tudomány.* Osiris Kiadó, Budapest. 208–222. p.

-
- Lanier, Jaron(2011): *You are not a gadget: A manifesto*. Penguin Books, London.
- Manovich, Lev (2001): *The language of new media*. MIT Press, Cambridge.
- Manovich, Lev (2013): *Software takes command*. Bloomsbury Publishing.
- McLuhan, M., és Leonard, G. B. (1967): The future of education: The class of 1989. In: *Look*. 1967. **21**. February. 23-24. p.
- McQuail, Denis (2003): *A tömegkommunikáció elmélete*. Osiris Kiadó, Budapest. 117. p.
- Molnár György (2013): A mikrotartalmak: avagy egy lépéssel tovább a 2.0-ás úton
In: Benedek András (szerk.): *Digitális Pedagógia 2.0*. BME GTK, Typotex Kiadó, Budapest. 195–220. p.
- Müllner András (2004): Teknősbéka-sétáltatás – a város és a flâneur metaforája a hipertext-diskurzusban. In: *Jelenkor*, **47**. 9. 932–942. p.
- Pléh Csaba (2011): A webvilág kognitív következményei, avagy fényesít vagy butít-e az internet? *Korunk*, **22**. 8. 9–19. p.
- Pléh Csaba (2013): *A megismeréstudomány alapjai. Az embertől a gépig és vissza*. Typotex, Budapest.
- Schivinski, Bruno és Dąbrowski, D. (2013): *The effect of social-media communication on consumer perceptions of brands*. Working paper series A, Gdańsk University of Technology, Faculty of Management and Economics 12 (12): 2–19. p.
- Szakadát István (2006): Új média, hálózati kommunikáció. In: S. Nagy Katalin (szerk.): *Szociológia*. Typotex, Budapest.
- Benjamin, Walter (1980): A második császárság Párizsa Baudelaire-nél. Ford. Bence György. In: Benjamin, Walter: *Angelus Novus*. Magyar Helikon, Budapest, 873. p.

LENGYEL OKTATÁSÜGY BALATONBOGLÁRON (1939–1944)

KAPRONCZAY KÁROLY

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

A második világháború kitörése után, 1939 őszétől nagy számban érkeztek Lengyelországból menekültek Magyarországra. Az iskoláskorú gyerekek és fiatalok számára a magyar állam tisztségviselői iskolákat állítottak fel, és megszervezték az oktatást az elemi szinttől az érettségig adó oktatásig, beleértve a szakképzést is. A tanulmány az oktatási rendszer kialakításának, az infrastruktúra megteremtésének nehézségeit és az eredményeit mutatja be, kiemelten foglalkozik a balatonboglári intézményekkel. A tanítást, a tanárok toborzását úgy sikerült megszervezni, hogy közben a náci Németország folyamatosan tiltakozott a lengyelek befogadása és oktatása ellen, és elvárta, hogy a magyar kormány lépjen fel ez ellen. A lengyel oktatásnak Magyarország német megszállása vetett véget 1944-ben. A lengyel diákoknak, tanároknak újból menekülnie kellett. Az iskolák berendezései, a könyvtárak, a szertárak megsemmisültek a háború alatt.

KÁROLY KAPRONCZAY: POLISH PUBLIC EDUCATION IN BALATONBOGLÁR 1939-1944

After the outbreak of the Second World War, in autumn 1939 numerous Polish refugees arrived in Hungary. Schools for Officers were founded by the state for school-age children and young people and their education was also organised from the elementary to the graduate level including vocational education, too. The development of this education system and the challenges and successes of the evolving infrastructure, especially the institutions in Balatonboglár are described in this study. Despite constant protests of the Nazi Germany because of the inclusion and education of Polish people, recruiting teachers and teaching was also organised. Also the Hungarian Government was expected by the Nazi Germany to take action against this. The education of Polish refugees was ended by the German occupation in 1944. The Polish students and teachers had to flee again. The libraries, laboratories and equipment of schools were destroyed during the war.

A magyar földön, 1939 őszén megjelent lengyel polgári menekültek jelentős része gyermek és iskolaköteles fiatal volt, így a magyar kormánynak biztosítani kellett számukra a tanulási lehetőséget is. A tanítás megszervezése már 1939 szeptemberében foglalkoztatta a magyar hatóságokat és a lengyel emigráció vezetőit. Sokan voltak a hozzátartozók nélkül érkezett gyerekek és fiatalok, akiket a határon vagy az első gyűjtőtáborban különválasztották, és a Balaton környékére irányították. Az első ifjúsági tábor Balatonzamárdiban szervezték meg, ahol – Antall József, a Belügyminisztérium IX. osztályának vezetője és a kormány menekültügyi megbízottja segítségével – a Horthy Miklós Állami Gyermeküdülő egyemeletes épületében helyezték el őket.

A menekültügyet hosszú időre kellett megszervezni, ezért a gondoskodás lényeges része lett a lengyel gyerekek és fiatalok számára az oktatás biztosítása. Az oktatás formáinak kérdésében eltérő álláspontot képviseltek a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium és a polgári menekültek ügyeit intéző hivatalos és társadalmi szervezetek képviselői. Hóman Bálint kultuszminiszter csak annyit engedélyezett, amennyit a német hatóságok vezettek be a megszállt területeken, így csak az elemi iskolai és a szakmunkásképzésről lehetett szó, a középfokú és egyetemi szintű oktatáshoz nem járult hozzá.

Ezzel szemben a Balatonzamárdiban összegyűlt lengyel fiatalok többségét – 200 középiskolás és 100 elemi iskolai korú – a 14–15 életévet még be nem töltötték alkották. Az idősebbek harcolni akartak, ezért körükben nagy volt a szökések száma. A helyzet megoldása a szervezett oktatás megindítása lett. Az egyik lengyel tiszti táborból Balatonzamárdiba vezényelték Hieronim Urban tartalékos tisztest, középiskolai tanárt, és rajta kívül még két szaktanárt, valamint több sporttisztest és testnevelő tanárt. A tábor elnevezése Lengyel Ifjúsági és Sporttábor lett, ahol kiegészítő foglalkozásként iskolai tanórákat is tartottak. Az internátusban kb. 150 fiatal részére volt hely, a többiek elhelyezésére és a tényleges oktatás biztosítására négy villát béreltek ki. A Belügyminisztérium hamarosan újabb tanárokat vezényelt ide, így 1939 végére 16 szaktanár és vagy ugyanennyi felnőtt kisegítő tevékenykedett. A magyar határokon működő nyilvántartó bizottságok „kiszúrték” és nyilvántartásba vették a pedagógusokat, és ha vállalták az iskolai munkát, a *Lengyel Polgári Bizottság* az ország különböző településein működő lengyel tábori iskolákba vezényelte őket. Meg kell jegyeznünk, hogy a lengyel pedagógusok körében is jelentős volt az evakuáció, a Franciaország felé történő továbbshökés.

Balatonzamárdiban 1940 decemberétől működött Lengyel Gimnázium és Líceum néven az intézmény. A tanári kar a délelőtti oktatás utáni elfoglaltságként gazdag szabadidős és kulturális programokat dolgozott ki. Itt alakult meg a később híressé vált színjátszó és tánckör. Stanisław Świder vezetésével lengyel kórust állítottak fel, a röplabda- és labdarúgó csapatok mellett pedig népszerűségnek örvendtek a vízi sportok is. E táborhoz tartozott a somogyzentimrei nyári lengyel üdülőtábor.

1939 őszén volt olyan elképzelés, hogy a lengyel tanköteleseket magyar iskolába küldjék, de a magyar nyelv ismeretének hiánya mellett a magyar és a lengyel oktatási rendszer eltérése is akadályt jelentett. Lengyelországban az 1932-i törvény értelmé-

ben a hétosztályos általános iskolai oktatást vezették be, a tanulók a hatodik osztály elvégzése után a gimnáziumban vagy líceumban tanulhattak tovább, míg az ipari szakmunkásképző hét osztály elvégzését kívánta. A három képzési forma (elemi, gimnáziumi-líceumi, szakmunkás) számára kellett lehetőséget biztosítani és megfelelő pedagógusokat keresni. Az első formánál könnyebb volt a helyzet, mivel kis létszám esetén, osztatlan oktatási móddal, megfelelő tanerő megléte esetén bárhol meg lehetett szervezni. A gimnáziumi-líceumi oktatáshoz azonban szaktanárookra, tankönyvekre és megfelelő taneszközökre, szertárakra volt szükség, és minden körülmények között ragaszkodni kellett az osztályrendszerhez. Balatonzamárdiban a tanítás 1939 decemberében és 1940. január elején kezdődött meg, de a tanévet az előirányozottnál korábban – 1940. június 3-án – kellett befejezni, mert a német követség sorozatos tiltakozása miatt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium a lengyel középfokú oktatás e formáját betiltotta.

1940 júniusában a lengyel iskolát a balatonboglári katonai és polgári tábor mellett szervezett Ifjúsági Táborba helyezték át, ahol biztosították az általános és a középiskolai oktatást. Az ifjúsági tábort is a Belügyminisztérium IX. osztálya szervezte, a működési költségeket a minisztériumtól kapták, míg az oktatás programját a *Lengyel Polgári Bizottság* (a lengyel menekültek legális érdekvédelmi szervezete) dolgozta ki. A tábor létrehozásában elvülhetetlen érdemeket szerzett Varga Béla plébános, aki az oktatás céljaira átadta az egyházközség tulajdonában levő községi kultúrházat; a kollégiumi elhelyezést a Nemzeti Szállóban és még hat panzióban biztosították.

Az oktatási program az összes – szám szerint 27 – lengyel általános iskolára vonatkozott, gimnáziumi-líceumi része csak a balatonboglári gimnázium-líceumot érintette. A tantervben helyet adtak a magyar nyelv és irodalom oktatásának is. Az oktatás megszervezésében gondot jelentett a tankönyvhiány: a humán tárgyak oktatását a jegyzetelésre építették, bár kezdetben a természettudományi tantárgyaknál is ezt a módszert alkalmazták, csak később látták el a lengyel iskolákat Magyarországon nyomtatott lengyel nyelvű tankönyvekkel. Az osztálymunka kialakítását jelentős mértékben akadályozta a tanulók eltérő tudásszintje, hiszen a diákok Lengyelország különböző területeiről, városi és falusi iskolákból jöttek. Fontos munka volt a gyerekek lelki gondozása, a zavarok és feszültségek oldása. Nagyon sokan maradtak ki az iskolából év közben. A polgári táborokban létesített általános iskolákban a kimaradók aránya elérte a 80-90%-ot, sőt a barcsi lengyel osztályokban egyáltalán nem tudták befejezni a tanévet. A balatonboglári tábori iskolán kívül mindenhol az otthoni tanulásra épült az oktatás. Korrepetáló csoportok alakultak, nem pedagógusok vezetésével, hogy ezzel is megkönnyítsék a gyerekek tanulását. Tanerőhiány nem volt, sőt Csízfürdőn több tanár oktatott, mint ahány gyerek beiratkozott az iskolába.

Az oktatás megfelelő körülményeinek kialakítását szolgálta a pedagógusok bérezése és életkörülményeik jobbítása: a Belügyminisztérium IX. osztálya az értelmiség számára biztosított kiemelt napidíjban részesítette őket, valamint a Lengyel Polgári Bizottság is rendszeresen különsegélyt folyósított nekik.

A feltűnés elkerülése végett Balatonboglárra vezényelték a gyerekek szüleit is, így a nyári időszak után a tábornak egész napos elfoglaltságot nyújtó napközi jelleget adtak. Azok a gyerekek, akiknek nem volt hozzátartozójuk, internátusban laktak, vagy a lengyeltóti üdülő telepen helyezték el őket. Balatonbogláron 36 pedagógus dolgozott, az iskola vezetője Henryk Urban, a lódzi gimnázium egykori igazgatója lett, aki a Lengyel Polgári Bizottság tagja volt; tisztségét 1941 nyarán dr. Piotr Jendrassik vette át. Kettőjük munkája adott végleges formát a lengyel középiskolai oktatásnak. Az itt működő pedagógusokat a nagy tanári gyakorlattal rendelkező szakemberek közül válogatták ki, és csupán négy volt közöttük, aki a háború előtt nem foglalkozott oktatással.

Az 1940/1941-es tanévben a gyerekek már elegendő számú, sokszorosított eljárással készült, lengyel nyelvű tankönyvet kaptak, az iskolát pedig közel 5.000 kötetes könyvtárral szerelték fel. A gyerekek számára egész napos ellátást biztosítottak. A balatonboglári első tanévben az oktatás részben még a helyi iskola tantermeiben folyt, de 1941 őszére megkapták iskolának az átalakított katolikus művelődési házat. Itt már szakköri foglalkozások is folyhattak, az épületben a gyakorlati képzést szolgáló könyvkötő- és asztalosműhelyeket is létesítettek. Emellett rendszeresen sport- és kulturális rendezvényeket szerveztek. Működött az amatőr színjátszó kör, amelynek előadásaira meghívták többi lengyel menekülttábor és a magyar-lengyel baráti társaságok képviselőit. A reáltárgyak oktatásának szempontjából nagy jelentőségű, hogy 1943-ban az egyik megszűnt budapesti gimnázium teljes fizikai és kémiai szertárát megvásárolták a tábor számára. A szertár megvásárlásában jelentős szerepet játszott Tomek Vince, a piarista rend magyarországi provinciálisa, aki más tanítórendek anyagi segítségét és adományait is szervezte.

Balatonbogláron közel száz hozzátartozó nélküli gyerek élt – többségükben fiúk –, akik 1939 őszén kalandvágyból szöktek meg családjuktól, majd csatlakoztak a magyar határ felé áramló menekültekhez. Őket internátusban helyezték el, de itt kaptak helyet a hamis igazolványokkal ellátott zsidó származású fiatalok is. Az egykori diákok később szeretettel gondolnak vissza a Nemzeti Szállóban, a Három a kislány, a Lilla, az Augusztus, a Kastély, a Papp- és Eden-villákban, panziókban működött internátusokra.

A tábor magas színvonalú oktató-nevelő munkájának hű tükrö az itt szerkesztett és kiadott *Młodzież* című ifjúsági lap, amely általában 70-100 oldal terjedelmű volt. Első száma 1943. augusztus 28-án jelent meg, és kizárólag a tábor lakói írták. Tanulmányai és kisebb közleményei Lengyelország jövőjével, a magyarországi emigráció helyzetével, az Európa más területein élő lengyelek sorsával, életével foglalkoztak, erősítették a fiatalok körében a hazafias érzéseket. Az ifjúsági lap hazafias szellemére jellemző, hogy a német elhárítás figyelemmel kísérte a *Młodzież* megjelent számait, s a német tiltakozások visszatérő témája lett.

Magyarország német megszállása után, az 1944. március 19-ét követő hetekben többször is ellenőrizte a rendőrség a lengyel iskolát és a kollégiumokat, elsősorban a fizikaszertárban kutattak illegálisan működő rádió adó-vevő készülék után. Az események bizonytalan kimenetelére tekintettel a tábor tanári kara vizsga nélkül

adta ki a bizonyítványokat, s igazolta a még be nem fejezett tanévet. A tanulók többségét más táborokba irányították, és csak a hozzátartozó nélküli fiatalok maradtak, egy részük a somogyszentimrei nyári táborba került. A tanári kar többsége illegalitásba vonult. A német elhárítás letartoztatta Jendrassik igazgatót és hét társát, valamint velük együtt több diákot is, és elkobozta a tábor 12 ezer pengőt tartalmazó házipénztárát. A lefogottak Rewensbrück, Buchenwald, Mauthausen koncentrációs táborába kerültek, többen ott pusztultak. Balatonboglár és környékének lakossága vette védelmébe, mentette meg az ínségtől a tábor még ott bujkáló lakóit.

ISKOLAI KÖNYVTÁR ÉS KÖNYVKIADÁS

1941 őszére a balatonboglári lengyel gimnázium jól felszerelt iskola lett: a magyar társadalmi szervezetek és a Lengyel Polgári Bizottság jóvoltából a természettudományi tárgyakat jól felszerelt fizika-, kémia- és biológiatemekben taníthatták, amit kiegészített az iskolai könyvtár. Itt több mint 4.600 kötetet gyűjtöttek össze, minden olyan könyvet, amely segítette a természettudományi és humán tárgyak oktatását. A legtöbb helyet a szépirodalmi kötetek foglalták el, de úgyszólván minden tantárgyhoz voltak iskolai könyvek, számos idegen nyelvű munka is. A könyvtár gyarapítását lengyel, magyar és nemzetközi szervek – Vöröskereszt, YMCA stb. – segítették, adományaival és vásárlásaival gyarapította a *Lengyel – Magyar Cserkészszövetség*, az *Országos Lengyel – Magyar Diákszövetség*, de az 1938-ban alapított *Lengyel Intézet* is átengedte könyvtárának egy részét Balatonboglárnak. 1940-ben az előbbi intézet kiadta lengyel nyelven Mickiewicz *Pan Tadeusz* című művét, de ilyen tevékenységet folytatott a *Lengyel – Angol Tanács*, (Polish Relief Found), valamint az *Iffjúsági Katolikus Kör* (YMCA). A Lengyel – Angol Tanács 1940-ben fedezte 17 irodalmi munka lengyel nyelvű kiadását, így Prus, Żeromski, Sienkiewicz, Reymont stb. egyes műveinek megjelenését. Az YMCA fizette a lengyel tankönyvek megjelentetését, az idegen nyelvű tankönyvek kiadását. Itt jelent meg Csorba Tibor magyar nyelv-könyve, amelyből a lengyel tanulók megismerhették a magyar nyelv alapjait, majd a *Tanuljunk magyarul!* füzetsorozat, ugyancsak Csorba Tibor szerkesztésében.

A könyvkiadó vállalkozások munkáját kiegészítette a *Lengyel Könyvtár* elnevezésű házi nyomda, amely 1940. június 1-én kezdte meg működését Balatonbogláron, az Erzsébet királynő utcában, majd 1943-tól a Ráskay Lea utcában működött. Hivatalosan nem volt kapcsolatban a balatonboglári lengyel iskolával, távol volt a község központjától. Magánvállalkozásként működött, ennek is köszönhette fennmaradását 1944 márciusában. Néhány ember megfeszített munkával szervezte meg, nyomdai felszerelését a Lengyel Polgári Bizottság vásárolta és fedezte a nyomdai költségeket. A könyvkiadás szerkesztője Jankowska Mária – Tadeusz Belczyński ezredes felesége – Pelczyńska álnéven, dr. Stefan Grzybowski professzor a háború után a Jagelló Egyetem rektora, valamint Stefan Jankowski és Antoni Brosz tanárok.

Már 1894 végéig – más-más példányszámban – 29 lengyel tankönyvet adtak ki, például Baliczki: *Lengyel nyelvtan I.*; Chrzanowski: *Lengyel irodalomtörténet*; A. Lewicki: *Lengyel történelem*; H. Pawlowski: *Földrajz* című munkáit; és ezen kívül latin, biológia, fizika és matematika tankönyveket. Megjelentetett több lengyel és világirodalmi művet is: Mickiewicz, Słowacki, Krainski, Norwid, Tetmajer, Wyspiański, Wincez munkáit, Homérosz *Odüsszeáját* is. Kiadták továbbá Ady Endre költeményeit, Áprily Lajos, Tamási Áron műveit, Wincez és J. Kot, Herczeg Ferenc novelláit, Antoni Brosz és Komáromi József *Zúgnak a fenyvesek* című könyvét Klafanczynski fordításában.

A könyvtár alapításának gondolata katonai és politikai körökben született: itt sokszorosították a különböző katonai és más iratokat, kiadványokat, valamint a hamis iratokat, igazolványokat, a Magyar Külügyminisztérium lengyel nyelvű felhívásait. A kiadványokat Mészáros István külügyminisztériumi főtanácsos ellenőrizte és engedélyezte. A Lengyel Könyvtár sorozatában jelentek meg a balatonboglári Lengyel Gimnázium és Líceum ifjúsági lapjai is, így a *Młodzię* (Ifjúság) havi folyóirat, amelyet a tanulókból álló szerkesztőbizottság állított össze és a *Rocznik Polaka na Węgrzech* (Magyarországi lengyel évkönyv).

A Lengyel Gimnázium és Líceum iskolai könyvtárát az igazgatói és a tanári szoba melletti helyiségben rendezték be, és az iskolai asztalosműhelyben készített polcon helyezték a közel 5.000 ezer kötetes gyűjteményt. A könyvtár felügyelő tanára Stefan Grochowski, a lengyel nyelv és irodalom tanára volt, segítők pedig kijelölt diákok voltak. A könyvtár rendelkezett leltárkönyvvel és katalógussal, s a kölcsönzésről szabályos nyilvántartást vezettek. Az igazgatói és a tanári szobában is voltak könyvek, ez a gyűjtemény az oktató-nevelői munkát segítő pedagógiai művekből állt. Az iskolai cserkészcsapatnak is volt saját – néhány száz kötetből álló – könyvtára, amelyet a Magyar Cserkészszövetségtől kaptak.

Sajnos a könyvtár a német megszállással és a lengyel iskola felszámolásával szétszóródott: az iskola épületét és az internátusokat átkutató német biztonsági szolgálatos katonák – fegyvereket keresve – a könyvtárat szétszórták, a gazdátlaná vált könyveket a helyi lakosság vitte el, s használta „alágyújtósna”. Amikor az épület visszakerült a római katolikus plébániához, az egykori lengyel gimnázium felszerelési tárgyaiból már nem maradt semmi. Az épületet az 1950-es évek legelején művelődési házzá és könyvtárrá alakították át, de az átvételi leltárban nem szerepeltek könyvek.

IRODALOM:

Barátok a bajban. Lengyel menekültek magyar földön 1939–1945. Válogatta és az utószót írta Jerzy Robert Nowak és Tadeusz Olszański, (1985). Európa, Budapest. Budzinski, Francisek (1989): *Lengyel gimnázium és lyceum Balatonzámárdiban és Balatonbogláron.* Boglárlellel Városi Tanács V.B. Balatonboglár.

Kapronczay Károly (2009): *Lengyel menekültek Magyarországon 1939-1945*. Mundus, Budapest. 2009.

Kapronczay Károly (1991): *Akkor nem volt Lengyelország*. Budapesti Ismeretterjesztő Társulat, Budapest.

Kapronczay Károly (1995): *Lengyel katonák magyar földön. 1939–1945*. Zrínyi K. Budapest.

KÖNYVTÁROS A MÁSODIK LEGNÉPSZERŰBB SZAKMA AZ EGYESÜLT KIRÁLYSÁGBAN. ÉS NÁLUNK?

PALLOS ZSUZSANNA

Meglepő eredménye lett egy, az Egyesült Királyságban, a divatos szakmákról készített felmérésnek, amelyet a YouGov nevű angol cég tett közzé 2015 januárjában.¹ A vizsgálat szerint napjaink legnépszerűbb foglalkozásai ugyanis egyáltalán nem azok, amelyeket kapásból említenénk, sőt, még csak nem is a legmegbízhatóbb, vagy a jó keresetet adó szakmák a legkedveltebbek... Az eredmények bizonyítják, hogy a színészek és a sztárzenészek helyett a nyugodt, intellektuális szakmáknak – mint az író, a könyvtáros – vagy éppen a tudományos szakembereknek még mindig nagy a presztízse.

Ahogy a mellékelt grafikonon (lásd a cikk végén) is látható, a legnépszerűbb foglalkozás az íróé. A megkérdezett személyek 60%-a nyilatkozott úgy, hogy leginkább író szeretne lenni. A hivatás vonzerejét csak megerősíti az arra a kérdésre adott válasz, hogy mi szeretne lenni legkevésbé. Az író ugyanis a 32%-os „elutasítással” a lista aljára, tehát igazán jó helyre került. A másik két legvonzóbb szakma is könyvekhez kapcsolható: a könyvtáros 54%-ot szerzett, míg a többi tudományos szakma mellett 51% tette le a voksát. A jogi pályák továbbra is a negyedik helyet foglalják el, bár jelentkezik már némi negatív tendencia.

A férfiak és a nők lényegében egyformán ítélik a három legnépszerűbb szakmát tekintve. A jog, az újságírás, az orvosi pálya és a televíziós munkakörök is az első tíz között szerepeltek mind a két nemnél. Mindazonáltal van bizonyos eltérés a nemek közt abban, hogy melyik szakmához vonzódnak inkább. A férfiak szívesebben lennének mozdonyvezetők, autóversenyzők, úrhajósok vagy katonai rendőrök, a nők inkább a lakberendezést vagy a könyvtáros pályát részesítik előnyben. Lényeges viszont a különbség (8%) a társadalmi osztályok között: a szellemi munkát végző, középosztálybeli megkérdezetteknel az újságírás, a tanítás és a jog 8%-kal jobban szerepelt, mint a kétkezi munkásoknál.

A felmérés témája igen nagy érdeklődést keltett, s 231 reagálás érkezett rá. A hozzászólások közül emeljük ki Lou véleményét a könyvtáros hivatásról: „Egyszerűen csak nagyon jó könyvtárban dolgozni. Sokszor nagyon kreatív a feladat, segíteni az embereknek a számítógépes munkában vagy a könyvválasztásban. De mesét mondani a gyerekeknek is szórakoztató és nagyon sok örömet ad.”

---

1 <https://yougov.co.uk/news/2015/02/15/bookish-britain-academic-jobs-are-most-desired/>

Magyarországról sajnos nincsenek ilyen friss adataink. Bár időről időre készülnek felmérések a könyvtáros szakma presztízsről, megerősítve saját tapasztalatainkat, miszerint pozitív és negatív visszajelzésekről egyaránt beszámolhatunk. A könyvtáros foglalkozás azonban semmiképpen sem tartozik a három legnépszerűbb, legbecsültebb hivatás közé. Feltűnő, hogy a digitális kor adta számos változás ellenére, sokan még mindig úgy gondolnak a könyvtárosra, mint aki csak kiadja és visszaveszi a könyvet.

2002 decemberében a Szonda Ipsos cég készített egy telefonos közvélemény-kutatást a könyvtárak és más szakmák társadalmi megítéléséről.² A felmérésből kiderült, hogy az 1996-os felméréshez képest 10%-kal többen jártak rendszeresen könyvtárba, következésképp emelkedett az alkalmi könyvtárlátogatók száma (72%). A magasabb iskolai végzettséggel nő, az életkor emelkedésével viszont csökken a látogatási aktivitás. A városokban gyakrabban keresik fel a könyvtárakat, mint a falvakban. A budapestiek az országos átlagnak megfelelő arányban járnak könyvtárba. Leggyakrabban könyvtárhasználók a szellemi foglalkozásúak és a gyermekükkel otthon lévő kismamák, valamint a tanulók.³ A felmérés a könyvtárosoknak a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyét is vizsgálta. Az 1996-os adatfelvételhez képest 2002-ben pozitív irányú változás tapasztalható. A könyvtáros azonban a felsorolt 13 szakma – egyetemi tanár, középiskolai tanár, általános iskolai tanár, óvónő, bíró, önkormányzati jegyző, kórházi orvos, körzeti orvos, mérnök, közgazdász, gyógyszerész, újságíró – között még mindig a lista alján szerepel.⁴ És a keresete is az általános iskolai tanárhoz és az óvónőhöz hasonlóan a létminimum határait súrolja.⁵

2012-ben Sárpátki Ádám készített felmérést e témában, s az eredmények a Tudományos és Műszaki Tájékoztatás című folyóiratban meg is jelentek⁶, ezért elég röviden ismertetni. A kérdőívet (korunk szavára hallgatva) már a Facebookon terjesztette, a válaszadók többségét személyesen nem ismerte. A válaszadók többsége a 20-28 éves korosztályhoz tartozott, de serdülőktől és nyugdíjas korúaktól is érkeztek válaszok. A nemek szerinti megoszlás itt sem meglepő, a válaszadók közt sokkal több a nő (70%). A könyvtárlátogatás gyakorisága értelemszerűen náluk is befolyásolta a válaszokat, a gyakori látogatók pontosabb, árnyaltabb képeket adtak a könyvtárakról és a könyvtárosokról.⁷

Sokat árul el a társadalom könyvtárossal alkotott képéről és ezáltal a szakma presztízsről a tömegmédiákban (irodalmi alkotások, filmek, internet) megjelenő könyvtár-, illetve könyvtáros-ábrázolás is. És ez a kép sajnos csak ritkán egyértelműen pozitív. Még a könyvtárat és a könyvtárost tulajdonképpen pozitívan ábrázoló

2 Szonda Ipsos: A könyvtárak és egyes szakmák társadalmi megítélése: telefonos közvélemény-kutatás a magyar lakosság körében. http://ki.oszk.hu/sites/ki.oszk.hu/files/dokumentumok/mke_tan_szonda.doc

3 Ibidem, 4.o.

4 Ibidem, 7.o.

5 Ibidem, 8.o.

6 Sárpátki Ádám (2013): Könyvtáros szakmai sztereotípiák és azok PR-vonatkozásai. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás*, 60. 8. 331-345. p.

7 Ibidem, 333.

Titkok könyvtára című népszerű filmben is úgy mutatja be a nagymamája a főhőst egy csinos lánynak, hogy Flynn most éppen könyvtáros, de ennél sokkal többre lenne képes...

Érdekes és újszerű eleme a vizsgálatnak az interneten megjelenő mémek elemzése, ami azt mutatja, hogy egyes csoportok hogyan vélekednek a könyvtárosról. A képeken az elterjedt sztereotípiák szinte mindig felismerhetőek.⁸ A felmérés avval is foglalkozik, hogy milyen legyen az ideális könyvtáros? A válaszok alapján „a három legfontosabbnak vélt tulajdonság a jó kommunikációs készség, a szakmaiság és a pontosság. Ezek után következik csak a jó problémamegoldó készség, a közvetlenség, a rugalmasság és a leleményesség.”⁹ Saját és kollégáim tapasztalatai alapján a segítőkészséget szokták még kiemelni. Azt hiszem, teljesen egyetérthetünk a szerző következő megállapításával: „ahogy egy színházi előadást is el lehet adni díszletek nélkül, pusztán jó színészi játékkal, úgy a könyvtári szolgáltatásoknál is óriási fontossága van a könyvtáros személyiségének, illetve annak, ahogyan az olvasókkal bánt.”¹⁰ A cikk a továbbiakban PR-kérdésekkel foglalkozik, bevált jó gyakorlatokat mutat be és hasznos – véleményem szerint – megfontolandó tanácsokat is ad.

2013-ból egy hangulatjelentésről számolhatunk be, mely a KIT Hírlevél decemberi számában jelent meg.¹¹ Mikulás Gábor 2012 óta minden évben felteszi a kérdést, hogy jobb lesz-e a jövő év a könyvtárak/könyvtárosok számára mint a tavalyi volt? A kumulált index alapján megállapítható, hogy bár a könyvtárosok mindig nagyon tartanak a jövőtől, mégis a szokásos pesszimizmus a „talán optimizmus” felé indult el.¹²

Egészen friss (2014) és talán bizakodásra is okot ad a következő vélemény, melyet egy nemrég Cseri Miklóssal, korábbi Kultúráért felelős helyettes államtitkárrel készített interjúban olvashatunk: „A könyvtáraknak és a könyvtárosoknak az internet információözönével és gyorsaságával, illetve a média világával kell felvenniük a versenyt, és állniuk kell a sarat az egyre specializálódó tudományos és szaktájékoztatósi kihívásokkal szemben is. Igazi kihívás ismerni és alkalmazni az informatika által kínált lehetőségeket, és például a Z generáció fogyasztó igényeire szabni a szolgáltatásokat”¹³ – Majd a következőket tette hozzá: „Ami az anyagi megbecsülést illeti, köztudott, hogy a közalkalmazottak illetménye soha nem volt és ma sem hasonlítható össze a versenyszféráéval. Ugyanakkor egészen mást jelent a kiszámítható, biztonságos havi jövedelem egy nagy munkaerőfelvevő-képességgel rendelkező területen, mint egy munkanélküliséggel sújtott vidéken, ahol megbecsült

8 Ibidem, 338.

9 Ibidem, 339.

10 Ibidem, 340.

11 Mikulás Gábor (2014): Csökkent a magyar könyvtárosok pesszimizmusa. *KIT Hírlevél*. 2014. jan.8. http://www.kithirlevel.hu/index.php?kh=optimistabb_konyvtarosok

12 Ibidem.

13 Medveczky Attila: *Új kihívások előtt a könyvtári szakma*. 2014. december 16. kedd, 14:43 http://www.eredetiemep.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=6916:2014-12-16-13-45-38&catid=39:interju&Itemid=62

tevékenységnek számít könyvtárosnak lenni – és könyvtárosok az ország szinte valamennyi településén dolgoznak. Ami pedig a társadalmi megbecsültséget illeti: a tudomány művelői, a kutatók vagy az orvosok körében igen elismert a felkészült könyvtáros, hiszen segítségük nélkülözhetetlen a munkájuk során. A kistelepüléseken a napi ügyekben segíteni tudó, művelt könyvtáros szintén élvezi környezete megbecsülését.”¹⁴

Biztató jövőt ígér az az országos szakmai konferencia is, melyet az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete, valamint az Informatikai és Könyvtári Szövetség szervezett 2014-ben *Kiszámítható életpálya* címmel. A rendezvény egyik fő megállapítása, hogy „a könyvtári szolgáltatások a digitális korban új értelmet nyernek, új kihívások elé állítva mind az intézményrendszert, mind pedig az ott dolgozó szakembereket. Ezért a könyvtári rendszernek a társadalmi igényekre azonnali válaszokat adó szolgáltató rendszerré, a könyvtárosnak pedig szakmai ismereteit folyamatosan megújító, információs szakemberré kell válnia. Emellett azonban továbbra is nagyon fontos örökségünk megőrzése, és hogy mindenki hozzáférhessen a kulturális értékekhez. „Az előttünk álló évek egyik kiemelt feladata a kulturális területen dolgozók társadalmi megbecsültségének és elismertségének növelése”¹⁵ – jelentette ki Cseri Miklós.

---

14 Ibidem

15 <http://www.kormany.hu/hu/emberi-eroforrasok-miniszteriuma/kulturaert-felelos-allamtitkarsag/hirek/uj-kihivasok-elott-a-konyvtari-szakma>

TOVÁBB A KÖNYVTÁRTÖRTÉNETI ELTÚNT IDŐ NYOMÁBAN. ISMERTETŐ SOROK GERŐ GYULA KRONOLÓGIÁJÁNAK 4. KÖTETÉRŐL

BALOGH MIHÁLY

A Könyv és Nevelés 2012. évi 4. számában jelent meg e sorok írójától a Gerő Gyula szerkesztette, háromkötetes *Könyvtártörténeti Kronológia* recenziója. (*A könyvtáros Gerő – az igazi Hídverő: Gerő Gyula Kronológiája*)

A cikk arra vállalkozott, hogy legalább főbb vonalaiban bemutassa a magyar könyvtárosvilág Nagy Öregjének, az akkor nyolcvanhetedik évét töltő Gerő Gyulának a monumentális vállalkozását. Gerő, a szerkesztő az ezeréves honi könyvtári világ egy-két mondatba sűrített, időrendbe szedett eseményeinek hosszú sorát szándékozott – elsősorban a szakma művelőivel – megismertetni.

A *Kronológia* a kezdetektől 2007. december 31-ével bezárólag vette számba a könyvtárügy konkrét időpontokhoz köthető történéseit. A nagy mű számszerűségükben is impozáns paramétereire jellemzően mintegy tizenhatezer eseményről számol be, közel ötezer személy nevét említi, és háromezernél több intézményről, szervezetről is megemlékezik. Az adatok a szerkesztő konstruálta huszonegy gyűjtési szempont alapján kerültek időrend szabta helyükre a kötetekben.

Az előszóban a szerkesztő maga ismerte el, hogy munkája nem mentes fogyatékoságoktól, hiányoktól, s a hiányok okozta aránytalanságoktól sem. Ezek miatt részben vállalta a felelősséget, másrészt viszont felhívta a figyelmet az adatközlők esetleges figyelmetlenségeire, gyakran pedig kétségtelen közönyükre is. Nem véletlen tehát, hogy amikor a *Kronológia* folytatására buzdította ifjabb pályatársait, a biztatás egyúttal a földolgozott ezer esztendő adathiányainak minél kiterjedtebb pótlására is vonatkozott.

De Gerő Gyula nem csak buzdított: példát is mutatott!

Munkához látott megint ő maga is – mondhatnám akár, de ily módon szólva fölöttébb pontatlan lennék. Tulajdonképpen le sem állt a hangyaszorgalmú szerkesztő, tán egy pillanatra sem. Mire a nagy mű a nyomdába került, már szép számmal sorjázta az íróasztalán mind a pótlások, javítások, mind pedig a 2008-cal kezdődő három esztendő adatait rögzítő cédulái. Folytatódott a kapcsolatterjesztés, a levelezés a szakmabeliekkel, folyamatosan gyarapodott az új anyag, míg végül – kilencvenedik esztendeje küszöbén – a szerkesztő előrukkolt a *Kronológia* újabb, negyedik kötetével.

A 2014 őszen megjelent kötet tartalmában, szerkezetében, s a tételek leírásában is híven követi háromkötetes előzményét. Az ott alkalmazott huszonegy szempontot követve dolgozza föl a könyvtárügyi eseményeit.

Mindössze két oldalas a legszükségesebb kiegészítő tudnivalókat ismertető bevezető, amelyet a mintegy nyolcvan oldalra rúgó, a 2008 és 2010 közé eső három év közel 1300 könyvtárügyi történéseinek dátumok szerinti, sms tömörségű leírása követ.

A következő kétszáz oldalon kapott helyet az előzménykötetek, vagyis a 1996 és 2007 közötti adatsor kiegészítése, hiányainak pótlása és a sajtó- valamint egyéb adathibáinak javítása. Az 1945 előtti ezerhatszáz tételhez 416 új eseményt tudott itt hozzáadni a szerkesztő, s ezzel – mert az 1945 előtti időszak meglehetősen hiányos volt – az egész *Kronológia* arányosabbá vált. De adódtak újdonságok az 1945 utáni időszakról is: megjelennek például az 1952-től 1984-ig működő járási könyvtárak eddig hiányzó adatai, továbbá az 1960 után szervezett megyei kórházi könyvtárhálózat „sűrített” története is.

Az új adatokkal együtt a *Kronológia* összes tételeinek száma meghaladja a 18 000-et, a megemlített személyek teljes száma több mint 5700, a különféle szervezeteké több mint 3600, a könyvtári vonatkozású szakmai kiadványoké pedig meghaladja a 2500-at.

A tételekben megjelenő információk visszakeresését az előzőekhez hasonlóan itt is a háromféle (személyi, intézményi-földrajzi és tárgyszavas) mutató segíti.

Az intézmények, szervezetek mutatója árulja el például, hogy az OFI – OPKM húsz tétellel szerepel a földolgozott három esztendőben, míg az iskolai könyvtárosokat tömörítő Könyvtárostanárok Egyesülete tizenhat, a Könyvtárostanárok Fővárosi Műhelye és a Bod Péter Társaság egy-egy tétellel. A tárgymutatóból pedig hatvan-nyolc iskolai könyvtári tételre kereshet vissza a kötet érdeklődő használója.

A kötet záró részében egy százhusz oldalas, mintegy 2500 tételre rúgó, időrendbe sorolt, (évenkénti, azon belül betűrendes) bibliográfia is található. A jegyzék a teljes *Kronológia* összes tételében említett kiadványokat veszi számba, a legfontosabb könyvtári vonatkozású, a könyvtárügyet érintő dokumentumokat, amelyek a magyar könyvtárügy történetében a könyvtárosok munkáját bármikor is segítették. A bibliográfiát a Gerő Gyula munkáját segítő Rácz Ágnes szerkesztette, igényesen és nagy pontossággal. A jegyzék deklarált célja, hogy a kutatók eligazodását segítse egy-egy korszak könyvtárügyének „eszmei-gondolati háttérvilágában”.

Gerő Gyula könyvtáros, szerkesztő „a könyvtári kronológia nagymestere” a 85. születésnapjára készülődvén lepte meg a honi könyvtáros társadalmat a *Kronológia* három kötetével. Most, a 90. születésnapjához közeledve hasonló meglepetésként rukkolt elő a kézikönyv negyedik kötetével. Miként öt évvel ezelőtt, úgy most is olvasható könyvében latinul és magyarul a maga alkotta mottó:

„*Quod potui, feci // Finivi quod incepti.*”

„*Ami erőmből telt, megtettem // Amit elkezdtem, bevégeztem.*”

A szerkesztő számos szakmabéli ismerőse kívánja, és hiszi is – makacsul! –, hogy öt év múlva újra összetalálkozhat majd Gerő Gyula mottójával a *Kronológia* újabb kötetében – a saját szerkesztésében.

IRODALOM

Gerő Gyula (2014): *Magyar könyvtártörténeti kronológia 2008–2010, Pótlások és javítások, 996–2007*. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest.

IZGALMAS TÉMA, HATALMAS ÉRDEKLŐDÉS A KTE TAVASZI SZAKMAI NAPJÁN

ÖRMÉNYINÉ FARKAS ANDREA

A Könyvtárostanárok Egyesülete Tavaszi Szakmai Napjának programja szorosan kapcsolódott az őszi szakmai nap fő témájához, mely az etikus forráshasználat volt. A 2015. április 15-i rendezvénynek a budapesti székhelyű, országos hatáskörű kormányhivatal, a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala adott otthont. A több mint 120 egyesületi tag és vendég érdeklődve és aktívan hallgatta – tevékenykedte végig a szakmai nap előadásait, melynek témája: A szerzői jog és az iskolai könyvtár.

A hivatalos program részeként megtekintettük a **Frecskay János Szakkönyvtárat**, megismerkedtünk történetével, gyűjteményével és szolgáltatásaival. A könyvtáros kollégák alapos és érdekes ismertetőt adtak a könyvtárról, egyben felhívták figyelmünket a könyvtár és a Hivatal által szervezett közép- és általános iskolásokat megszólító pályázataikra és programjaikra. Részletesebben az alábbi címen található oktatást segítő tananyagokat, óravázlatokat: <http://www.sztnh.gov.hu/hu/mivel-fordulhatok-a-hivatalhoz/szellemitulajdon-vedelmi-kepzes/altalanos-es-kozepiskolas>

Az elnöki köszöntők után **Pál Roberta titkárhelyettes** vette át a szót és adott átfogó tájékoztatást a Hivatal tevékenységéről, felépítéséről. Az általa említett számos érdekesség közül íme néhány: idén 120 éves az első, önálló magyar szabaddalmi törvény; a hivatal jövőre ünnepli 120 éves fennállását. Részletesen beszélt a 2008-ban alapított Hamisítás Elleni Nemzeti Testület munkacsoportjainak szerveződéséről, céljairól. Ezek a munkacsoportok napjaink problémáival és azok megoldási lehetőségeivel foglalkoznak, többek között az internetes vásárlás buktatóival. A tudatosságnövelő munkacsoport pedig kifejezetten a fiatalokra összpontosít, általános- és középiskolásoknak szervez előadásokat a hamis termékek használatának veszélyeiről, a szellemi tulajdon-védelemről.

Bővebben: <http://www.hamisitasellen.hu/>

Dr. Takács Nóra Emese szerzői jogi ügyintéző előadása a szerzői jogról szólt, különös tekintettel a tananyagfejlesztés szempontjára. A fiatal jogász nő prezentációjában precízen és közérthetően értelmezett fogalmakat, példáit a mindennapi életből és az oktatás világából vette. Ismertette a szerzői jog keletkezését, a szerzők személyhez fűződő és vagyoni jogait, a védelmi idő fogalmát. Kitért a művek szabad felhasználására, melyek közül az oktatási célra történő felhasználás témakörét sok példával

illusztrálta. A tanár, mint szerző téma a – portfólióírás idején – különösen lázba hozta a hallgatóságot. Az előadás után kérdések özöne zúdult a szakemberre. Válaszaiban hasznos gyakorlati segítséget nyújtott. Javasolta, hogy az iskola szervezeti és működési szabályzatának legyen része egy Szellemi Tulajdonkezelő Szabályzat, mely egyaránt vonatkozik a tanári és a diákmunkák kezelésére.

Dr. Grad–Gyenge Anikó, ProArt tanácsadó előadásában azt hangsúlyozta, hogy az oktatás célja akár felül is írhatja a szerzői jogi szabályokat. A hangsúly a helyes attitűd kialakításán van, vagyis tanítványainkat a szellemi tulajdon tisztelétére történő nevelésen. Olyan, az oktatás-nevelés mindennapjaiból vett példákat, helyzeteket ismertetett, mint pl.: a tanulók és tanárok szellemi alkotásainak sorsa, a plágium kérdése iskolai környezetben, az iskolai honlapon található diák- és tanármunkák szerzői jogi megítélése, a különböző szemléltető anyagok jogszerű használata, illetve a fotók kapcsán a személyhez fűződő jogok kérdésköre.

Knausz Imre a Miskolci Egyetem egyetemi docense Plágium az iskolában című előadása pedagógiai, pszichológiai és befogadélméleti aspektusból közelítette meg a plágium fogalmát. Arra a kérdésre kereste a választ, hogy mi az oka annak a tapasztalatnak, hogy mind a középiskolai, mind az egyetemi dolgozatokban egyre többet plagizálnak a diákok. Sőt, többségük nem is érti, hogy miért probléma jelöletlenül átvenni más szerzők szövegeit, gondolatait. A válaszhoz érdemes továbbgondolnunk, hogy míg a könyvtárban a könyvek és egyéb dokumentumok megőrzik identitásukat, addig a neten a szöveg elidegenül. Szinte lényegtelen, hogy pl. mikor és milyen körülmények között keletkezett.

Egy másik szempont pedig, hogy keressük-e a szövegben a szerzői szándékot. Ha az iskolában a tanulók csak azért olvasnak, hogy megjegyezzék a szöveget, akkor nem érdekes, hogy mit akart mondani a szerző. Ebből a gondolatból az is következik, hogyha így olvas a diák, akkor így is fog írni. Vagyis csupán csak egy szöveget fog létrehozni identitás, szerzői szándék nélkül. Így a szöveg valóban elidegenedik az alkotótól, s máris nem fontos, ki írta és miért. A mi feladatunk, hogy épp ezek ellenkezőjét tudatosítsuk tanítványainkban, s a plágiummal szemben zéró toleranciát gyakoroljunk.

Dr. Dömsödy Andrea, az OFI–PKM munkatársa, a KTE alelnöke a bibliográfiai hivatkozás tanításának tartalmi, módszertani kérdéseiről tartott prezentációt. Áttekintést adott a téma helyéről az oktatási folyamatban, szemléletet és módszertani szempontokat ismertetett, ötleteket és kérdéseket vetett fel a forrásjelölés tanításával kapcsolatban. Legfontosabb problémaként a netes források hivatkozási technikáját említette. Tanulóink körében ez a leggyakrabban használt dokumentumtípus, mégis ennek a forrástípusnak a hivatkozására a legnehezebb megtaníttatni a tanulóinkat, hiszen a gyakorlat sem egységes. Az előadás prezentációja itt érhető el: https://prezi.com/tgobs32pqudm/a-bibliografiai-hivatkozas-tanitasanak-tartalmi-modszertani-kerdesei/?utm_campaign=share&utm_medium=copy

A délutáni szekciók munkája előtt rövid kedvébresztő ismertetést hallhattunk a Köznevelési reformok és az iskolai könyvtárak, lehetőségek a TÁMOP 3.1.15-ben témáról és a HUBBY tevékenységéről.

Délután három szekcióban folyt tovább a munka. A kisebb csoportokban rengeteg tapasztalatot, ötletet, jó gyakorlatot oszthattunk meg egymással. Kipróbálhattuk tudásunkat, kérdezhettünk, javaslatokat fontolhattunk meg. A szekciók az alábbi témákkal foglalkoztak:

1. Az iskolai, iskolai könyvtári működési dokumentumok szerzői jogi vonatkozásai

– kérdezz-felelek szekcióvezető: Dr. Grad–Gyenge Anikó, ProArt tanácsadó

2. Tananyagfejlesztés, iskolai könyvtári honlap/blog szerkesztésének szerzői jogi vonatkozásai

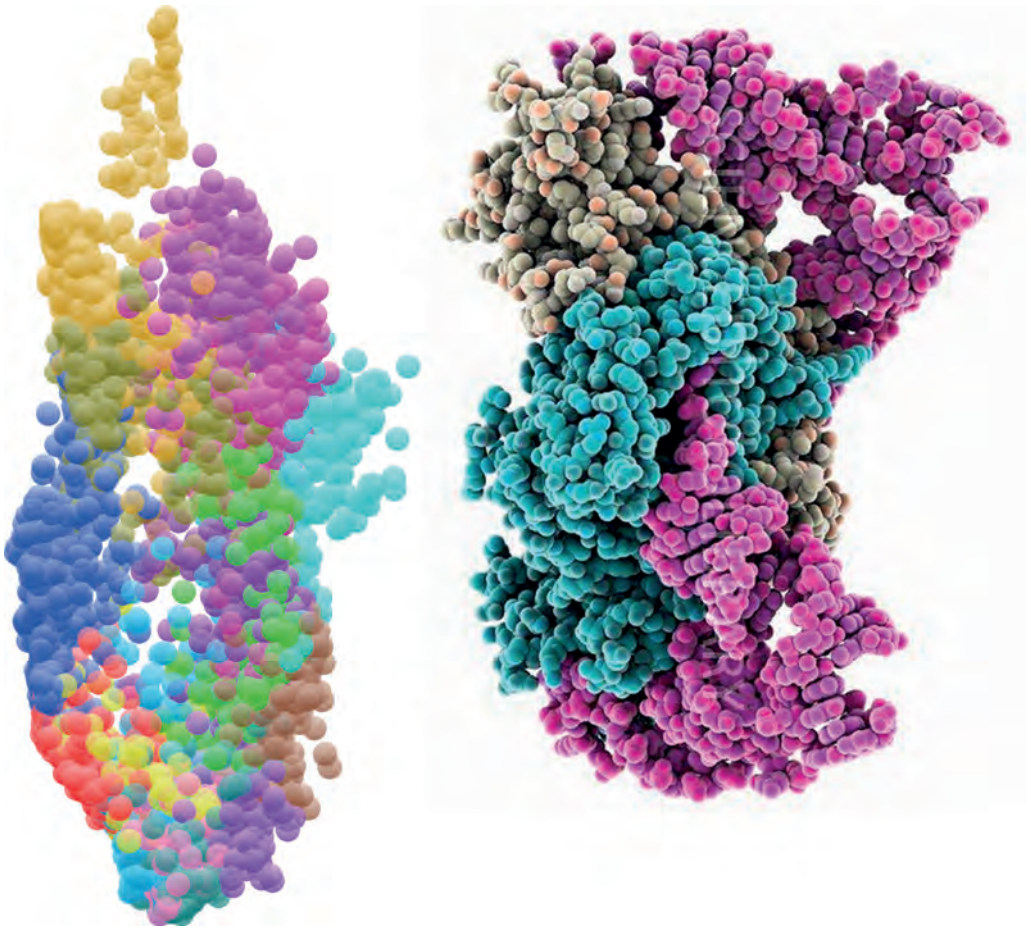
– kérdezz-felelek szekcióvezető: Dr. Takács Nóra Emese, szerzői jogi ügyintéző, Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala

3. Bibliográfiai hivatkozás internetről származó forrásokra

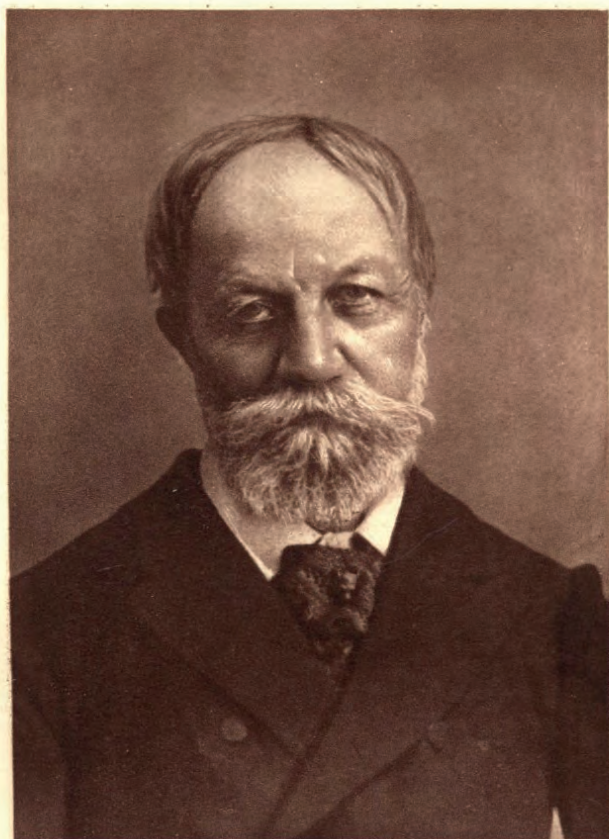
– kooperatív csoportmunka szekcióvezető: Dr. Dömsödy Andrea KTE alelnöke és Rónyai Tünde a KTE irattár és archívum felelőse
A szekcióvezetők összefoglalták az elhangzottakat, majd Szakmári Klára KTE elnökének zárszava következett.

Ismét egy olyan rendezvénynek voltunk résztvevői, mely valódi szakmai feltöltődést nyújtott. Kiszakadva a mindennapi rutinból, olyan témáról hallhattunk előadásokat, fogalmazhattunk meg számtalan kérdést, mellyel ugyan nap mint nap találkozunk, mégsem rendelkezünk elegendő információval, tudással róla. Sokunkban fogalmazódott meg a gondolat, hogy szűkebb környezetünkkel, a tantestülettel és diákjainkkal is meg kell ismertetnünk ennek a hivatalnak a munkáját és segítőkész munkatársait.

Köszönet a KTE programszervezőinek, az előadóknak és a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala munkatársainak.

17. ábra A folyóiratok együttlidézetségi térképe (bal oldalon) és az aszpartil-tRNS szintetáz fehérje molekula modellje (jobb oldalon) [41. o.]

Dr. Jókai Móric

Dr. ásvai Jókai Móric (1825 - 1904)

Digitális Képtár Országos Széchényi Könyvtár

<http://keptar.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=032848>

Érdekes Ujság képe a Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtár állományából